

Bibliotheca Comeniana

XVI.

Comenius és Európa

Bibliotheca Comeniana
XVI.

Blaschke János – J. Kleinhard: Johann Amos Comenius
Rézmetszet.

Hormayr Joseph: Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse
aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten
und Künstler der Österreichischen Kaiserstaates. Fünftes Bändchen, Wien 1807.

Bibliotheca Comeniana

XVI.

Comenius és Európa

Sárospatak
2012

Szerkesztőbizottság:

FÖLDY FERENC

KISS FERENC

KOVÁTS DÁNIEL

(szerkesztő)

Kötetünk megjelenését támogatta:
az EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA
és a

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
közművelődési szakmai kollégiuma.
Köszönjük!

Nemzeti
Kulturális
Alap

Kiadta
a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Felelős kiadó:
DR. FÖLDY FERENC
elnök

Szövegszerkesztés, nyomdai előkészítés: *Felicitas Kiadó*, Nyíregyháza.
Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.*

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója alkalmából több rendezvényen hálás tisztelettel adózott Comenius, a nagy tudós emlékének. 2011. április 17-én Comenius magyar származását megörökítő emléktáblát avattunk a Magyarok Világszövetsége támogatásával a Református Kollégium udvarán. Május 10-11-én Uhersky Brodban és Prágában „Comenius és Magyarország” címmel rendezett konferencián előadást tartottunk. Június 26-án nyitottuk meg a „Comenius, a nemzetek tanítója” című emlékkiállítást, melyet egy éven át tekinthettek meg az érdeklődők a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában. Ősszel, november 18-án „Comenius és Európa” címmel rendeztük meg hagyományos tudományos felolvasó ülésünket, melynek előadásait ebben a kötetünkben adjuk közre. Szeretnénk, ha a megjelent tanulmányok egyszerre tudományos és népszerűsítő feladatokat látnának el.

Kiadványunk I. fejezetében névadónk tevékenységének és hatásának modern szintézisére törekedtünk. *R. Várkonyi Ágnes* „Comenius Európa békéjéről” szóló tanulmányában bemutatja, hogy milyen átütő ereje van Comenius életművének az újkor Európájának megteremtésében. Comenius azok közé tartozott, akik a középkor utáni Európa számára biztonságérzetet kerestek, hangsúlyozva az európai szolidaritást, a felekezetek közötti megértést és a béke gondolatát. *Tusnady László* két írásában méltatja a 420 éve született nagy pedagógus örökségét; Európa addig lesz hű önmagához, amíg megőrzi igazi szellemiségét, ősi gyökereit, eredeti arculatát, emberi méltóságát. Comenius tanítása alapján Európa jövője elképzelhetetlen hit és erkölcs nélkül. *Éles Csaba* új szemszögből közelít Comenius életművéhez, tanulmányában azt fejtegeti, hogy erre a hagyatékra joggal tart igényt az andragógia, illetőleg a gerontológia és általában az ant-

ropagógia története is. Ezek a görög eredetű tudományos elnevezések felnőtt- és időskori nevelést-oktatást, illetve „embernevelést”: azaz élethosszig tartó tanulást-művelődést jelentenek.

Halászi Aladár ezúttal lírai megközelítésben idézi meg névadónk üzeneteit; tömörítve fogalmazza meg Comenius tanítványához intézett intelmeit, és egy szonettben méltatja jelentőségét. Ebben a kötetünkben ismét közlünk néhány Comenius fordítást, melyeket *Martinák János* az 1920-ban cseh nyelven megjelent „Comenius Ámos János néhány vallásos éneke” című kötet alapján készített. E versek érdekessége, hogy nemcsak a szövegeket írta, néhánynak a dallamát is Comenius szerezte a szertartásban résztvevők közös éneklésére. *Vodvizsenszkij Vagyim*, Grigorij Szkovoroda kutatója arról értekezik, milyen indítástokat vitt magával az orosz humanista gondolkodó Tokaj-Hegyaljáról, s miképp terjesztette Comenius szellemiségét keleten. *Kézi Erzsébet* „Az idegen nyelvek oktatásának múltjából” című írásából megtudhatjuk, hogy az idegen nyelvek oktatása az ókortól kezdve minden korban és kultúrában fontos szerepet kapott a nevelésben.

Szerzőink a jelenről sem feledkeznek meg. *Csorba Csaba* a comeniusi játékos ismeretszerzés aktualitására mutat rá, felhívja a figyelmet a mai nevelési gyakorlat kiaknázatlan lehetőségeire. *Nyíri Péter* tanulmányában arról ír, hogy Comenius pedagógiai elvei – köztük nyelvszemlélete – miként illeszthetők be a mindenkori anyanyelvi nevelés tevékenységébe, és miként érvényesíthetők a széphalmi múzeum nyelvművelődési munkájában mind elméleti, mind gyakorlati síkon. *Koncz Gábor* izgalmas kérdést választott írása témájául; az európai identitás mai problémakörét boncolgatva a comeniusi örökség fényében szól a dilemmákról.

A II. fejezet publikációs Társaságunk érdeklődésének egy másik irányát, régióink szellemi örökségét idézik fel. *Szabó Viktória* Kőlcsey Ferenc és mestere, Kazinczy Ferenc viszonyával foglalkozik, a tanítvány emlékbeszédének elemzését adja. *Kováts Dániel* a Sárospataki Református Főiskola XX. századi történetének nagy jelentőségű kezdeményezéséről, a falumunkáról ír a 110 éve született dr. Szabó Zoltán és dr. Újszászy Kálmán szerepét kiemelve. *Répászkzy Zoltán* dolgozata a mezőkövesdi népfőiskola 1922 és 1944 közötti tevékenységét és hatását mutatja be.

Jeles személyiségekről szólunk ezután. *Kiss Endre József* írásában Nyirő József – mostanában egyesek által vitatott – életművét tekintti át. *Bolvári-Takács Gábor* Mátrai László akadémikus munkásságán keresztül mutatja be, hogyan hathat a pataki neveléstörténeti hagyomány személyes diákélmények nélkül is. *Földy Ferenc* a száz éve született művésztanárról, Tóth Károlyról szóló méltatásában írja, hogy a sárospataki tanítóképzőben – ahol egy életen át dolgozott – csillagként ragyogott és ragyog ma is. Kevéssé ismert a nagyrészt Sárospatakhoz kötődő Harsányi György életútja, amellyel *Grafné Harsányi Etelka* és *Huszné Harsányi Erzsébet* ismerteti meg az olvasót. *Földy Krisztina Lilla* „Vendégségben Mészöly Dezsőnél” címmel készített interjúja a pataki diákból lett Kossuth-díjas író, költő és műfordító életútját idézi fel halálának (2011) évében. *Bolvári Takács Gábornak* egy másik írásában a mondanivaló kiindulópontja az, hogy az öregdiák-mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyfajta fokmérője, ezért van jelentősége annak, hogy elkészült a sárospataki öregdiákok egyesületeinek korszerű, új adattára, amelyre felhívja az érdeklődők és a kutatók figyelmét. Közzöljük *Király Zoltánnak* a sárospataki diákanekdoták új, ötödik gyűjteményéhez írt előszavát, amely sokak érdeklődésére számíthat.

A III. fejezetben Társaságunk 25 éves munkáját összegezzük. A Társaság elnökének írásából megtudhatjuk, hogy a Magyar Comenius Társaság milyen sokrétű munkát végzett. Konferenciákat, felolvasó üléseket szervezett, pályázatokat írt ki, és megjelentette a *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatának újabb kötetét. Köszönet illeti mindazokat, akik tudományos és szakmai tevékenységükkel, anyagi támogatásukkal segítették a Társaság munkáját. *Kováts Dániel* a *Bibliotheca Comeniana* címmel 25 évvel ezelőtt indított kiadványsorozat eddig megjelent tizenöt kötete alapján elemzi a tartalmi jellegzetességeket.

E kötetünk megjelenésének támogatásáért külön köszönetet mondok dr. Koncz Gábornak, Társaságunk alelnökének.

Tisztelettel és szeretettel ajánlom új kiadványunkat az olvasó figyelmébe.

Földy Ferenc

Dr. Prof. R. Várkonyi Ágnes díszelnök és dr. Földy Ferenc elnök
a jubileumi felolvasóülés megnyitóján
(2011. november 18.)

I.

Névadónk hatásáról

Comenius Amos János

R. VÁRKONYI ÁGNES

Comenius Európa békéjéről

Comenius hatalmas életműve megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen ezen a tájon. 1648. október 11-én, néhány nappal azelőtt, hogy megkötötték volna a vesztfáliai békét, Comenius ezt írta Axel Oxenstjernának, a svéd királyi kancellárnak: „Fájdalommal halljuk most, hogy elhagyattunk, elhagyattunk már az osnabrücki békekötéskor. Mi hasztalan tekintettünk Méltóságodékra mint felszabadítónkra, amikor mindenből kizárattunk? ... Minek emlékeztettek bennünket az őseink által kötött és vértanúk vérével megpecsételt evangéliumi összetartásra, ha jövődönk érdekében, hogy országunk viszázatérhessen az evangéliumi hitvallásra semmit sem tesznek Méltóságodék, akiknek Isten megadta a cselekvés lehetőségét? Sokunk nevében írom e sorokat könyörögve kérem Méltóságodékat Krisztus szent sebeire, ne hagyjanak el teljesen bennünket, Krisztus számkivetettjeit. Tekintsenek a nemzetre, melyet Krisztus az európai nemzetek között elsőként tisztelt meg azzal, hogy kivette az Antikrisztus sötétségéből... a mi Nemzetünk volt az első, amely az ellenséges támadást felfogta, még annak árán is, hogy saját pusztulásával lehetővé tette másoknak a védekezést.”

Comenius nagyon sokat várt a cseh felkeléssel kirobbant harmincéves háborút lezáró békétől. Többet mint hitsorsosainak a cseh-morva testvéreknek szabad vallásgyakorlatát, vagy a kereskedésben érdekelt rétegek igényeinek megfelelő állami szuverenitást. Az egész Európa megújulását remélte, amint írta: „Európa recsegropog, teljes összeomlással fenyeget, de már készülődik az új világ.” Reményeit annak ellenére sem adta fel, hogy a fehérhegyi csata fél-

óra alatt elveszett, a felkelést brutálisan megtorolták, és Comenius felismerte a békemű talán legsúlyosabb fogyatékosságát. Azt, hogy mellőzte Közép-Európa keleti térségeinek országait. Fel sem merült, hogy mi lesz itt, ha kiszorítják az oszmánokat Európából. Már röpíratok, próféciaák, hűvös politikai tervezetek és követjelentések taglalták, hogy az Oszmán Birodalom súlyos beteg, válságából belső reformokkal próbál kitörni, újabb terheket róva a hatalma alatt élő vagy érdekszférájába eső, amúgy is kivérzett országokra és népekre. Csehország a béke megalázottja, Lengyelországot az északi kereskedő hatalmak fenyegetik, Ukrajna, a Magyar Királyság, Horvátország eleven tűzfészek és válságövezet, Velence vizein pedig szólnak a fegyverek. A török diplomácia ugyanis kiválóan működött, a harmincéves háború alatt kihasználta a Habsburgok és Franciaország elmentétét, Angliával és Németalfölddel jó kereskedelmi kapcsolatokat épített ki, s még elébe tudott vágni a hosszú békére készülődő Európa terveinek. Amint kiderült, hogy a harcban álló hatalmak közös asztalhoz ültek, nyilvánvaló lett, hogy a harmincéves háború lezárásában egy új európai törökellenes koalíció lehetősége rejlik, azonnal kifutottak a tengerre a félhold-zászlós hadihajók. Megtámadták Kréta szigetét, ostrom alá vették a velenceiek hadi támaszpontját, Kandia várát, hogy ellenőrzésük alá vonják a Földközi-tenger keleti medencéjét. S mire Európa felocsúdik, 1652-ben nyugati vizein is szólnak a fegyverek: Hollandia, a vesztfáliai béke „kereszt gyermeke” megtámadta Angliát.

Comenius kora igen jól tájékozott személyiségei közé tartozott. Levelezése Angliától Svédorszáig átfogta egész Európát. Tájékozottságára jellemző az a néhány sor, amit 1650 kora őszén, nem sokkal azután írt Tolnai Dali Jánosnak, a sárospataki kollégium rektorának, hogy ratifikálták a vesztfáliai békét. „Két nappal ezelőtt alkalmam volt bepillantani egy Bécsből küldött levélbe, melynek az értelme ez: a Konstantinápolyból érkező hírek szerint a Porta kimondhatatlanul fél a Németországban kötött békétől, veszélyeztetve érzi magát az egyesült keresztény erőktől; továbbá a tatár kán felszólította császárunkat, üzenjen hadat a töröknek... a magyar rendek inkább üdvözlik, mintsem ellenzik a háborút a törökkel...”

Ötvennyolc éves. Már csak két évtizede van életéből hátra. Mégis 135 művének majdnem a felét ezután alkotja meg. Életrajzírói va-

lamennyien megegyeznek abban, hogy a vesztfáliai sokk döntő változást hozott életében. Elfogadta, amit addig többször visszautasított, a meghívást Sárospatakra. Comenius magyarországi útját saját tájékoztatására is hivatkozva több okkal magyarázták és magyarázzák a kutatók.

Miért éppen most jön Magyarországra? Nyitva előtte fél Európa. Hívták Franciaországba is. Mégis miért Magyarországon telepedett le négy esztendőre? Miért most, amikor Lesznóban beértek többéves munkásságának gyümölcsei? Békében és nagy megbecsülésben élhet és dolgozhat az „új Athén” vagy az „evangélikus Sorbonne” falai között, miként a virágkorát élő lesznói iskolát emlegették. A magyar politika minden irányzatát a török elleni nemzetközi összefogás, az országegyesítés elengedhetetlen feltétele kötötte le. Klobusiczky András, a Patakon Comenius mellé rendelt tanácsadó egyben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem és Zrínyi Miklós horvát bán között kialakult szoros összeköttetés feladatait látta el, s ez a kapcsolat a török elleni összefogás megteremtésének feltételeit szolgálta. Az erdélyi fejedelem 1648-ban a vesztfáliai béke évében az oszmánok ellen ajánlotta fel kardját III. Ferdinánd császárnak és magyar királynak. Programja a hosszú távú művelődés és a béke programja, a megbocsajtás és nem a gyűlöleté.

A korabeli értékrend keretei között vizsgálva Comenius döntését, úgy látom, hogy elhatározása a vesztfáliai békével áll szoros kapcsolatban. A békekötés következményeiben ő nemcsak személyes veszteségét élte át. Mit vigasztalja a halálraítéltet, hogy másokat is főlkötnék? – ragadt meg bennem egyik mondata. A féloldalas megegyezés következményeiben látta a kirekesztődés mérhetetlen veszélyeit. Hazájával, Morvaországgal és hitsorsosaival együtt Európának ez a fele abszolút vesztes maradt, ő pedig minden munkájával – amint azt főleg a *Panosofiában* kifejtette – az emberek kölcsönös megértését, az egész Európa békéjét kívánta szolgálni.

Már Jean Piaget (1896–1980) svájci pszichológus hangsúlyozta a Comenius-művek 1957-ben megjelent francia kiadásának előszavában, hogy a nagy cseh gondolkodó és pedagógus írásait nem könnyű megérteni. Különösen nehéz az Európát átfogó, egyetemes reformelgondolásait értelmezni. Comenius reformjait, egyetemes békekoncepcióját, világjobbító elgondolásait azonban a magyar kutatók nem

kerülhetik meg, ha reális képet akarnak kapni hazai működéséről. Milyen elgondolásokkal jött Patakra, és mit adott Patak Comeniusnak és rajta át Európának? Comenius az európai békemű miatt haraggal, csalódottsággal telve, a kirekesztődöttség miatt szorongva jött tehát Patakra. Amit magával hozott, az a békéről kialakított elképzelése, mondhatnók látomása volt.

Különböző békeóhajtások visszhangzanak végig az egész véres évszázadon Párizstól Kolozsvárig. De Comenius hangja teljesen egyéni. Programja annyiban tér el az előtte járók vagy a kortársak béketerveitől, hogy átfogó rendszert alkot. Ebben áll eredetisége. Tovább jut, mint Erasmus, másként véli megvalósíthatónak az emberi jogokat, mint Grotius. Descartes fogadta, Leiden mellett az endegeesti kastélyban. Négyórás beszélgetésük végén Comenius önéletírásába is bejegyezte Descartes búcsúszavait: „Én nem lépem túl a filozófia határait, nálam csak egy része lesz annak, ami egészben a tiéd.” Az „egész” ebben az esetben azt jelenti, hogy Comenius nem elégszik meg politikai javaslatokkal a béke érdekében, hanem a tetejétől a talpáig az egész társadalmat akarja képessé tenni a békére. Neveléssel a fogamzás pillanatától az elit képzéséig, műveltséggel a köznéptől az udvari arisztokratákig, viselkedési kultúrával, a test, az értelem és a lélek harmonikus képzésével minden ország fiai, minden vallás hívői között bármely nyelven beszéljenek is. Comenius gondolatrendszerében a helyes cselekvés értékkategóriái az idő, a fontossági sorrend és az egyetemes igény. Ne késlekedj egy pillanatot se! Dönts fontos és kevésbé fontos között, és az egész emberiség java vezessen! Egységben látta a világot. De éppen ezért értette meg azt, amit országa sorsában is megszenvedett, hogy ez a világ kettétörik, ha Közép-Európa elveszti a békét. S a vesztesek nemcsak azok lesznek, akik itt élnek. „Egyetlen ország, egyetlen nép sem élhet szabadságban és biztonságban, amíg a béke nem lesz egyetemes.” Számolva mindezzel, úgy látom, Comenius azért jött Magyarországra, hogy keresse a vesztfáliai sokk feloldásának lehetőségét, kidolgozza és – ami ugyancsak nagyon fontos – kikísérletezze a Közép-Európát nem kirekesztő, hanem egyenrangú félként kezelő egyetemes békekoncepciójának gyakorlati megvalósítását. Úgy vélte, itt találja meg a sarkpontot, ahonnan kiigazíthatja a békekötések egyoldalúságait, helyreözkkentheti, amit a politikusok elrontottak.

Álmodozott, vagy volt elképzelésében realitás? A magyar királyság csonka ország, társadalma kivérzett és szegény, súlyos belső meghasonlások terheivel küzd. Sárospatak azonban, ha a királyság területén fekszik is, Erdély hátszögébe, a fejedelmi család központjába. A vesztfáliai béke megalkotói Közép-Európa keleti térségének egyetlen országával tettek kivételt. Az erdélyi fejedelemséget mint a harmincéves háborúban Franciaország és Svédország szövetségesét befoglalták a vesztfáliai békébe. Ezért harcolt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. 1645-1648-ban azonban ez nemcsak az erdélyi állam önállóságának elismerését jelentette, hanem azt is, hogy Európa hatalmai a térség stabilizáló tényezőjének tekintik. Erdélyről Comeniusnak sokat kellett tudni. 1626-ban ő is Hágában volt, amikor Bethlen Gábor követei megérkeztek, hogy bekapcsolódjanak a hágai szövetségbe. Gyulafehérvárott működött Johann Alstedt filozófus-teológus, Comeniusnak annakidején nagyhatású tanára volt a herborni egyetemen, kapcsolataik nem szakadtak meg. Comenist már 1638-ban hívták Erdélybe, és néhány évvel később ismét. Tudnia kellett, a vesztfáliai béke előzményeinek sorába illeszkedő és Linzben megkötött Habsburg-erdélyi, békéről, 1645-ben ő is ott volt a lengyelországi Turówbán a térség protestánsainak tanácskozásán. Amsterdamban pedig találkozott I. Rákóczi Ferenc nevelőjével. Ismerte a fejedelemség nemzetközi kapcsolatait Lengyelországgal, Svédországgal, Angliával és Hollandiával. Az erdélyi fejedelemség az egyetlen ország a térségben, ahol törvény biztosítja a lelkiismereti szabadságot, a különböző vallások szabad gyakorlását és iskoláiban három nemzet fiait magyarok, szászok, románok anyanyelvükön tanulnak. Vagyis Erdély a vesztfáliai békét követő években Közép-Európa igen fontos politikai tényezője volt.

Sárospatak ennek az Erdélynek mintegy hídfőállása Lengyelország, Bécs és Nyugat-Európa egyetemei és uralkodói udvarai felé. Felső-Magyarország kereskedő városai tágabb településhálózatába kapcsolódik, a hegyaljai bortermelő mezővárosok közösségének szerves tagja. A vár és a kastély a reneszánsz udvari hagyományokon fejlődött a fejedelmi család rezidenciájává. A város földrajzi helyzete kedvező. Országok találkozási pontja, éghajlata kellemes, szellemi klímája pedig rendkívül kedvező, és amint Újszászy Kálmán írta, a Rákóczi család művelődési programja „merészen korszerű.” A kollé-

gium híre nemzetközi. Comenius megfelelőnek látja, hogy megfelelő reformokkal itt próbálja ki egyetemes elképzeléseinek alapjaitul szolgáló új pedagógiai rendszerét. Azt, hogy a különböző rendű, származású és nyelvű ifjúságot korszerű tanulmányokkal képezze ki, egymás kölcsönös megértésre nevelje, egyetemes műveltséget adjon mindenkinek és kialakítsa az országok, egyházi és világi közösségek vezetésére alkalmas tehetségek gondozását. Magyarországra jövetelének történetét összefoglaló művéből tudjuk, elég kemény feltételekhez szabta, hogy a pataki kollégiumban tanítson. Köteles az iskola a nemesi származásúakon kívül a polgárok és jobbágyok fiai előtt is megnyitni kapuit. Biztosítania kell a szegényebb diákok ingyenes el látását és étkeztetését, s be kell fogadnia Comenius „szétszórt nemzetét is”.

Comenius közép-európai tervvel jött Magyarországra. Már a megállapodásában kiköti, az a célja, hogy az iskola a szomszéd nemzetek köréből is képes legyen a homályt elűzni. Ne csak a „világ nemzetei előtt” nyerjen kitűnő nevet, hanem „a szomszédos nemzeteknél, akik e fényre idesereglenek majd, a lehető legjobb érdemet szereztek?” Vagyis egy ma is aktuális Közép-Európa-akadémia gondolatát vázolja fel. Ha pedig még kétségünk lenne, láthatjuk, hogy a pataki iskolában megkezdve munkáját beköszöntő beszédjében, a *Sermo secretus*ban még pontosabban fogalmaz: „Az ország központi fekvésénél fogva ti magyarok vagytok a legalkalmasabbak, hogy egyesítsétek Keletet, Északot és Nyugatot.” Többször utal rá, hogy iskolájának kisugárzó hatása kell, hogy legyen a szomszédos nemzetekre. Majd a Patakon elkészült, de később megjelenő művében a *Gentis felicitas*ban behatóan elemzi Európa nyugati és középső térségei között a különbségeket. Tudatosan számol azzal, hogy a közép-európai országok helyzete, fejlettségi színvonala között sok a hasonlóság. „Ami tehát minket, magyarokat és morvákat illet, az igazat megvallva eddig sem az én nemzetemnek, sem a tieteknek nem volt elegendő műveltsége.” Comenius az első kevesek egyike, aki ráérezett a közép-európai országok közös gondjaira, akik úgy is mondhatnám, hogy Közép-Európában gondolkoztak, az akkori jelenről és jövőről egyaránt. Vizsgálva reformgondolásait, szembeűnő, hogy Magyarországnak mindenekelőtt geopolitikai helyzete miatt tulajdonított meghatározó jelentőséget a Közép-Európa népeit összefogó és

ily módon Európa egészébe integráló terveiben. Folytatta hosszú távú szellemi építkezését, de azt új diagnózisához igazította.

A viselkedési normák és ismeretszerzési módok egységét nyújtó művében a *Schola Ludus*ban, a Patakon elkészült és bemutatott VIII. darab végkicsengése: „Mindent el kell követnünk, hogy megelőzzük a háborút.” „Mi ez a minden?” „Ha mindannyian visszatérnénk az ész útjára!” – írja, de tudja, hogy a célhoz vezető út hosszú, kétséges, és tele van kelepccékkel. Munkásságának súlypontja ezért is az út vizsgálatára és kiépítésére esik. Nem kijelent, hanem elemez. Amint később megmagyarázza, munkásságának értelme az, hogy „Miként lehetne végre a széthúzást, az erőszakot, a világban uralkodó zűrzavar, kétségbeesés és pusztulás áldatlan forrását teljes egysegre, egyszerűsége és jó szándékra változtatni.”

Tárgyszerűen értelmezni programját, csakis életművének egységében lehet. Diagnózisaival szinte megelőlegezett nem egy modern szociológiai vizsgálatot. Számomra nincs telibe találóbb látlelet a félrevezethető, manipulálható, demagógiával bármiféle cél járszalagjára fűzhető társadalomról, mint amit első művében a *Világ Labyrinthusában* leírt. A „hírhajhászok” között járva látja, hogy „gyakran terjedt el a szomorú hír, mely kedvét szegte mindenkinek, ámde csakhamar felhangzott egy másik, s már nevetés lett a félelemből.” Az emberek szélkakas módjára igazodtak a hírekhez. „Néha semmiség miatt alaptalanul örvendeztek, máskor meg ugyancsak semmiség miatt rémüldöztek, holott mindez csak füstbe szállt. Nevetségesen hatott, hát, hogy az emberek minden szélrezenéstől hagyják magukat félrevezetni.”

Vizsgálva a válság okait észrevette, hogy milyen messze ható következményekkel jár, ha az éppen hogy megszületőben lévő közvélemény könnyen alakítható és befolyásolható. Ha az emberek úgy táncolnak, ahogy a síp tulajdonosai, különböző hatalmak táncoltatják őket sanda célok érdekében. Észvesztés, pánik, zűrzavar, a közösségek megzavarodása, ma úgy mondanánk, hogy hisztériája, a tudatlanság következményei: „Rettegjetek a tudatlanságtól! Lesznóban például, amikor kitört a pestis, a város fejét veszítette, a lakosok megadták magukat, mint a vágóhídra hajtott barmok, imádkoztak és csodára vártak. Aki megkapta a járványt, azt a közösség kivetette magából. Otthonából elűzték, az utcákon kövekkel hajigálták, lövöldözé-

sekkal riasztották, hogy álljon tovább. Nem volt, aki befogadja, mert akkor őt se veszik többé emberszámba. Comenius egyetlen éjszaka összefoglalja a betegség természetéről, terjedésének megakadályozásáról és a betegek gyógyításáról még Prágából hozott tapasztalatait és másnap ki is nyomtattatja igaz „híradását” a város minden lakója számára, hogy miként viselkedjenek járvány idején.

Bőséges tapasztalatok alapján szögezi tehát le, hogy kivezető út abból a válságból, amit a közösségek befolyásolhatósága és minduntalan pánikba hajló természete okoz, a szuverén ítélőképességű ember kialakításával lehetséges. Már az iskolában fel kell készíteni, a tanulókat, hogy önállóan tudjanak tájékozódni a világ dolgaiban. Mert semmi ismeretlent nem tár a világ az ember elé, amiről véleményt ne formálhatna. De „tanulja meg mindenki megismerni minden megtörtént és létező dolog alapját, okát és célját”. Patakon, panszofikus filozófiájának kísérleti műhelyét megalkotva már így jelöli ki az önálló véleményformálás egyik útját: „Szeretnénk elrendelni, hogy minden héten állapíttassék meg egy óra, amikor az iskola tanulóinak felolvasást tartunk kereskedelmi folyóiratokból vagy a Franciaországban és Belgiumban megjelenő újságból, a Mercuriusból, hogy tudják, milyen emlékezetes dolgok történtek a földtekén. Ennek háromszoros haszna lesz: 1. Az ifjúság gyakorolni fogja a nyelveket. 2. Megismeri kora történetét, tudni fogja, hogy hol, milyen király uralkodik, kivel áll békében, vagy mely nemzet kivel háborúskodik. 3. Megtanulja a földrajzot, az országok elhelyezkedését.” A műveltség alapja felfogása szerint a tájékozottság, a tudás és a helyesen értelmezett hit, az, ha az ember nem ütközik össze lelkiismeretével.

Európában az egységet és a békét mindenekelőtt az ifjúság helyes nevelése és az egyetemes műveltség megvalósítása útján lehet megteremteni. Felfogásában a műveltség nem az irodalmi, művészeti és a tudományos ismeretek összessége, hanem sokkal több. Minőségében más. Együttélések, viszonyulások, viselkedési normák, működési mechanizmusok rendszere. Emberek, intézmények, országok, nemzetek együttműködése. Beköszöntő beszédjében pontokba foglalva szembeállítja a művelt és a műveletlen nemzeteket. Első az emberség, mint etikai norma, szemben a barbárok kegyetlenségével és vadságával. A művelt nemzeteknél az emberek kölcsönös kötelességben élnek egymással, „mindenki szolgál, mindenkit”, minden

rendben működik, okosan használják a természetet, gondolnak a jövőre, népesek, szép városokkal bővelkednek, önmagukat a törvény kötelékeivel fogják rendben. Körükben minden biztonságos, nyugodt és békés. Tisztán tartják magukat és „még az utcák szemeteit is összegyűjtik”. A műveletlenek között senki sem alkalmazza magát a másikhöz, „nem gondoskodnak okosan az életről, egészségről és biztonságról, napról napra, esetlegesen élnek, számukra minden váratlan és véletlen.” Még a paradicsomi szépségét mutató vidéket is szenny borítja, minden piszkos és rothadó, az emberek rongyos ruhákban járnak, piszkosak és sápadtak, szabadság helyett szabadosságban élnek, azt teszik, amire kedvük támad, lopás, rablás és erőszak uralkodik. „Önmagukon kívül élnek és dolgok helyett árnyképek után kapdosva, gúny tárgyává lesznek.” A művelteknél a falvak is városiasak, a parasztokat is áthatja a műveltség önkorlátozó finomsága, „ezzel szemben a műveletleneknél még a városiak is parasztosak, a városiasság nem más, mint parasztos nyersesség”.

Tér és idő koordinátáin keresve ennek a műveltségi értékrendnek a helyét elég jól ki tapogathatóak Közép-Európa követelményei. Külön passzus foglalkozik az idegenekkel: „Művelt nemzet fiai az idegenek iránt nyájasak, utat az ismeretlennek szívesen megmutatják, a hozzájuk betérők iránt emberséget mutatnak és vigyáznak, hogy valami kellemetlenséget ne okozzanak nekik. A barbárok az ismeretleneket vagy megfutamítják és elűzik maguktól, vagy maguk futnak el, vagy legalább is az érintkezéstől rettentik el őket barátságtalan viselkedésükkel.” Comenius Heidelbergben töltötte ifjú tanulóéveit, szoros szellemi kapcsolatban maradt Alstedttel, hatott rá az angol Hartlib bölcselete. Megjárta Londont, a svéd de Geer nagyvállalkozó család támogatásából élt, szerette Amsterdam élénk, pezsgő, gazdag légkörét, a franciákat „Európa legműveltebb népé”-nek nevezte, és a kontinens minden szegletében voltak barátai és tisztelői. Műveltségi értékrendjében azonban nem Nyugat- és Közép-Európa keleti térségeit veti össze, mint a világ művelt és műveletlen tájait. Sőt, leszögezi, hogy a jóra és a rosszra egyaránt kiképezhetőek az emberek és Európa leggazdagabb nemzetei között is vannak rosszul műveltek. „Jobb ki nem művelődni, mint a hívságokra, gögre, csalásra, álnokságra, gonoszságra és képmutatásra ki művelődni.” Úgy véli, a műveltség anyaga összeválogatható úgy, hogy „a világban uralkodó

harmóniát tükrözze”. Miként az ifjúságnak átadandó ismeretek összességének is az emberek kölcsönös megértését kell szolgálnia. Módszerének alapelve volt, hogy „csak az igazat szabad tanítani”. Lehetetlen végigkövetni a hosszú éjszakákon át rótt végtelen sorokat. De a kérdés megkerülhetetlen. Vajon a szellemi szolidaritás pókháló-finom szövédéke mennyire teherbíró a 17. század brutális valóságában?

Sokat hozott Magyarországra. De innen sem távozott üres lélekkel. Lényeges tapasztalatokkal gazdagodva tért vissza 1654-ben Lesznóba. A svéd támadás idején Károly királyt üdvözlő kiáltványa miatt a nemzeti érdekek szerint ítélező utókor sokat bírálta. Pedig kiáltványa gyakorlatilag amolyan uralkodási kézikönyv, királytűkör, a kiszolgáltatott országok uralkodóit önkorlátozásra felszólító tízparancsolat. „Jobb embereken, mintsem öszvéreken uralkodni... S bár nemtörődömségükben oda jutottak, hogy idegen segítség nélkül nem tarthatják meg egykori szabadságukat, a lengyel népben még mindig él a szabadság szeretete. Félelem az új elnyomástól feltámaszthatja bennük az ősi erényeket, és felséged hatalma veszélybe kerül. Mi hát a teendő? Adjon felséged szabadságot a lengyeleknek, nagyobb és teljesebb szabadságot, melyet mindenki mindenütt és minden esetben élvezhet. Juttasson a teljes szabadság és biztonság mellett elegendő anyagi javat a megélhetéshez.” A nemzeti lét alappillérei az anyanyelv, a megértés és a műveltség. Ezekre épül a nyelvek ismerete, ezek működtetik az együttélés fogaskerekeit. Anyanyelv nélkül olyan az ember, mint a gyökértelen fa.

Nem tudom, hogy Comenius látta-e Breughel festményét, a Bábel tornyát (1563). Viszont bejárva Közép-Európa országait, a cseh, német, lengyel, magyar és szlovák nyelvterületeket, látnia kellett, hogy ha e térség népei nem értik egymást, bekövetkezik a bábéli tragédia. Aki a másikat nem érti meg, önmagát pusztítja el – állapította meg –, s előtte senki nem alakított ki olyan hatékony módszert a nyelvek tanulására, mint ő. Közép-európai szűkséget fejez ki, hogy az *Orbis sensualium pictus* lapjain a világ dolgainak „négy nyelven – Deák, Német, Magyar és Tót megnevezése” található. Sokszor, sokféle változatban leírta, csak az egyetemes műveltség mentheti meg az emberiséget a háborúktól és a megsemmisüléstől. Elgondolása – ma már tudjuk – szép és ma is időszerű utópia. A *Schola Ludus*

VIII. darabjában a színpadról hangzik el: „Békességben kell élni, konföderációt kell kötni a szomszédos népekkel. Az ország belsejében pedig egyenlő jogokat kell adni valamennyi polgárnak.” Mi ez, ha nem a szellemi konföderáció erős köteléke Közép-Európa országai és nemzetei között? Ismerte a korábbi zátonyra futott politikai konföderációs próbálkozásokat? Összegezte Seneca, Erasmus, Bacon, Campanella, Bernegger és a rózsakeresztesek gondolatait a békéről és a népek testvériségéről. Ismerhette Erasmus heves bíráló sorait a polgárháborúról. S talán tudomása lehetett arról is, hogy miként próbáltak a Duna-táji országok konföderációval összefogni egymással.

Kortársa, Zrínyi Miklós horvát bán körében fogalmazódott meg a gallerrá szűkült Magyar Királyság másik végében, lent délnyugaton, Csáktornyan ugyancsak egy közép-európai konföderáció terve. A magyar királyság, Horvátország, Szilézia, Morvaország, Csehország, Erdély közös ügyeiket közös parlamentben intéznék, és kereskedelmi szerződéssel segítenék egymás között a szabad áruforgalmat. Sokat beszélt Comenius a jövőről. Csak az ifjúságban bízik, a tudást át kell adni, meg kell le őrizni a „világ végezetéig”. Mint minden nagy reformer, tulajdonképpen nem hitte, hogy valami, merőben újat teremt, csak a világ régi állapotát vélte visszahozhatónak. Mint kifejtette, meg kell találnunk bennünk „Isten elveszett képmását”. S a képmás az ember és sokszor a természet. *Pampaedia* című művének lényegét így foglalja össze Bollók János fordítása szerint: „a szellem egyetemes műveléséről, az egész élet tevékenységeinek oly módon történő korlátok közé szorításáról értekezünk, hogy minden ember elméje (minden életkorban kellemesen elfoglalva) a gyönyörűség kertjévé válhasson.” S a záró gondolat az *Énekek énekét* idézve foglalja össze azaz emberi értelem művelését: „Támadj föl északi szél, és jöjj, déli szél! Fújd át kertemet, hogy áradjanak szét illatai!”

Úgy vélte, a Nagy Órásmester tökéletes műve elromlott valahol, amikor egymást kezdték ölni a nemzetek, s elfelejtették az igazi műveltséget. Meg kell javítani, meg kell csinálni a békét, hogy ismét biztonságban működjék a világ. Különös játéka a történelemnek, hogy Zrínyi a vitézséget, vagyis a jó rendben tartott katonaságot hasonlította az órához, Comenius pedig a művelt nemzetet: „Ha egy jól művelt nemzetnél azt a rendet nézed, amelyet, köz- és magánügyeik

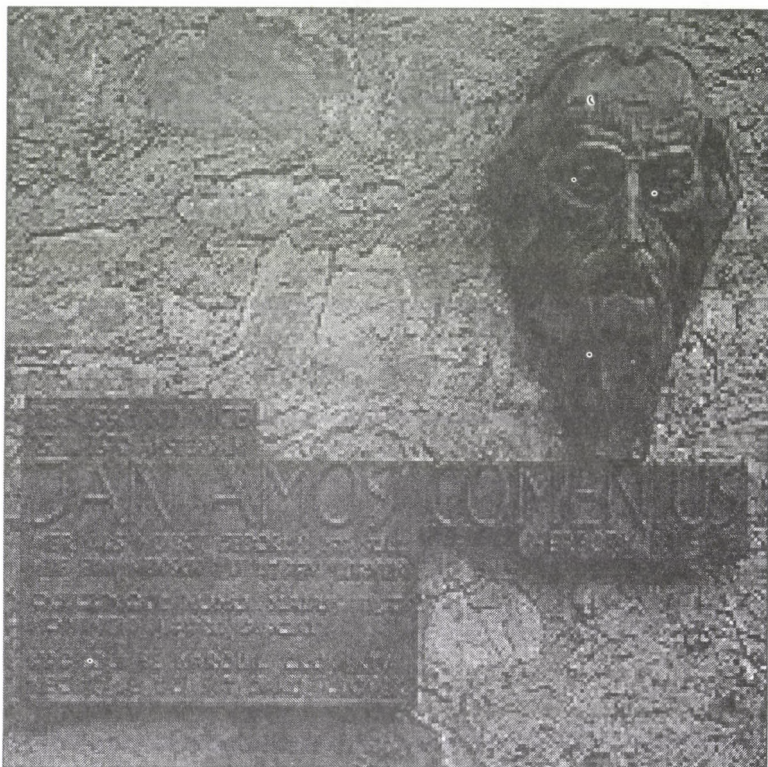
intézésében mutatnak, minden az órához hasonló, amelyben egy megmozgatott alkatrész mozgat mindent: az egyik kerék mozgatja a másikat, mégpedig nagyság és súly szerint.”

Túl volt már a hetvenen, amikor ismét kirobbant Hollandia és Anglia között a háború. Több éve, hogy Amsterdamban él, lázasan dolgozik a cseh emigráció tagjainak társaságában, élvezve a világ tudósainak megbecsülését s Rembrandt, a festő egyik híres vásznán is megörökített Tulp doktor barátságát. Felismeri, hogy új diagnózisra van szüksége, mert ez a háború más, mint az előzőek voltak. Most két gazdag, művelt és – ami fontos – protestáns ország, ahogyan írja, „testvérmemzet” rántott egymás ellen fegyvert. Az *Angelus Pacis*-t az 1667-ben végre meginduló béketárgyalásokra teszi közzé és maga is elmegy Bredaba, a tárgyalások színhelyére, beszédet mond és a világ uralkodóihoz címzett művét szétszattarta a diplomaták, politikusok, üzletemberek és röpiratírók között. Ezt a háborút – úgy vélte – a tengerentúli hódítások okozták. „E szörnyű háború igazi oka – miképpen az lenni szokott – a versengés és hogy egymás elől elkaparintsátok az idegen népekhez vezető vízi utakat és a piacokat. ... Eme esztelenség fő képmásai a fősvények, akik addig-addig gyűjtögetik vagyonukat, míg az messze felülmúlja szükségleteiket és már nem hasznukra, hanem terhükre van. ... aki jobban belelát a dolgokba, annak nem lehet kétséges, hogy Európának az új földrészekeken tett hódításai több rosszat hoztak, mint jót. Igaz ugyan hogy gazdagabbak lettünk mindenféle javakkal, értékes különféle holmikkal és csemegével, de ugyanakkor rosszabbakká váltunk. Nagy bűnök terhelik lelkiismeretünket. ... A hajózás Isten nagyszerű ajándéka, megszüntetésére gondolni sem szabad, csak gátat kell vetnünk a visszasságoknak, melyet lelkiismeretlen emberek követnek el.”

Comenius az új helyzetben ugyanazt, az önkorlátozó magatartásformát kívánja meg, amit Sárospatakon a művelt nemzetről szólva vázolt. Különben Európa elveszti önazonosságát. Még annyi ideje van, hogy papírra vesse a *Panorthosiat*, vagyis összefoglaló művét a „Tanácskozás az emberi állapotok megjavításáról”. Beszél itt a világ népeit egyesítő felvilágosult úgynevezett egyetemes politikáról. Felvázolja az intézményeket. Egyetemes szenátus, nemzetek feletti bírói világtanács, valamiféle közös parlament öröködné a végre megtalált békén. Az egyesült Európa előképét vázolta volna fel? Közép-

Európából jött, tudta, hogy Európa önazonossága a változatosságok egységes megőrzésében rejlik. Műve nyolcadik fejezetének ezt a címet adta: „Az embertelenség megszüntetéséről, azaz a kölcsönösen meggondolatlan cselekedetek és a belőle eredő viszályok, gyűlölködések és jogtalanságok megakadályozásáról. Miközben sok szó esik a múlt feledéséről, a türelemről, és a kölcsönös megbékélésről.”

Magyarországtól biztatóan búcsúzott a *Gentis felicitas* lapjain: „ha ti hunjaim, tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább”. Mégis mintha tévedett volna! Comeniust olvasva, a Sárospatakon kikristályosodó gondolataiban elmélyedve Közép-Európa békéjéről különös, mennyien kellett, hogy megfogalmazzák újra ugyanazt. Apáczai Csere János, aki ugyancsak a köznép és az elit kiművelésében látta a békés élet zálogát. A magyar tanácsosok, akik „a béke fiai” szeretnének lenni, Bethlen Miklós pedig a világ népei és az angol királynő felelősségére bízta volna Erdély békéjét. Miként a közép-európai országok konföderációjával újra kísérletező Rákóczi. Hányszor ismétlődtek ezen a tájon a vesztfáliai sokk óta a békéből kirekesztettség, a „sine nobis, de nobis” döntések botrányai és a soha fel nem adott igény a biztonságérzet megszerzésére. Comenius – amint maga mondta – a „vágyak embe-re”, s elképzelése a kölcsönös megértés Európája, a Nyugat felelőssége Közép-Európáért, mert nélkülül Európa egysége és békéje sem valós, ma is a vágyak világában létezik csupán.

Emléktábla a németországi Herbornban,
amelynek főiskoláján 1611-1613 között tanult Comenius

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Comenius és Európa jövője

Két arca, megközelítési lehetősége van ennek a címnek. Az egyik Európa mai lényegét mutatja. Ez a szükségszerűen létrejött közös lét, szövetségi rendjével együtt, a maga meghasonlási lavináját görgeti maga előtt, egyre mélyebbre, egyre inkább felhagyva minden reménnyel. A másik arc a magasabb szellemi lét, az igazi érték fényétől sugárzik, ezt az emberhez méltó, lehető legnagyobb, legszebb minőség igézete hatja át. Ebben az utóbbiban jelen van Comenius örök tanítása. Itt kell őt keresni, még akkor is, ha a világ útvesztőiben jócskán bolyonghatunk vele együtt, de ez a szellemi pokolra szállás csak akkor nem lesz felelőtlen kalandozás, ha a második archoz jutunk el végül, ha minden megtett út ide vezet.

A két arc tanulmányozása, megvizsgálása közben onnan kell kiindulnunk, hogy a Comenius korabeli Európa is a meghasonlások, a véres konfliktusok vulkanikus repedésvonalai mentén emelkedett ki a szakadékból. Egy olyan egységet tudott átvinni a jövőbe, amelyben minden zűrzavaron túl, minden hétköznapi elkődösítés ellenére hű maradt örök értékeihez. A lavinagörgetés hosszú távon nem megy, mert ez az ormóttan hőtömeg csak lefelé képes mozogni, ez a végzetes halál-irány mindenféle haladásnak, sőt magának az életnek a tagadása.

Ha megközelítésünket a művelődés területéről indítjuk, akkor nyilvánvaló, hogy minden európai nép életében a legfontosabb elemeket, vezérmotívumokat kell megvizsgálni. Azokat, amelyek a comeniusi szemléletben, világlátásban, gyakorlatban is jelen voltak. Sőt ma is nyomon lehet követni őket, tehát kiállták az idők viharait, a

történelmi változások forgatagában általuk maradt meg az az állandó, mely lehetővé tette, hogy igazi emberi arcunkat semmilyen pangás, semmiféle észnélküli robogás, meghasonlás és erőszak nem homályosította el.

Az ókori görög és latin művelődés a mi szellemi létünk kontinentális alapzata, olyan gyökér, amely egy óriási szellemi hanyatlás után legelőször az olasz városállamokban sarjadt olyan új létre, amely már a középkorban reményteljesen tárt a jövőre az élet kapuit. Minden részletezés nélkül elmondhatjuk, hogy a későbbiek folyamán az ókori görög és latin művelődés ihlető alap volt minden művelődésre ébredő európai nép életében. Ez az eszmélés akkor volt szerencsés, ha közben az adott nép a saját eredeti szellemi kincseire is rácsodálkozott. Ezek a nagy ókori kultúrák mutatták meg az utat, hogyan kell egy-egy népnek magára eszmélnie, és ezen az úton hogyan juthat el az egész emberiséghez. Mindez a törekvés tehát elképzelhetetlen volt az adott nép eredeti, nemzeti hagyományai nélkül. Ez adja meg az európai művelődés igazi arculatát.

Ezek a vázlatos gondolatok joggal vonhatják maguk után azt a vádat, amely szerint én egy jóval későbbi kor szemléletét vetítem Comenius idejére, és innen – valójában a mi korunkból – akarok a jövőbe nézni. A magam részéről én ezt azért nem tekintem igazi vádnak, mert valójában a velünk élő, tanításunkban jelen lévő nagy tanító szellemujját keresem a jövőben, és ebből a vizsgálódásból élénk tévedés lenne kizárni korunkat. Ám a teljességre törekvés során óhatatlanul választ kell adni arra a kérdésre, amelynek az a lényege, hogy miképpen lehet Comeniusnak oly nagy, meghatározó szerepe korunk és a jövő pedagógiai szemléletében és gyakorlatában. Hiszen minden tudomány területén oly sok a változás, hogy a nagyon jellegzetes dantei kép tudományunk esetében is igaz: a későbbi alkotó az elődöket kitolja (kilöki) a fészekből, mint az erősebb fióka a gyengébbet, az esendőbbet.

Így jutunk el Comenius örökségének a lényegéhez, legjellemzőbb vonásához, ahhoz az igazsághoz, amely alapján beláthatjuk, hogy ő úgy emelkedik ki az időből, mint az óriások a síkság pusztá fövenyéből. Úgy korszerű ő, hogy egyszerre időtlen, mint a merőben újat hozó többi szellemi nagyság. Kiváló elődökre épít, nagy összegező, de a nagy Egész látásával változtatta meg a pedagógiai gyakorlatot. Ilyen

módon lehet hasonlítani nagy szellemi rokonaihoz, elődeihez és utóda-
ihoz: Galileo Galileihez, Newtonhoz, Leibnizhez. Galilei az arisztote-
lészi gondolkodási módot változtatta meg,¹ Newton a mozgás legfon-
tosabb fizikai törvényszerűségeit fogalmazta meg, az infinitezimális
számítással Leibnizcel egy időben a magasabb fokú matematika fejlő-
désének adott új lendületet.

Ilyen megközelítésben gondolataimat rövidre lehetne zárni, hi-
szen az imént megnevezett tudósok kapcsán milyen nevetségés volna
megkérdezni, hogy van-e helyük a jelenben vagy a jövőben. Ők a
természettudomány titkait kutatták, Comenius viszont az ember ala-
kításának, jó útra vezérlésének, tökéletesítésének a tudományát. Az
viszont nem biztos, hogy erre örökre szüksége lesz az emberiségnek,
főképpen Európának. Nem botrányos dolog-e az, amit most állítok?
Milyen alapon merem ezt mondani? A comeniusin! Ő ugyanis tisztá-
ban volt azzal, hogy a jó és a rossz tanításnak is megvan a könyve, és
ő tiszta hitével, igaz küldetésével csakis a jót szolgálta. A világ út-
vesztőjéből jutott el a szív paradicsomába.²

A múlttal elsősorban azért érdemes foglalkozni, mert ily módon
érthetjük meg a jelent. Létünk pillanatnyi állapotegyenlete viszont
mindenféleképpen körvonalazza a jövőt. Egy-egy korban sok-sok
párhuzamosan zajló esemény van. Az egymásnak feszülő, azonos
nagyságú erők kioltják egymást. Ám az, ami korábban nem tűnt fel,
az élet zűrzavarában alig-alig felpislákoló fény is lehet rendkívüli ki-
teljesedésnek az alapja. Épp a látszólagos csend miatt, a szerény rej-
tőzködés következtében tud a haláltáncát járó világban a teremtető fej-
lődés alapja lenni. A halk hang, az alázatos megjelenés nem hívta ki
maga ellen a sorsot. A nagy fizikai erők kiolthatják egymást. A tétö-
va, pici láng napsugaras fényre lobbanhat, és végezetül átvilágít
minden sötét éjszakán.

Comenius küldetésében is ez a legszebb. Nem hadak vonulását
irányította, hanem a gyermekekhez hajolt le. Így vette őt vállára az új

¹ *Galileo Galilei: Considerazioni al Tasso*, Ed. Mestica, 1906. Galilei nyelvi szemléletének a tükré ez a munka. Hoppál Mihály foglalkozott részletesen Arisztotelész és Galilei szemléletével, vi-
láglátásával.

² A jövő kapcsán annyiféle elképzelés volt már Comenius korában is, hogy a nagy pedagógus sze-
rint hateret évre lenne szükség ahhoz, hogy az elméleteket és a hozzájuk fűződő viták anyagát
végigolvassa az ember. *Johannes Amos Comenius: A világ útvesztője és a szív paradicsoma*,
Madách / Európa, 1977. 54.

és új nemzedék. Most a gondolatoknak, az eszméknek a nagy viharában, a szellemi ózonlyuk szívóhatásának döbbenetében hol találja meg ő a helyét Európában és az egész világban? Minden túlzás nélkül, mint axiómát hirdethetjük, mondhatjuk azt, hogy ha Európának van és lesz jövője, abban lesz helye, meghatározó szerepe Comenius tanításának. Ha viszont a népek tanítója kiesne az időből, akkor maga Európa is kizuhan a jövő ablakán – a semmibe. Ugyanis Comenius évezredek bölcsességét és a szív legtitkosabb hangjait összegezte úgy, hogy megtalálta azt a módot, amellyel az eredeti erőforrásainkat a jövőben tudjuk hatóerővé tenni úgy, hogy közben az újabb és újabb nemzedékek egyedei is érezzék szükségét annak, hogy saját tehetségükkel, a bennük rejlő lelki erővel gazdagítsák ezt az áldott, isteni kincset. Az emberi alkotószellemet mozdította tovább. A lélek gravitációs mozgását fedezte fel. Azt a többszólamú mindenségzenét, amely a görögök szerint a szférákból árad ugyan, de igazi földi kibontakozását akkor tölti be, ha egyszerre tud lelki táp lenni a jelenben és erőforrás a jövőben.

Comenius nagy összegező volt, de tévedés lenne azt hinni, hogy csupán eklektikusan összerakta azt, amit az elődök már felismertek. Mindezt új törvényszerűségek megállapításával, új módszerrel egészítette ki. Mindez alapja volt annak az életműnek, amely Európának és áttételesen az egész világnak az új rendjét adta meg. Világok pusztulása, meghasonlások után a barokk kor embere látta, hogy a külső hatalmi lehetőségek viszonylagosak, esendők. Evilági versengéssel a hiúság vásárán csak a világ útvesztőjébe lehet eljutni. Onnan nincs közvetlen út a szív paradicsomába. Igazi és mély művelődés nélkül a velünk hozott fény-megvalósulási lehetőség nem tud szép tündökléssé, ragyogássá válni. Életfákon buján burjánozhat sok hivalkodó ág, de termés nem érhet rajta sohasem, mert igazi szellemi háttér nélkül minden robogás és rohanás hiábavaló üresjárat. (Rilke „Itt emberek élnek”, „Körhinta”).³

Comenius a barokk meghasonlások korában élt, de lelkében a reneszánsz derűje lobogott. Létideje előtt mintegy másfél századdal

³ Reiner Maria Rilke az elidegenedést élte át. Rendezni akarjuk dolgainkat, azok újra szerte hullanak, újra rendezni akarjuk őket, mi is szétestünk. Ady Endre ezt így fogalmazta meg: „Minden Egész eltörött”. (Kocsi-út az éjszakában). Bedri Rahmi Eyuboğlu „Darabokban” (Paramparça) c. versében ugyanezt a tragikus léthelyzetet fejezi ki.

hirdette meg Marsilio Ficino az ember legnagyobb, evilági küldetését: Az Isten saját képmására úgy alkotott meg minket, hogy az egész világon csak nekünk adta meg azt a lehetőséget, hogy teremtető erővel rendelkezhetünk. Comenius ebben az Istentől adományozott erőben hitt. Ám az utána következő korok embere elvesztette a mértéket. A felvilágosodás képviselői egy nőt emeltek szimbolikusan a magasba, az ész megtestesítőjeként, és nem törődtek azzal, hogy milyen ez a felmagasztalt nő. Mintha az új kor emberének nem lett volna édesanyja. A latinok számára a „mater” és a „matéria” (az anya és az anyag) szervesen, gyökeresen összefüggött. Az egyre inkább elidegenedő világ erről elfeledkezett. Fokozatosan az alakult ki, hogy nem a tárgyak szolgálták az embert, hanem az ember a tárgyait. Innen könnyű volt eljutni a semmi-szakadék peremére: minden dolog végső lényege a pénz lett, a hajdani szürke csereszköz így vált a lét egyetlen rúgójává.

Mi lesz ezután?

Zuhanni tovább már nem lehet, mert már csak a semmi végtelenül mély bugyra van hátra, ha nem eszmél magára az emberiség, és főképpen Európa. Comenius kora óta minőségileg rosszabbodott az emberiség jövőjének a lehetősége. Elég az életünkre „leső”, azt veszélyeztető iszonyú fegyverek arzenáljára gondolni, a környezetpusztításra. Arra a megdöbbentő körülményre, hogy a nagy olajtársaságok, köztük az Esso kutatóinak, szakértőinek már a hetvenes években nagyon komoly gondot okozott az, hogy mi lesz a jövőjük, hiszen a nap-, a szélenergiáról, a föld mélyén rejlő, hasznosítható hőről megállapították, hogy pár éven belül elsősorban ezeket fogja alkalmazni az emberiség. Ráadásul, környezetkímélő energia hosszú távon a legolcsóbbnak ígérkezett. Ez a „veszély” nem következett be. A szicíliai naperőművekről sikerült bebizonyítani, hogy „nem gazdaságosak”. A törökök a saját gyakorlatukban bizonyították, hogy aljas és fölöttébb káros állításról van szó. Ezen a téren megtalálták az igaz utat, és mindez nem „nevetséges hit” csupán, nem az „istenmérgezésnek”, „istenfélelemnek” az eredménye, mint ahogyan azt összegezőképpen a vallásokról szólva egyes emberellenes európai tudósok állítják, hanem gazdasági felvirágzásuknak a forrása is.

2006-ban Sárospatak testvérvárosai mutatták be népművészetüket. A német testvérváros népművész küldöttségét az ünnepi fogadá-

son törökül köszöntöttem, hiszen egy német népművész sem volt közöttük. A rokonszenves fiatalok örömkben filmen rögzítették a nagy pillanatot. Osztottam az örömkben, hiszen ők ragaszkodnak hitükhöz, hagyományaikhoz. Naponta kéri az Istent. „Vezess minket az igaz útra!” Egy közmondásuk a következőt hirdeti: „Attól félj, aki nem hisz az Istenben!” (Allahdan korkmayandan kork!) Náluk elképzelni sem lehet olyan politikai vezetést, amely a devianciát akarná az egész közösségre rákényszeríteni. Azt is tudják, átélük, hogy a hit isteni ajándék, és abban él az Isten, aki hisz öbenne. Abban az erőforrásként hat. Akiben nincs jelen, legalább felfogná azt, hogy mekkora erővel kell szembenéznie, mert bármilyen pótcselekvéssel, áltudósi göggel, tagadással, szembehunyással azt a hatalmas erőt nem lehet kivédeni, ha tettekre kerül sor. A rossz tanítás könyve ily hallatlan mértékben van jelen a mi szegény, meghasonlott, eredeti gyökereitől egyre inkább elszakadó Európánkban. Ám nem állhat örökké a feje tetején a mi földrészünk sem. Legkiválóbb tudósaink Comenius szellemiségéhez hűségesek akkor is, ha bátran hirdetik, hogy Európa lelkiségének újjá kell születnie. Vízi E. Szilveszter szerint az igazi, a jövőt szolgáló emberi hatalmat a tudás, az információ és az erkölcs adja. „Olyan ez, mint a szorzat, ha az egyik tényező hiányzik, akkor hiába akármilyen nagy a másik kettő, az eredmény is nulla”.⁴

Már 1992-ben Sárospatakon volt olyan konferencia, amelynek az volt a lényege, hogy a nyugati és a volt szocialista országok jogharmonizációját hogyan lehet megvalósítani, hiszen ez az Európai Unió számára óhatatlanul szükséges, nélküle nincs egység. Tolmácsként itt is átéltem azt, hogy Európa vonata „szántáson robog”, igazi és megbízható sineket nehezen tud lerakni a jövő számára, mert nem képes eldönteni, hogy a bűnözők támogatása helyett az életet szolgáló erőket kellene védenie elsősorban. Ha ezt tenné, akkor elfogadná a kétezres éves kereszténységet, mint meghatározó erkölcsi tanítást, de a rossz tanítás könyve ezt tiltja, ugyanis a rossznak is megvan a maga szabadsága. Ily alapon hazudoznak hidegvérrel a törököknek, vak-

⁴ Szabad Újság, XVIII., évf., 12. sz., 2010. III. 24. Galánta, 10. Comenius életművét áthatja az erkölcsi nevelés. Itt egy tanulmányára hivatkozom csupán. „Erkölcsei szabályok az ifjúság számára”, Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből, Tankönyvkiadó, Bp., 1962., 285-295.

reményeket ébresztvén bennük a csatlakozás kapcsán. Ám az iszlám tanítására épülő jogrend és főképpen a szűfizmus mélységesen elítéli azt a harácsolást, amely a jelenlegi nyugatot jellemzi.

Pillanatnyilag jogi szempontból semmiféle harmonizáció nem lehetséges. Van, aki azt mondja, ez nem baj. Én sem sírok emiatt, más miatt kell zokognunk: az élet értékét nálunk úgy „becsülték meg”, hogy hazánk lakóinak a száma hétszázhetvenhétezerrel csökkent ugyanannyi idő alatt, míg Törökország harmincnégymillióval népesedett. Persze, van, aki a túlnépesedés miatt aggódik. Ám nem árt, ha azon gondolkodik, hogy a törökök a mi gyenge törekvéseinket jócskán túlszárnyalva hasznosítják a napenergiát, és megdöbbenő módon tudnak életet fakasztani hajdani félsivatagos területeken. Mint az imént már említettem, náluk elképzelhetetlen az, hogy a devianciát politikai erő támogathatná. Bölcsen hasznosítják Moynihan tételét? Akár tőle függetlenül is tudják azt, hogy ha a deviancia nő, s a közösség ehhez igazítja normáit, akkor elindul a lavina, és robog egyre mélyebbre, le a semmibe. Ők viszont élni akarnak, hisznek a jövőben.

Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke egy konferencián kifejtette, hogy „Európa ma már sokkal inkább érdek-, mint értékközösség, ami azonban sötét jövőt jósol kontinensünknek. ... Az életképes jövő érdekében szellemi megújulásra van szükség, amelyet az oktatás minőségének a javításával és a kulturális értékek kiemelésével lehet elérni. ... Európa egy öregedő kontinens, amely még a fizikai reprodukcióra sem képes. ... Nehéz elképzelni, hogyan fogja a későbbiekben érvényesíteni a jogait, ha nem hajlandó világra hozni és felnevelni a következő nemzedéket. Az európai alkotószellem sorvadozni látszik, ... az európai iskola nem fejleszti az alkotóerőt; nem hangsúlyozza a verseny és a szolidaritás fontosságát, és nem nevel erkölcsi életre.” A jog nem rendelheti maga alá az erkölcsöt.⁵

Az Európai Unió egyik igen tragikus vonása, hogy túl hosszan éli azt a gyermekkorát, amelyben a koravenség a legjellemzőbb vonás. Megöli a gyermekkori álmokat, nem retten meg az elöretolt „devianciától”, és ugyanúgy, mint a modern civilizáció sok fiatalja, hallani

⁵ Szabad Újság, XVIII. évf., 14. sz., 2010. ápr. 7.

sem akar a felnőtté válásról, mert jobb a felelősség nélküli, zavaros átmeneti kor. Azt viszont a népművészet és a lélektan is igazolja, hogy a szinte végtelenül hosszú átmeneti állapotot az egészséges közösség nem engedheti meg se magának, se azoknak, akikért felelősséget vállal, mert azzal saját magának árt, és eleve kóros állapotokat őriz, tekint természetesen. Ezzel viszont nem orvosolja, hanem növeli a bajt. A kettős mérce sem méltó az igazi Európához. Még akkor sem, ha ennek eléggé el nem ítéhető hagyománya már régen kialakult, sőt, bizonyos főhatalmat gyakorló országok számára már kanonizálódott. Már Voltaire is ilyen kánon szószólója volt. A katolikus egyházra ott sújtott le, ahol azt kénye és kedve szerint kívánta. A nagy elnyomó uralkodók mellett még a talpnyalói viselkedés sem állt tőle messze. Mi több, a lengyelek kapcsán a szabadság szent eszméit sem tudta képviselni, és a szabadság eltipróival fújt egy követ.⁶ Európának a fenti csőlátástól, kettős mércétől meg kell szabadulnia. Könnyű egy kis népről, bizonyos csúsztatással azt bizonyítani, hogy alkalmatlan a nemzetalkotásra, de ez még nem ok a feldarabolásra, az eltiprásra. Minden államközösségnek az egyenjogúság elvére kell alapoznia egész létét, minden megnyilvánulását. A gyengébbet, a kicsit védeni kell. A folytonos büntetésben, elmarasztalásban az emberi méltóság megsértése ölt testet.

Elfogadott művekre, bizonyított tényekre hivatkozom, nem valami mesterséges borúlátásról, hamis látomásról van szó.⁷ Ám Európa jelenlegi képét épp az a tény határozza meg, hogy hatalmi szinten egy olyan mélybe húzó erő is diktál, amellyel a szellem fegyverzetében kell szembenézni, és nem a nyers fizikai erővel, mert azzal a szellem emberei nem olyan szinten rendelkeznek, mint a médiának az urai és az anyagi alap szürke eminenciásai. A remény forrása még itt csobog kontinensünkön. Még él az a nemes hagyomány, amely minden jónak, megtisztulásnak az alapja lehet. A Biblia és a Korán is azt hirdeti, hogy a hit isteni ajándék. Éppen ezért azokat is szeretni kell, akik nem részesülnek ebben az áldásban; még akkor is a szeretet

⁶ Madarász Imre: Változatok halhatatlanságra, Hungarovox Kiadó, 2011. Madarász Imre Alfieri-ről írt több könyvében is kiemeli azt, hogy milyen óriási tévedései voltak a francia felvilágosodás gondolkodóinak. Alfieri épp ezen a téren hozott újat, és így lett az olasz újjászületésnek igazi és meghatározó előfutára. Dobos Marianne: Az összecsomózott szalag. Miskolc, 2011. 106.

⁷ Comenius: Pampaedia III. In. Comenius élő pedagógiai öröksége. 47.

szavával kell hozzájuk közeledni, ha a védő, óvó kezet eltaszítják maguktól. Comenius elveit minden ember számára úgy dolgozta ki, hogy először is a saját lelkében teremtett rendet. A többit rábízta a teremtett világ sugallatos erejére, az emberi lélek nyitottságára, és arra, hogy az ember nevelhető, sőt nevelheti önmagát. Erőszakkal viszont semmit sem lehet és nem szabad az emberre kényszeríteni, mert az így rákényszerített tudás a tagadás alapja lehet, és nehezen válhat alkotóerővé. Szeretlakuomára hívja az embert. Azt kívánja, hogy ébredjen fel a kíváncsiság a mindenség titkai iránt. Szomjúságot érezzünk a tudomány és a művészet nagy alkotásai láttán. Igyekezzünk azokat belülről látni. A tanítványok lelke jöjjön mozgásba. Ezt a célt szolgálta ő a színi játékokkal is.⁸ Ha az emberiség legnagyobb értékei beépülnek az észbe, a szívbe, akkor nincs az a hamis „kezelés” (manipuláció), amely letérítheti az embert az igaz útról.

A művészi alkotás létrehozása kapcsán két ellentétes szemlélet létezik. Az egyik szerint csak ihletett állapotban lehet és szabad verset írni, zenét szerezni, képzőművészeti tevékenységet folytatni. Rodin szerint viszont az igazi művész mindig dolgozik. Szakmánknak ilyen igazi művésze volt Comenius, mégpedig oly módon, hogy meggyőződése szerint mindig ihletett állapotban dolgozott. Ezt biztosította végtelen nagy és tiszta hite, az a szeretete, amely őbenne a tanítványai iránt élt, és az a reménye, amely alapján hitte, hogy a szív paradicsoma nem csupán utópia, remetesziget néhány kiváltságos ember számára, hanem mindenki elérheti, ha pallérozzák tehetségét, ha bízik abban, hogy szüksége van rá a világnak. Ha tudja azt, hogy az igazság nem csak földi keretek között létezik.⁹

Comenius jól tudta, hogy jövőt építeni csak a jó tanítás könyve alapján lehet. A rossz tanítás könyvének elrettentő példáját tárja a világ elé az Európai Parlament Parlamentárium. Hazánkat méltatlannul, gonosz, hazug módon mutatja be. Az igazi emberi jövőbe hamis gyöngyöket nem lehet átvinni, mert azok elébb-utóbb gyíkokká válnak, mint a XI. színben Éva (Júlia) ékszerei. A kettős mérce, a

⁸ Bibliotheca Comeniana. Comenius és a magyar iskola. *Comenius*: Schola ludus. Néhány jellegzetes idézet: „A mi iskolánk mindent példával tanít.” 175. „Ami szép, az fáradtságos.” 217. A csillagászati ismereteket a következő megjegyzés kíséri: „Mily nagy vagy te Istenünk, ily hatalmas dolgok alkotója.” 229.

⁹ Vö. 2. p. A szív paradicsomába a hit által lehet eljutni.

történelmi hamisítások láttán nem hiú remény-e abban hinni, hogy Európa arculata, szellemisége megváltozik? Az, de csakis a remény segíthet rajtunk, mert különben elveszünk. Európának rá kell jönnie arra, hogy amilyen arányban számol fel, éget el minket, ugyanolyan arányban pusztítja el önmagát. „Ha nem tudjuk megjavítani a falat, azért még nem kell ledönteni”, hirdeti egy arab közmondás. Igen, hinnünk kell a megjavítás lehetőségében. Ebben örök segítőtársunk Comenius. Minél nehezebb egy cél megvalósítása, annál nemesebb küldetés cselekedni, tevékenykedni érte. A mocskok láttán Dante így szólt. „Guarda e passa!” (Nézd meg, s menj tovább!) A rágalmak minket nem rendíthetnek meg, mert Madách Imre is azt hirdette, hogy világtörténelmi küldetésünk van. Akik az igazi értékeket elvitatják, hazugságot állítanak helyette, azok önmagukról mondanak örök ítéletet.

A hazugság, a hamis adatok tömkelege, a rágalmak egy határon túl, képesek teljesen elkendőzni, eltakarni az igazságot. A rossz tanítás könyvének a szerzői, „programozói” éppen ezt akarják. Pedig iszonyú leépülés, tragédia származik abból, ha a sok szellemi méreg az agyra megy. Vannak, akiknek ez egyre megy, mert „megtanulták”, hogy csak a pillanatnyi haszon létezik, csak a látszat az igazi, a való világ. Fogalmuk sincs arról, hogy a látszat útvesztőiből kiemelkedve a lényegre kell keresni. A lényeg pedig az, hogy a halál civilizációjával szemben minden erőnkkel fel kell lépni. Ha tehát a mi emberi méltóságunkért küzdünk, ha le akarjuk mosni azt a gyalázatot, amelyet folyton-folyvást ránk kennek, akkor nem csak arról van szó, hogy egy kicsi, sokszor megalázott nép küzd a maga igazáért, hanem példát adunk a világnak. Hiszen „a szabadság nem virul a romlott népekben”, hirdeti egy olasz közmondás. Az szent fogalom. Az egydimenziójú, csak a jelent megélő ember számára idegen Comenius tanítása. Már az „Orbis pictus”-ban megjelenik a több dimenzió. A különös, hullámos térforma az időre utal, és az érzékszerveinkkel követhetetlen világ titkai is felsejlenek a bontakozó emberi elme előtt.¹⁰

¹⁰ Comenius hitt abban, hogy a látható világ bemutatásával a lényegre, az eszmeit is meg lehet ragadni. Már Dante panaszkolta, hogy „Nézték, és nem láttok meg semmit.” (Guardate e non vedete niente.) Rilke szerint pedig „Rettenetes, hogy a tényektől nem látjuk a valóságot”.

Fentebb már szoltam a deviancia szörnyű, károsító hatásáról. Vannak feltűnő elemei, tényezői. Hogyha a szó eredeti értelméből indulunk ki, akkor a veszélynek még mélyebb gyökerei tárulnak elénk. A szó „letérést” jelent – az igazi út elhagyását, és valójában a fenti – ominózus (és több más) lejáratusunkban is ez a szörnyeszme-gyakorlat ölt testet, hiszen ily módon tudnak a fő bűnösök a hamisan vádolt ártatlan mögé rejtőzni, így tudják az ártatlant játszani. Minden deviancia fő veszélye abban van, amit a biológia az életet veszélyeztető kórokozók kapcsán kimutatott. Sőt általában kártevő akkor a legéletképesebb, ha a létet segítő, fenntartó lénynek a küllemét ölti magára: ezzel éri el, hogy „hivatalosan” is el kell fogadni, mert „jó”. „Kanonizálja” önmagát. Ekkor tudja a legpusztítóbb hatást elérni.

A semmi filozófiájának a megszállottai az élet értelmetlenségét hirdetik, és a szabadság szent nevét gyalázzák meg azzal, hogy éppen ennek a nevében képesek az öngyilkosságot is dicsérni, szabad döntés kérdésének tekinteni. Fogalmuk sincs a szeretetről, az emberi jogról és kötelességről, de még arra sem képesek, hogy elárulják, hogy nekik miképpen sikerült magas életkort elérni. Európának azt az arcát tárják elénk, amely teljes egészében méltatlan Comenius szellemiségéhez. Van azonban Európának egy másik arca is. Újra és újra ezt hangsúlyozom, és most szinte az előzőek összegezeként hivatkozom Bergson-ra, az ő filozófiájának a lényege „a teremtető fejlődés”.¹¹ Ebben foglal-tatik az élet lényege. Európa olyan huszadik századi modern filozófiája, hogy lehet tagadni, de csak a halál nevében. Európának viszont életre van szüksége, a halált nem lehet és nem szabad rákényszeríteni. Iszonyú tragédiákat élt meg, és a legtöbb újkori nemes kezdeményezés olyan volt, mint a dunántúli mandulafácska Janus Pannonius gyönyörű versében. Lehet, hogy Marsilio Ficino lelkes gondolata is ilyen mandulafácska volt sokak szemében, a nagy gondolkodó korában, de ezek a kedves tavaszi virágozó fák tagadják a levélszóró évszaknak, az ősz-nek, a szívet dermesztő télnek az erejét. Botticelli mesterrel együtt szívrepesve hirdetik a rügyfakadást.

Comenius időszerűségét is éppen ebben láthatjuk. Tanításával elő-kepe volt ő mindannak, amit sok-sok új felfedezés, ismeret birtokában egy későbbi tudós elmondhatott a teremtető fejlődésről. Az tehetségé-

¹¹ Bergson: Teremtető fejlődés, Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata, Bp., 1987.

ben, igazi benne rejlő méltóságában mindez már benne volt, de rejtőzködött, mint egy-egy szeretet lényben az „öntudatlan örökkévalóság”. Ha dantei pokoljárásra kényszerülünk modern útvesztőnkben, vigasztaljon az a tudat, hogy óriási erő áll a rendelkezésünkre: az életé, a megmaradása. Ezzel igyekszünk megmenteni értékeinket, átmenteni a jövőbe. Nem valamilyen holt tárgy bálványozásáról van szó, hanem olyan magasabb minőségé, amely merőben más, mint a holt anyag, de nem tagadja azt, hanem a bölcs elődök követésével a négy őselemnek is úgy kell megadni a kellő tiszteletet, ahogyan azt Zarathrusztra megálmodta, ahogyan az a környezetünk védelmében ma is kötelességünk. Tanítása számára a jövő a legfontosabb.¹²

Ahányszor a tanítványaink elé állunk az örök tavasszal találkozunk. Az emberiség számára a soha el nem hervadó tavaszt a reneszánsz hozta. Comenius egész szellemiségét ennek a korszaknak a ragyogása hatját át. Ő meg tudta őrizni a tiszta ragyogást akkor is, amikor látnia kellett, hogy a hajdan szép nap éjszakába hanyatlott. Fizikailag ez egy-egy időre bekövetkezhetett, de a lélek napja nem hanyatlik le, mert abban isteni fény lakozik. A reneszánsz alkotói ebben hittek. Így lobogott fel tehetségük akkora erővel, amelyhez foghatót ritkán tapasztalt az emberiség. Hogyan volt ez lehetséges? Az őszinte hittel, töretlen lelkesedéssel végzett emberi munka oly titokzatos áramlást teremt, amelyben az elfogyasztott, „elkoptatott” erő újjászületik – mégpedig többszörösen. Minden eredményes tanításnak is ez az alapja.

Comenius nevét viselő iskolánkban megállunk a tanítványaink előtt. „Íme, a tavasz!”, mondhatjuk a közelükben mindig. Európa pokoli bugyraiban olykor a Kocitus¹³ jege tartja fogva mindazokat, akik eltévelyedettek, illetve ezeknek az áldozatai. Sok iszonyatról lehet beszélni, de minket a comeniusi eszme, a magasabb szellemi minőség tudata lelkesítsen! Rendíthetetlen hittel mondhatjuk: „késheet a Tavasz, ha már itt a Tél?”¹⁴

¹² Edmond Bourdeaux Székely: Zarathrusztra Zend Aveszta, Living Earth Élő Föld Kft. Bp., 2000. 209.

¹³ Dante: Isteni Színjáték. A Kocitusz a „Pokol”-ban bemutatott legnagyobb bűnösök tartózkodási helye.

¹⁴ Tóth Árpád: Összes versei és fordításai, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. Percy Bysshe Shelley. Óda a nyugati szélhez, 395-398.

Bevezetőmben a megoldatlan nehézségek lavináját emlegettem. Hozzátehettem volna adataimhoz azt, hogy jelenleg a bankok vadászhalójában, lassójában vergődik szép földrészünk. Vigasztalhatnám magamat egy török közmondással. „Ő, szerzetes, ó, barát, minden mértéke a karát” vagy másképpen mondva „Ő szerzetes, ó, dervis, minden ügy a pénzhez visz”. (Ey abdal, ey derviş, para ile biter her iş.) Pénzzel végződik minden dolog, de ez már nem Comenius Európája, mert kontinensünk csak akkor lesz hűséges eredeti küldetéséhez, szellemiségéhez, ha tiszteletben tartja eredeti gyökereit. Bevezetőmben az ókori görög, latin művelődést és egy-egy európai nép ősi hagyományit emlegettem. Valamit kihagytam, és ily módon akartam megmutatni, hogy mily könnyen le lehet térti a comeniusi útról. Szándékos és színlelt eltévelyedésemmel csak azt akartam igazolni, hogy megtisztulás, szellemi újjászületés nélkül a lavina egyre mélyebbre gördül, és féltő, hogy magával rántja még azokat is, akik a legszentebb szándékkal akarják visszatartani a mélységbe igyekvőket, hiszen a lavina nemcsak szimbólum, hanem olyan sors, amely magával sodor emberi életeket.

Ebből a lavinás létből a remény napfényére kell kijutnunk. Ennek a lehetőségét Comenius világosan fogalmazta meg, én sem cselekedhetem másképp. Mire kijutunk az útvesztőből, méltók leszünk arra, hogy tiszta szívvel rebegjünk hálát az ő emlékének. A mai Európában sokan a végtelen és féktelen viszonylagosság megszállottai. Comenius a végső bizonyosság híve volt, tehát ezek az elrugaszkodó emberek sok fényévnyi távolságra vannak tőle. Néznek, és nem látnak semmit. Statisztika libben eléjük, és azzal dicsekednek: „Lám, ez a szabadság!” Egy ilyen statisztikai adat a következő. Egy franciaországi felmérés szerint az ottani lakosság 2,8 %-a gyakorolja a keresztény vallást, ugyanennek a népességnek a 3,2 %-a már az iszlám hitet gyakorolja. Erre sokan azt mondják, hogy a vallás magánügy. Ám fogalmuk sincs arról, hogy az iszlám joggyakorlatának az alapja a Korán, tehát a szabadság tobzódásában Európa csak saját magát tudja elemészteni, és saját életképtelenségét igazolja. Comenius viszont az élet nevében vallott erről a kérdésről: „A számomra a legbiztosabb út a kereszt útja, mert azon járt az élet vezére, Krisztus.”

Ilyen alapon a legtisztább lélekkel tiltakozhatunk az ellen, hogy az európai jog maga alá temette az erkölcsöt. Ilyen alapon mondhatjuk

azt, hogy a sátáni erők nem szabadíthatják ránk és a jövő nemzedékre mindazt a szörnyűséget, amelyet a deviancia megszállottai igazi értékeink ellen eddig is pusztító erővel fogadtattak el a meghökölő vagy romlott felelőseinkkel. Egy iszonyú szellem szabadult ki a palackból. Hosszú ideig azt hittük, hogy az csak fizikai értelemben jelent meg az atom- és hidrogénbombában. A veszély, hasonló szinten is megjelent, szellemi síkon.

Comenius Galilei és Newton lelki rokona volt. A nagyok tanításához akkor leszünk igazán méltók, ha az életnek, a szeretetnek a nevében tevékenykedünk, mert a halál civilizációjának a végzetes zuhanását is meg lehet állítani, de ehhez az élet megmaradásának a törvényére van szükségünk. Mégpedig arra, hogy az életellenes erőkkel szemben egy nagyobb erőnek kell fellépnie. Bevallom, a körülmények ismeretében nehéz ebben hinni. Ezen a téren adja meg az alapot Comenius, mert tőle megtanulhatjuk azt, hogy azok rendelkeznek a legnagyobb szellemi erővel, akik tanulással, tehetséggel, tisztességes munkával, segítő emberként eljutnak a magasabb minőségbe; nem mások ellenére, hanem embertársaik javára tevékenykednek, töretlen hittel haladnak a legigazabb úton.

ÉLES CSABA

Comenius mint az antropagógia úttörő klasszikusa¹

Comenius gondolkodását lényegében az iskola világa és különösen az oktatás problémaköre kötötte le; legalábbis így tartja számon a neveléstörténet kutatóinak többsége. Ez helyénvaló és megfelelően indokolt is; hiszen Comenius vizsgálóinak – e két alapfogalmat illetően – még számos részletkérdést és szélesebb kitekintésű (filozófiai, teológiai, művelődéstörténeti stb.) összekapcsolódást szükséges megvilágítaniuk. A nevelés- és művelődéstörténet művelőit Comenius szellemi öröksége tehát még hosszú ideig foglalkoztatni fogja. Az alábbiakban azt szeretnénk bizonyítani, hogy erre a hagyatékra joggal tart igényt az andragógia, illetőleg a gerontagógia és általában az antropagógia története is. (Ezek a pedagógia mintájára képzett, görög eredetű tudományos elnevezések felnőtt- és időskori nevelést-oktatást, illetve „embernevelést”: azaz élethosszig tartó tanulást-művelődést jelentenek.)

Comenius a *Didactica Magna* című munkája egyik pontján még úgy látta, hogy a felnőttek oktatásának döntő problémája az értelem koncentrációjának lanyhuló intenzitása és egyre csökkenő időtartama. A fő gondot tehát az jelenti, hogy „az értelmi erő – mely szétszóródik a dolgok sokaságán – nehezen összpontosítható.” (D: 119.) Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy Comenius a *Nagy Oktatástan* ezen megállapításával inkább az ifjúságot akarta figyelmeztetni a tanulásra legalcalmasabb időre, illetőleg annak visszahozhatatlan mulékonyására. „Figyelemmel kell tehát kísérnünk az ifjúkort, amíg az élet és észbeli

¹ Jelen tanulmányom – más címen – megjelent a *Confessio* 2011/3. számában (109-114.).

frissesség felfelé halad: ekkor minden növekedik, és könnyűszerrel ereszt mély gyökereket.” (Uo.)

Éppen a *Didactica* egy korábbi mondata bizonyítja ugyanis, hogy Comenius egyáltalán nem mondott le ebben a művében sem a felnőttek műveléséről. Az egész életen át tartó tanulás részéről megállapított négy alapvető tartalmi iránya valójában olyan terjedelmű és horderejű, hogy azokat lehetetlen kizárólag az ifjúkorra korlátozni. „Egyenesen és kivétel nélkül arra kell törekednünk, hogy az iskolában és azon túl az iskolák jóvoltából az egész életben I. a szellem elméleti és gyakorlati ismerete terén kiművelődjék, II. a nyelv kifejezőképessége finomodjék, III. az erkölcsök tisztességes irányban fejlődjenek, IV. Istent őszintén tiszteljük.” (D: 81.) Mi lehetne fontosabb a teljes életünk során kibontakoztatandó és kondicionálendő komplex kiművelődés során, mint az értelem és a kommunikáció stílusa, a morál és a hit?

Kiindulópontunk Comenius mint a „minden” pedagógiai teoretikusa. Másként fogalmazva: az a Comenius, akinek központi kulcsszava, szinte elmaradhatatlan „mértéke” a *minden* (vagy ennek a szónak valamilyen ragozott formája). Ez különösen a *Pampaedia* című nevelésfilozófiai „hőskölteményre”: azaz a pedagógia problémáit a barokk korra jellemző határtalansággal és hevülettel tárgyaló antropagógiai hitvallásra jellemző. Ebben az először 1656-ban megjelent művében található egy alapvető jelentőségű tézis. „Mint ahogy az emberi nem egésze számára iskola az egész világ, az idők kezdetétől fogva egészen az idők végezetéig, ugyanúgy az egyes ember számára iskola egész élete, a bölcsőtől a koporsóig.” (P: 37.)

Az iskola tehát a világ és az élet legalapvetőbb „szinonimája” vagy metaforája; s ebben nincs semmi lényegi különbség az emberiség világtörténete és az egyes individuum élettörténete között. Egészen kézenfekvő rámutatni ezen tézis két korabeli világirodalmi analógiájára. Az egyik az *Ahogy tetszik* (1599), amelyben Shakespeare kinyilvánította, hogy „színház az egész világ”. A másik *A nagy világszínház* (1645), amelynek spanyol szerzője éppen az előző darab premierjét követő évben született: Pedro Calderón de la Barca.

Az analógia Comenius és az említett klasszikus drámaköltők között korántsem formálisan, hanem mélyen tartalmi szempontból érthető. Comenius iskolája ugyanis maga egy nagy „világszínház”,

ahol mindenféle ismeretek minél szemléletesebben lépnek színre a diákok előtt. Ugyanez megfordítva azt jelenti, hogy a világ maga egy nagy monumentális tanterem, ahol a dolgok önmaguk mérethű szemléltetői; s ami a legfontosabb: tanuló benne „minden férfi és nő”. A tanulás az élet lényege, s az élet maga a tanulás végtelen folyamata. Végtelen, mert még a világrajövetelt is megelőzi, és a földi elmúlás sem szünteti meg.

A *Pampaedia* és a *Didactica* akkor kapcsolódik össze, amikor Comenius három pontban egybefoglalta az antropagógia előtt álló leglényegesebb és legsürgetőbb feladatokat. Ezek közül csak a harmadik a közoktatás, amelyet megelőz valamiféle interaktív vagy bipoláris andragógia, és mindkettőt az önművelődés. A szerző szavai-val: „jó lesz arra is ügyelnünk és a gyakorlatban megvalósítanunk, *I. hogy mindenki, aki embernek született, és rávezették értelmé használatára, maga legyen önmaga iskolája, könyve és tanítója, és hogyan; II. hogy ki-ki a kölcsönös társadalmi érintkezésben a hozzá legközelebb álló számára is szolgáljon iskola, könyv és tanító gyanánt; III. s végül: hogy sehol se hiányozzanak a közös iskolák, a közkönyvtárak és a nyilvános tanárok.*” (P: 37.) Ha Luther szerint a protestáns gyülekezetekben minden felnőtt ember *elvileg* pap is, akkor Comenius elgondolásában ugyanezek a felnőttek *gyakorlatilag* andragógusok is lehetnének.

Egy másik tanulmányunkban részletesen fölterképeztük egyrészt a Bibliára, másrészt a görög és római antikvitás szerzőire támaszkodó érveléseit, hivatkozásait. Emeljük ki most ebből a széles merítésű forrástárból először Senecának azokat a szavait, amelyeket Comenius közvetlenül az előbbi nagy horderejű predikátuma után idézett: „egyetlen életkor sem kései a tanulásra”. Ez jól hangzik, csak az vele a probléma, hogy így önmagában a tanulás egy bármikorra elodázható tevékenységként is értelmezhető. Ezt kizárandó, Comenius egy precízebb megfogalmazást tartott helyénvalónak. „Minden életkor tanulásra lett kijelölve, és az ember esetében az élet és a tanulás végső határa egybeesik.” (P: 37.) Más szavakkal: *minden életkor tanuló-idő, minden életév az előzőre épülő tanév.*

Második kiemelésünk Comenius antik forrásvidékéről Platón. A görög filozófus és az ún. *pansophia* teoretikusa is egyazon kérdésre kísérelte meg a választ: kinek a javát szolgálja a bölcsesség, illetve

általában a műveltség? Platón világlátásában ez csak individuális vonatkozású, Comenius célkitűzésében viszont a magánérdekkel meszesemenően harmonizáló közhaszon. „*A hajdani bölcssek, mondta Platón, ifjúkorukban a tanulással foglalkoztak, férfikorukban a világot járták, öregkorukban visszahúzódtak a nyugalmas életbe.* Nem rossz program, ha a bölcselkedés semmi mást nem jelentett nekik, mint szórakozást. De mikor szentelték képességeiket a hazának? Nem megengedhető, hogy a filozófia olyan legyen, mint a terméketlen fa, hogy semmi haszna ne legyen belőle az élet más rendjeinek. Jobbra tanít tehát a pansophia: arra, hogy fiatalon foglalkozzunk a szemlélődéssel, majd életünket töltsük munkálkodással és gyakorlati tevékenységgel, végül az öregkor a jól és bölcsen eltöltött élet tudatában élvezze a nyugalmat és az örömet.” (P: 106.)

Comenius maximalizmusa abban nyilvánul meg tehát, hogy az ő szemében nem létezik olyan ember, olyan élethelyzet, aki és amely számára – az oktatás és nevelés, művelődés vagy nevelődés stb. szempontjából – ne a *minden* lenne a mérték. „*Mindenkit* tanítani annyit jelent: minden életkorú és szellemi képességű embert beavatni a dolgok teljesebb ismeretébe; *mindenre*, ami az emberi természet tartozéka, vagyis: *minden igazat megismerni, minden jót választani*, és mindazzal foglalkozni, *aminek ismerete az életben és a halálban szükséges.*” (P: 52.) Nincs az a magas életkor és nincs az az alacsony szellemi szint, amely mentesítésként szolgálhatna a „beavatás” (jelölje most ez a rituális jellegű fogalom mindazt, amit előző idézetünk előtt gondolatjelek közé soroltunk) alól. Comenius tehát – miként majdan (és természetesen mutatis mutandis) József Attila – *a mindenséggel mér mindenkit*. Ha a „minden” abszolút eszménye mint „sok” realizálódik, akkor már bőven igazolódott a kinyilvánítása.

A „minden igazat megismerni, minden jót választani” olyan célkitűzések, amelyek igazán illenek Descartes ismeretelméletéhez, Pascal és Spinoza etikájához a 17. században. Ugyanakkor Comenius az antropagógia: tehát mindenféle nevelés- és oktatástudományok Gali-leije is. „Sőt, az emberi életnek még maga a halál vagy maga a világ sem szab határt: mindenkinek, aki embernek született, mindezekén túl el kell jutnia, mint egy égi akadémiába, az örökkévalóságba is. Mindaz tehát, ami ezt megelőzi, út, előkészület, alsóbb iskola.” (P: 37.) A halhatatlan emberi lélek élettere ugyanis nem korlátozódik a Földre: uni-

verzumokban értendő, kozmikusán képzelendő el az, hiszen létezik a születés előtt és megmarad a testi élet megszűnése után is.

A *Pampaedia* több bekezdésére támaszkodva azt állítjuk, hogy az andragógia, továbbá vele együtt az antropagógia és a gerontagógia nem viszonylag új keletű tudományágak a 20. század derekáról. Annál háromszáz évvel korábban születtek meg ezek: azonos időben a modern csillagászat (asztronómia, asztrofizika) kiérlelődésével. Az természetesen egy másik kérdés, hogy ennek a tudománytörténeti ténynek a tudatosítása a 21. század második évtizedében történik, tudatosulása pedig ezt követően történhet meg. Comenius egy olyan nagy szellemi világosságot teremtett, amelynek többféle *tikája* és *lógija* közül eddig leginkább az elemi iskolai didaktika lángját éltették tovább. Legfőbb ideje, hogy életművének más szellemi fényeit is fölszabadítsuk és világlását szorgalmazzuk. Comenius ilyen értelmű kiemelését – más szavakkal: három évszázaddal későbbi fölfedezését vagy „fölbresztését” – természetesen nem az idevonatkozó szövegek sokasága, hanem alapvető, elvi jelentősége argumentálja.

Fókuszáljuk figyelmünket most kizárólag a comeniusi andragógiára; avagy az ő szavaival élve: „a férfikor iskolája” címen megragadott részkérdésre. Hogyan határozta meg Comenius a férfit mint általában a felnőtt, azaz a középkorú ember megfelelőjét? Definíciójában az egyik kritérium természetesen élettani, a másik fő komponens viszont társadalmi vonatkozású. „A férfi olyan ember, akinek termete és ereje elérte fejlődésének a határát, felnőtt a feladataihoz, és azt az életmódot, amelyre magát felkészítette, már ténylegesen el is kezdi élni.” (P: 107.) Ez az emberi élet középső és leginkább a tanulásra rendelt szakasza; hiszen a gyermek-, a serdülő- és az ifjúkor is „csupán ehhez vezető lépcsőfokok”. Még ennél is fontosabb azonban annak hangsúlyozása, hogy „itt nem továbblépni *visszalépést* jelentene”. (Uo. – É. Cs. kiemelése)

Mivel a barokk korszak (már a manierizmustól kezdve) – és benne Comeniusunk is – olyannyira kedvtelve használta a metaforákat, éljünk most mi is eggyel! Azt szeretnénk a palota-metaforával illusztrálni, hogy mennyire kulcsfontosságú a felnőttkorban a tanulás. A tanuláson akkor már természetesen semmiféle biflázást, magolást, erőltetett memorizálást nem értünk; hanem tudatos szellem-, világkép-, személyiség- és léleképítést. A fundamentumokat, sőt az alapfalakat is még a

család és/vagy az iskola kezdi el minden korok emberével építeni-építtetni; de a tetőzet és a belső munkálatok már a felnőttkorra hárulnak. Ha az építkezés abbamarad, ha a *betetőzés* elodázódik, akkor a „belső várkastély” (ez a 16. századi Ávilai Szent Teréz metaforája) egy elvadult és romos (tan)anyaghalmaz marad. A felnőttkori élet és tanulás, avagy élet-tanulás és tanulóidő egyfelől *praxis*: „komoly cselekedetek” és „lényegi dolgok komoly intézése”. Másfelől *kommunikáció*: „az emberekkel egész hátralevő éltében folytatandó beszélgetések sora”. (Uo.) Ez a praxis a társadalmi élet próbatétele; ez a kommunikáció a közösségi kapcsolatok kiépítése.

Comenius koncepciója szerint mindenféle „iskolai” tanításnak – a tartalom szerkezetének szempontjából – három fő ismérve nevezhető meg. Ezek attól függetlenül kivetítendők a férfikorra, hogy a *Pampaedia* szerzőjében természetesen föl sem merült a felnőtt korúak bármilyen kötött vagy kötetlen formában megszervezett iskola-rendszerű oktatása. „A férfikor iskolája” szintén csak egy metafora; de a tartalmát tekintve legalább olyan effektív, mint bármelyik intézményesített iskola. Itt már nincsenek a szó szoros értelmében vett tanteremfalak, iskolapadok stb.; ámde „példák, előírások és gyakorlatok” ugyanúgy léteznek.

A „példákat” vagy mintákat a felnőtteknek is a történelemből kell kikeresniük. A történelem tanulmányozása különös jelentősége hangsúlyozásának – a filozófiához hasonlóan – gazdag neveléstörténeti irodalma mutatható föl. Példaként említjük Ficino és Luther, Montaigne és Descartes, Fontenelle és Hume nevét (akiknek különböző műfajú írásaiból egyaránt megidézhetnénk legalább egy idevonatkozó állásfoglalást).

Az „előírásokat” viszont – más szavakkal: „elvont bölcsességet” – a „tudós” könyvekből meríthetjük: az ön- és emberismerethez, általában az életvezetéshez és bármiféle különös élethelyzetben való boldoguláshoz. A megszakítás nélkül folytatott „gyakorlatok” mint tevékenység felnőttkorban a leginkább magától értetődőbb; de az érettség jeleként hozzákötődik még valami korábbi, ám magasabb szinten. „S mivel az iskolai gyakorlatoknak a *vetélkedés* is tartozéka (amelyet, ha csendes, versengésnek nevezünk), el kell azon is gondolkodniuk, *hogyan fogják barátokként tisztességes versengéssel egymást a jóra sarkallni.*” (P: 108.) Így válhat a barátság legalább a

felnőttkorban a kölcsönös erkölcsi (ön)nevelés életkeretévé. Ezen a ponton hadd emlékeztessem értően érdeklődő olvasóinkat *A rejtőzködő én* című, az önismeret problémakörét taglaló könyvünk ezzel kapcsolatos egyik alfejezetére (R: 103-110.).

Comenius a felnőttkori tanulás, illetőleg (ön)művelődés célját, értelmét alapvetően morális szempontból támasztotta alá. Konkrétabban: egy olyan új funkcióját világította meg a szellemi jellegű elfoglaltságoknak, amelynek révén minden biztonnyal emelkedni fog mind erkölcsi önbecsülésünk, mind közbecsülésünk. „Ha férfivá lettünk, legyen gondunk rá, hogy el lehessen mondani rólunk: semmi olyat nem olvastunk, mondtunk vagy cselekedtünk, amit ne fordítottunk volna életünk hasznára.” (P: 108.)

Az okos emberekkel és könyvekkel (ideértve bármely ismerethordozó, az egész személyiséget pozitívan formáló médiumot) folytatott társalgások döntően hozzájárulhatnak ahhoz, hogy gondolataink, szavaink és tetteink minél magasabb szinten harmonizáljanak egymással – föltéve, ha erre a felnőtt ember tudatosan és következetesen törekszik is. Az előbb idézett comeniusi gondolat ezt az eszményi attitűdöt alapozza meg. Későbbi fölvetői között szövegszerűen fölmutatható Fénelon (*A leányok neveléséről*, 1687., 1936: 70.), Shaftesbury (*Sensus communis*, 1709. 2008: 14.), Rousseau (*Értekezés a tudományokról és művészetekről*, 1750. 1978: 13.) és Leopardi (*Gondolatok*, 1830-36, 1845, 1999: 41-43.) – legalábbis a 19. század első harmadáig.

Olvasni és gondolkodni, beszélni és cselekedni: egyre növekvő erkölcsi súllyal esik latba mindegyik. Egyfelől ezen tettek *tárgya*, másfelől a *hogyan* okán. Ha ez így van, akkor mindegyik módszereket előfeltételez, és már menetközben kontrollért kiált. Ezt a két akustust hathatósan egyesíti az a belső dialógus, amelynek – egy ikozaéderhez hasonlatos téridommal szemléltetve – különféle, de szorosan összetartozó oldalai lehetségesek. Ilyenek például – *A rejtőzködő én* első része szerint haladva – az önelemzés és önazonosság, az önbecsülés és önkritika, az önszeretet; és ellentétes végletei, a kimondott és kimondatlan önértékelés széles skálája, az önuralom és önmegvalósítás stb. Összefoglalóan szólva: a komplex önismeret – az önmegismerés számos társfogalmával fürtösítve. (R: 11-35.)

Meglátásunk szerint ilyen értelemben vagy irányban vetődik föl Comeniusnál a belső dialógus mint metodika. „A módszer pedig itt

az önmagunkkal való társalgás legyen; minden művelt ember saját magával folytasson párbeszédet, maga vesse fel magának és maga oldja meg az összes feladatot.” (P: 108.) Természetesen a kora ifjúságtól kezdve minden életszakaszban létezhet önmegismerési folyamat, de igazi kibontakozása mégis leginkább a felnőttkor.

Fokozottan érvényes ez arra a nagy társadalmi „karaktertípusra”, amelyet David Riesman mint „belülről irányított” magatartásformát írt le *A magányos tömeg* című könyvében. Ez a döntően (Nyugat-)Európára és az angolszász világra jellemző személyiségtípus a reneszánsz és reformáció korában született meg, majd a 18/19. században vált uralkodóvá. Dominál benne – ha nem is azonos vele kizárólagosan – az individualitás, az autonómia, az ún. „öntörvényűség”. Jellemző rá, hogy nem valaki másnak, hanem a naplójának „gyónja” meg próbálkozásait, csalódásait, reményeit stb.

Elsősorban a protestáns lelkipilágú-mentalitású szellemekre igaz, hogy általában a „bizalmas” írásaikban (a naplókön kívül ideértve leveleiket és emlékirataikat is) főleg nem a külvilági, hanem a belső önmegismerési történetek „számadása” a lényeges. Ez a magyarázata annak is, hogy miért éppen egy Benjamin Franklin válhatott „fősze-replővé” Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című híres művében. Akik pedig szem előtt tartják önmegismerésüket, azok számára egyszersmind önművelődésük is fontos. Viszont nem csak másokkal, hanem önmagunkkal is akkor dialogizálhatunk tartalmasan és folyamatosan, ha van miről beszélnünk vagy vallanunk, ha kellően színvonalas és választékos ehhez mind külső, mind belső beszédstílusunk. Az önismereti és önművelődési késztetéseket tehát a szellemi igényesség kapcsolja össze.

Tanulmányunk bővített változatában – vagy önálló formában – kitérünk majd Comenius gerontagógiájára is. Bizonyosan önálló tanulmány(ok) keretében történhet meg az alább vázolt témakörnek való megfelelés. A protestáns andragógiai és az ahhoz kapcsolódó általános „embernevelői” gondolkodás későbbi főbb klasszikusai Locke, Rousseau és Pestalozzi; akiket ezen a nyomvonalon haladva a 19/20. század fordulójáig még több északi filozófus (Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche), Bessenyeitől Eötvösig számos magyar politizáló irodalmár és még sok más különböző nemzetiségű írástudó érdekes fölvetése te-

het teljesebbé. Ez azért alakulhat így, mert a kérdéskör kiszélesedik a műveltségcszmény szerkezetének és tartalmának irányába is.

IRODALOM

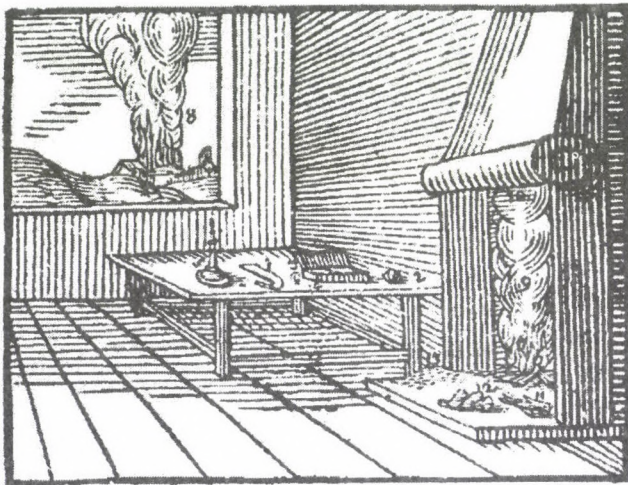
Comenius: Didactica Magna. Seneca Kiadó, Pécs, 1992. (D)

Comenius: Pampaedia. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1992. (*Bibliotheca Comeniana*, IV.) (P)

Éles Csaba: A rejtőzködő én. Az önismeret felfedezőútjai (Monográfia az emberről). Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995. (R)

Ignis.

Das Feuer.

A tűz: kép Comenius Orbis Pictusából

HALÁSZI ALADÁR

Comenius intelme tanítványához

Közösségének, a Cseh Testvéreknek utolsó püspökeként Istenén túl leginkább elhivatottságának, a nevelésnek, tanításnak fontosságában, világot jobbító lehetőségében, humanistaként az emberben hitt. Pedagógus pálya nem is teljesedhet ki e nélkül a meggyőződés nélkül. Hitt az emberi szó, leginkább azonban az emberi tett erejében, amellyel egyre közelebbi hasonlóságra jutunk az isteni jelzővel illetett képpel. Tanítványait minden élethelyzetben megszólította, a nevelés folyamatában is, és ahogyan a nagyhírű tudóstól illett, ünnepélyes kicsengésű volt a hangja. Elsősorban az élet legfontosabb témái tették azzá beszédét, de a múlhatatlanul fontos retorikai szempontok követése, a szöveg érzelmi-értelmi hatását fokozó megszerkesztettségével is igyekezett motíválttá tenni megnyilatkozásait. A stílus-elemek, eszközök közül a metaforától az összetett költői képig alkalmazott érzelmet, gondolatot szemléltető, tárgyiasító eszközöket a „hétköznapi” beszédben, írásban is. Gyakran használja a fény és a sötétség, a hasznosság és a haszontalanság ellentétpárjait. Végkicsengésük mindig a humánus jegyében megfogalmazódott cselekvés elvárása, ami e zord világot élhetőbbé formálja.

Számára az üldöztetés tette zorddá az életet. Érzelmi fix pontját Isten, a világról szerzett ismeretei, az új és új iskolák, könyvek adják. A nevelés folyamata nem szakadhat meg, át kell adni az ismereteket az új nemzedéknek, a tanítványoknak, hogy folytassák az igazán emberhez méltó munkát. Csakis úgy válhat az ember Isten alkotó társává, ha magát és másokat a nevelés, tudás révén értékesebbé teszi. Úgy már nagyobb az esély a világ pozitív irányú átalakítására.

Az intelem a legközvetlenebb módot, a személyes példaadást használja. A gyermeki lélekben igen erős az a fundamentum, amelyre személyes példaadással építeni lehet. Fejlődés-lélektani alapigazság a tanítóhoz való ragaszkodás, ha még nem csalódott hatalmasat a gyerek benne. Comeniusban fejedelmek is hittek, kortársai, kartársai legfeljebb irigykedtek, de a gyerekek iskolája, könyvei, tudása értékeitől kincssel gazdagodtak. Szeretem hinni, hogy szavait is szomjazták.

*Ablak vagyok, hogy láss rajtam keresztül a világra falaid mögül;
fény vagyok, mi titkokat tár fel előtted;
bátyád vagyok, ki fogja kezéd, hogy el ne tévedj;
követ vagyok az Úr és közted, tőle hozok életető szavakat.
Az Ő képmását viselem magamon és hasonlítok rád.
Te is szebb arcot kapsz majd a bölcsességtől...
A minden titkot föltáró kulcs is jött üzenetül,
hiszen az Úr szereti a tudni vágyó embert.
Előtte nem számít, mennyit bírsz a földi javakból,
csak az, szerzel-e fontos ismereteket, és azokat mire fordítod.
Légy hasznára és örömére embertársaidnak,
akkor nem maradsz egyedül e zord világban;
naponta gondolj rá és cselekedj érte,
hogy lakhatóbb, emberhez-Istenhez méltóbb legyen!
Szeresd is az embert, teljék örömed abban,
hogy értük dolgozol, imádkozol!
Ehhez a munkához kell az ima és ismeret,
hogy az Úr segítse a minél eredményesebb tevékenységed,
ahhoz pedig a könyvek jók, amelyek mennyei örömek hordozói
azok számára, akik a tudással egy életre szerződést kötöttek.
Legyél te is ablak, fény, fogd majd az ifjak kezét,
vezesd a tudás birodalmába őket és hirdesd az Úr dicsőségét,
azt, hogy jó úton jár, ki követi!
Mindenekelőtt légy ember, hasonlatos szeretetre méltó társaidhoz,
mert rajtuk is az Úr képmását láthatod!
Velük együtt alakítsd át isten-ember arcúvá ezt a megromlott világot!
Ámen*

JOHANN AMOS COMENIUS

Hat vers

Martinák János fordításában

Az emberi halandóságról

*Ének a jelen élet változandóságáról, nélkülözéseiről, gürcöléséről,
Isten kezébe ajánlva magunkat.*

Én az Úrhoz hanyatlottam,
Gondjaira bíztam magam,
Éltet vagy halált adsz nekem,
én Istenem,
ítéleted büszkén veszem.

Rossz célra ne gondoljatok,
tisztán csak az övé vagyok:
Megvizsgálta a lelkemet,
a szívemet,
s dicsőségre megszeretett.

A világban zavar tombol,
mindenfelé szükség honol,
éltünket gyorsan leéljük,
nincsen helyünk,
háborúban fecséreljük.

Mi az ember? Szenvedő sár!
Rossz utódok, síró anyák.

Világra jön gyengén sírva,
kitakarva,
és semmi nélkül száll a sírba.

Nem segít vagyon, hír, tudás,
halál elől nincs elbujás,
Mindent önmagába fogad,
a dolgokat,
ami élő, mind elragad.

Ma az ember jár, küszködik,
holnap ravatalon fekszik.
Virágzik még ma a rózsa,
hervad szirma,
s fonnyadtan hull a porba.

Megmásíthatatlan törvény:
mindenkit elnyel az örvény.
Emlékét bárki gondolja,
és gondozza,
a sors végül eloszlatja.

Isten, add, hogy emlékezzünk,
halál a befogadás nekünk.
A kelyhének kiívása
ember átka,
porrá, hamuvá válása.

Bűnünkért megharagudtál,
és a gyötrő sorsba hoztál,
A halál azért veszejt el
nagy kegyetlen,
érdemre nincs tekintettel.

Rövid volt itt az életem,
bántott kín s a gyöttelelem:
Ezért, ha éveim metszed,
én Istenem,
a halál nyereség lesz nekem.

Bár a bűn kínozt, űz, izzaszt,
súlyos ítélettel riaszt,
tudom, az Úr értem szánta,
adta bajra
a fiát e bús világra.

Jézus Krisztus, a szent halott,
ki érettünk áldoztatott,
értem jött el, hogy segítsen
és megmentsen,
poklot vérével enyhítsen.

Csak neki akarok élni,
e világból hozzá menni.
Akárhogy is, övé vagyok.
Hálát adok:
tőle boldogságot kapok.

Vigasza és ítélete
egy új élet ígérete,
amit a végsőről tudok:
sírt elhagyok,
s az élet forrásához jutok.

Bízom, hogy a csontjaimat,
elvetett végtagjaimat,
a végtelen bölcsessége
erősítve,
egy testté szövi majd össze.

Az Istent megpillanthatom,
saját szemmel megláthatom,
szenteknek közösségében,
közepében,
az öröklét örömében.

Ó, te, ki meghaltál értünk,
Krisztus, hogy mi üdvözüljünk,

a te szent érdemeiddel,
szeretettel
az Istenhez vittél minket.

Amen. Hallgasd sóhajtásunk,
add meg boldog elmúlásunk!
Hagyd, hogy majd ott együtt
énekeljünk,
és örökre örvendezzünk.

Egy másik ének

*az Isten legfontosabb jótéteményeiről, félig távozásra készülődve.
Hozzákapcsolva az énekléshez, amikor valakinek a közösségből
születésnapja van.*

Lelkem, az Uradat dicsérd,
köszönetet adj neki.
Ő testesít minden reményt,
reá szorul mindenki.
A világot ékesítik
bölcssége csodái,
mind a tetszők, mind az élők
hatalmának virági.

Uram, engedd, hadd soroljam,
amit adtál énnekem,
tudom, tőled azért kaptam,
mert te szeretsz engemet.
Az a sok jó, mit csináltál,
bizonyítja számomra:
az életben és az égben
kedves vagyok számodra.

Titokzatos törvényedben,
amit bevilágítottál,
keresztényi erényekben
üdvre jónak találtál.

Engemet, hogy ne bomoljon,
amit már megkötöttél,
az életre a nagy könyvbe
nevemmel bejegyeztél.

Miután a gyönyörű fényt
a föld fölé helyezted,
értem és teremtményidért
az égre fölemelted,
hogy elégedetten éljünk,
nekünk megteremtetted
örömidet, gyönyöridet,
tápláljanak bennünket.

Hogy a rossz használatukért
büntetést ne szenvedjem,
és a nagy viszályok dühét
szüntelen ne retteggem,
szeretett egyetlen Fiad
odaadtad érettem:
fájdalmában, halálában
nyertem új életet.

Mikor eljött az én időm,
hogy a fényre vezessél,
megformált részeimből
egy testté szerkesztettél.
Nekem, Uram, védelmemre
jó szülőket rendeltél,
egészségre, szeretetre
gondjaikba helyeztél.

Aztán az élet az anyából
a fényre kivezettetett,
a te sötét éjszakádból
hálával emelkedett:
Most így kegyelmedbe vetve
megújít a keresztség,

megszentelve és repesve
vár reám az öröklét.

Az Írással igazoltad,
hogy én Krisztusban élek,
benne azt nyomósítottad,
hogy igaz hitben égek.
Benne megerősítetted:
igaz akarat mellett
bízzak benned, tiszteljelek,
szomjazzalak tégedet!

Mivel por és hamu vagyok,
olyan sokszor elesem,
de te szolgádat nem hagyod,
és felemelsz engemet.
Lemosod fiad vérével
életem minden szennyét:
Igazolod, bizonyítod:
ő az igazi szentség.

Istenem, a tied vagyok.
Ezt ki ítélné meg?
Neked adva boldog vagyok,
semmi nem szomorít meg.
Csak amikor mielőttünk
is világossá teszed:
az eltévedt bűnös testet
törvényre kényszeríted.

Bár néha ellenséget küldsz
és felörlő kínokat,
nem hagysz magamra egyedül,
érzem óvó jobbodat.
Törvényed megtapasztaltam,
s ez bénítja lelkünket:
hogy időnként kedved szerint
büntetsz néha bennünket.

Tud a te kezed sújtani,
ha a szükségét érzi,
ugyanakkor tud ölelni,
ha a szavad vezérli.
Éppen ezért eltökéltem,
intő szódnak engedek
hűségemmel, értelemmel.
Tarts az úton engemet!

Kétségbeesésbe jutván
érted kiáltottam én.
Ártatlanságomat tudván
te kimenekítettél.
Uram, benned reménykedem,
válassz hát ki magadnak:
ha így teszel, én azt hiszem,
hiteim meg nem csálnak.

Menjek veled utaidon,
vezess a magasságból.
Töltsd meg lényem szent lélekkel,
én követlek hálából.
Végül vigyél a mennyekig,
te hűséges szolgálodat,
hol tégedet, Istenemet,
örökkéig imádlak.

Lelkem, dicsérd az Uradat,
adj neki köszönetet!
Ő viseli a gondunkat,
benne leld reményedet!
Ami nálad elkezdődött
Isten dicsőségére:
ő kivezet és elvezet
az örök fényességre.

A szentegyházról

*újjászerkesztett ének a régi izraeli közösségek elvetéséről
és elhagyásáról (Ésaiás kap. 5., 1. atd.)*

Az Úrnak énekelek
a szőlőskertjéről,
az egykori híresnek
a jó tételéről.
Melyet szeretettel
és díszül nevelt fel:
méltó megénekelni,
jó példának venni.

A sok termő jó tőkét
a hegyre ültette,
nevelt hozzá dús sövényt,
körül kerítette.
Kedvelt dombra helyezte,
és gonddal nevelte.
Megtisztította körét,
kiszedte kövét.

Torony alatt a szőlő
gyümölcsét ígérte;
de az életető erő
nem pezsdült meg benne.
Nem ízes fűrtöt termett,
ám inkább e helyett
mind megrohasztotta:
a bűn gyümölcsét hozta.

Jöjj, Uram, és légy bíránk
köztem és kerted között,
amiért e rút viszály
így közénk költözött.
Mi mindent csináltam rég?
Mi többet tehetnék?

Már e várakozás is
a pusztulásba visz.

Halld, hogy most mit gondolok,
elmondom hát neked:
szőlőd majd én gondozom,
és átokkal verem.
Sövényt, várát lebontom,
földig lerombolom:
kell, hogy útra eresszem,
hogy számodra megmentssem.

Nem akad, ki érte tesz,
meg semmi nem védi,
mindenkinek szabad lesz
majd végigtaposni:
a felhő nem takarja,
az eső nem áztatja,
fojtó hőség hevíti,
tüskés gaz növeszti.

Az Úr e szőlőskertje
kit legjobban áldott:
a zsidók közössége,
kit magának váltott.
Minden férfit téve meg
Isten tökéjének,
akiket úgy szeretett,
ápol, művelgetett.

Vétkeztek? Megbocsájtott,
javulást remélve:
bosszúja le nem sújtott,
azért nem feledve:
bizony ők így nem félve
süllyedtek a bűnbe,
Isten szavát nevették,
majd el is vetették.

Végül róluk a szemét
az Urunk levette,
és tőlük a szép reményt
is elrekesztette.
Ő kegyetlen példaként
vonta meg a reményt:
mert a szíve tele lett
embergyűlölettel.

Azok helyett add nekünk
akiket kivágtál,
termékenyek hadd legyünk,
ha már választottál.
Hogy gyümölcsöt teremjünk,
szíts erőt mibennünk,
hogy életet hozhassunk,
felvirágozhassunk.

Mi érettünk is hordod
nehéz bánatodat,
emiatt méltán ontod
ránk a haragodat.
Csehek, kiket szerettél,
Minket elvetettél:
szőlődet nem őriztük,
lelki restek lettünk.

Mert súlyosan vétkeztünk
kegyességed ellen,
fegyelmezést érdemlünk,
sújts reánk hát hévvel.
Büntetésig megóvtál,
most végre ránk szóltál:
az igazat ismerjük,
azért szégyenkezünk.

De magunkat rábízzuk
 a szeretetetre,
 hogy örökre nem vagyunk
 taposva a földre:
 összefogsz szétszórtakat,
 szomorítottakat,
 s az egyház bennünk fénylik,
 dicső ékességig.

Új ültetvényeidet
 felvirágoztatjuk,
 jó szőlőtőkéidet
 mind termőre hozzuk.
 Adj jó erőt minékünk,
 hogy hasznosat tegyünk!
 Feddésid úgy kellene,
 Hogy jóra vigyenek!
 Amen

Németből

Danket Gott dem Herrn etc., ami B. Jan Veleckyből volt összeállítva

Isten virági!
 Őt magát imádni
 most siessetek!
 Neki köszönjete:
 fenn, te örök fény,
 a dicsőség tiéd,
 ó drága Atyánk!

Megalkotónk vagy,
 és ural hatalmad:
 fűszál életünk
 benned felpeszsdül,
 iszik, szenderül,
 majd újra felpeszsdül,
 ó drága Atyánk!

Bár vétkezünk,
kegyelmet lelhetünk,
öröm az nekünk,
hogy fiadért élhetünk,
szent vízzel mostál,
üdvösségre hoztál,
ó drága Atyánk!

Nincsen hatalmunk
ezért viszonzunk.
Hagyd, hogy tiszteljünk,
mindig dicsőítsünk,
éretted élünk,
fogadd el hát tőlünk
ó drága Atyánk!

Végy gondjaidba,
örizz karjaidba,
kérünk tégedet,
add szent Lelkedet,
hogy szerethessünk,
utadon követhessünk
ó drága Atyánk!

Nevelj jó hitre,
gazdag erényekre,
több lesz mibennünk,
mit általad nyerünk.
Krisztus keresztje
a mennybe vezet fel
ó drága Atyánk!

Add még erődet,
örizd szüleinket,
s kik többre visznek,
a jóra nevelnek!
Fizess helyettünk,

ők élnek érettünk,
ó drága Atyánk!

Szeress engemet,
nélküle szenvedek!
Őrizd lelkemet,
ugyanúgy testemet,
s utam végénél
a mennyekbe vigyél
ó drága Atyánk!

Más gyermekdalocska

*gyermekkel való éneklésre az iskolában vagy a katekizmus mellett
a gyermekek számára tartott prédikáción, újra szerkesztve,
lengyel dallamra a következőképpen:*

Magasságos Isten,
teremtményed mind tisztel,
hálás szeretettel
hát meghajlik előtted.

Gyermeki kis szívünk,
kik neked rendeltettünk,
most színed elé lép,
fogadd, kérünk, énekét.

Kis tálkánkat ne nézd,
bánatunkat ne tetézd,
légy inkább mielőnk,
hogy most megtisztelhezzünk!

Kegyed édessége
szívünknek édes méze,
hogya vele élhetünk,
csak tehozzád térhetünk.

Uram, add meg nekünk,
hogy benned gyönyörködjünk.
Amíg élni fogunk,
mindig jobbra sóvárgunk.

Amen, Uram, Amen.
Engedd meg, hogy úgy legyen:
bennünk a te lelked,
öröklétre vezessen.

A hű lelkek búcsúja a világtól
a megdicsőült örökkévalóságra sietéskor

Tőled most már távozzom,
szörnyű, bűnös világ,
fájó testből kihalok,
lelkem bomló virág.
Édes életre repül,
mely örökre árad,
égben csendes béke ül,
s a gyötrelem fárad.

A küszködést a világ
széjjelteregeti,
s az ember hol üdvöt vár,
csak keservét leli.
Létet homály szennyezi,
alakoskodó az ember,
a rút csalást kedveli,
míg nyomorban szenved.

Öklendezve törnek fel
a múlt kacagási,
síkos, hangos tort ülnek
rút kicsapongási.
Nincs, ki az Úrra figyelne,
csak fetreng a sárban,

nincs erénybe öltözve,
fut csak a halálba.

Krisztus, add a kezedet,
itt elveszejtenek,
öröklétre vigyél fel,
ne hagyj el engemet.
Ember bolyong szerteszét,
cél nélkül tengenek,
én a szent keresztedért
jólétre sietek.

Halál nekem kaput tár,
mögötte sejtelek,
s ahogy folyik a Jordán,
hozzád hazamegyek.
Te már én előtttem jársz,
igaz, jó vezérem,
már kitárt karokkal vársz,
vidít érkezésem.

Te mondtad: Veled leszek,
az erőd el nem hagy,
a vészen át vezetlek,
nekem rendelve vagy.
Uram, Jézus, szavadra
esdekelve kérlek,
te vigy birodalmadba,
mert az úton félek.

Félek a zord haláltól,
mint ahogy te féltél,
amikor e világban
embertestben éltél.
Te állsz a halál felett,
én hát mitől féljek?
Ahogy most így közelgetsz,
győzelmed érzem.

Meg fogom majd ismerni
 a te oldaladnál,
 s az ellentől nem félni,
 bárhonnan rohan rám.
 Hiába hát száz halál,
 a siralomvölgybe'
 örök világosság vár
 a te örömödre.

Jobb nekünk Péterrel itt
 és Dáviddal élni,
 merhetünk-e többet is
 Istenünktől kérni?
 Egy nap többet ér
 a földi ezernél,
 hogyha veled élhetünk
 ragyogó fényednél.

Nem vágyom én már többre:
 feljussak az égbe,
 és egy kicsi időre
 állhassak elődbe.
 Jöjj és gyengéd kezeddel
 emelj vállaidra,
 és a hű szeretettel
 vígy birodalmadba.
 Amen. Amen. Amen.

Forrás:

Comenius Ámos János néhány vallásos éneke.

Múzeumi kézirat és az 1659. évi amszterdami Kancional alapján kiadta Frantisek Tichy az Úr 1920. évének novemberében, a szerző halálának kétszázötvenedik évfordulóján. Kinyomatott hatszáz példányban, ebből száz számozott példány hollandi japán papíron. Szerkesztette Jozef Soller és Társa, nyomtatta Jozef Seřl és Társa, kötötte Karel Pláhel és Társa Berounban.

A kiadó jegyzetei

Comenius alakja az egész világ csodálatát kivívta lenyűgöző nagyságával. Testvérünk nagyságának egyik összetevője sokoldalúsága volt. És ebben a világi nagyságban és ebben a sokoldalúságban elhalványulhatott és mind a mai napig elhalványodhat felismert nagysága, hogy a maga korában ő volt az *Énekelt zsoltárok Comenistól* című gyűjtemény alapján nemzete legnagyobb költője. Keveset hangoztatják, hogy ez a híres nagy tanító volt az énekek zeneszerzője is. Ezek az énekek a *Kancionál* című gyűjteményben találhatók, amelyeket Comenius Amsterdamban adott ki 1659-ben. Ebben azonban minden mű a szerző megnevezése nélkül szerepel, így történt, hogy sok mai evangélikus egyházi éneket tévesen Comeniusnak tulajdonítanak, és az sem szerencsés, hogy sok Comenius által írt ének feledésbe merült. Comenius emlékét a folyó jubileumi évben megtisztelték azzal, hogy az egyéb munkák között adódó kis időben foglalkozni kezdtek ezeknek a műveknek a tanulmányozásával. Az eredményt szakszerű listával hozom nyilvánosságra.

Ebben a kis könyvecskében a széles olvasóközönség számára mutatok be egy kis csokrot Comenius legszebb költeményeiből. Kiadásának alapjául Comenius kéziratgyűjteményét vettem, amely a cseh királyi múzeumban található. (Jelzet: IV. E. 18.) Néhány német vagy lengyel vallásos éneket a bevett cseh ritmussal dolgozott fel, és néhány régebbi darab a J. A. C.-tól származik.

Az átírt énekek esetében hűségesen ragaszkodtam a kézirathoz, és állandóan egyeztettem az amszterdami *Kancional*ban található lenyomattal. Jó okkal és következetesen a mai helyesírást használtam, ezzel, sajnos, elveszett a szövegek nyelvi bája. A szóbeli kifejezésben rejlő sok érdekességet, a kedv, a düh, az aggodás, az erő kifejeződését nem véletlenül hagytam a szövegünkben, mivel a rímhasználatban így fordulnak elő.

Az okleveles forma megkívánná az egész gyűjtemény tudományos kiadását, bízom benne, hogy ez meg is fog történni. Az alábbiakban néhány rövid megjegyzés teszek az itt megjelent énekekhez:

ISTENNEK SZENTELEM MAGAMAT EGÉSZEN

Kézirat: I. 37b, Kancional: 703. oldal. Csak kézirat formában. Itt és a Kancionalban is megjegyzés található mellette: „Németből átvéve:

Ich hab mein Sach Gott heimgestellt.” Az ének végén a kéziratban (l. 38 a) pirossal: „Ének minden ember nyomorúságos útjáról a földön. 3. Mózes, 47: 9. – Ennek és a következő énekeknek az olvasásához felhívom a figyelmet az ócseh mássalhangzó-rendszer sajátosságaira, amelyek itt is megmaradtak, nevezetesen, hogy az r, l, n mássalhangzók elmosódott szótagok, tehát „scetl” (stel’) olvasás; „rekl” (rek’) folyó; „spravedlnost” (spravednost) igazság.

LULKEM, AZ URADAT DICSÉRD

Kézirat: l. 34a, Kancional: 485. oldal, lent. Ennél előfordul néhány eltérő olvasat: „Lelkem, Uradat dicsérd; 3. versszakban: „Az ő tanácsára”. A kézirat utolsó előtti sorában és a Kancionalban: „midőn örökké tisztelnének téged”. – Az éneket Prágában is kiadták „Jan Ámos Komensky éneke” címmel. Ez eredeti szerzeménye.

Ó SZERETETT GYERMEKEK

Kézirat: l. 29 a, Kancional: 642. oldal

Ó NAGY ISTEN

Kézirat: l. 29 b, Kancional: 643. oldal. A cím csak a kéziratban. Comenius eredeti szerzeménye.

AZ ÚRNAK ÉNEKELEK

Kézirat: l. 26 a, Kancional: 230. A felirat csak a kéziratban. Eltérő olvasat: Kancional: 9. versszak: „semmiféle kegyesség fénye”; 11. versszak: „az egykor magunkban szeretett, derék, nemeslelkű csehek”. – Comenius eredeti szerzeménye az ő megható, szubjektív megjegyzéseivel. Kinyomtatam ezt az éneket dallammal, külön lapon is. (Prágában, nyomda Boleslav Havlinek.)

MÁR ELTÁVOZOM TŐLED, NYOMORULT, ÉRTÉKTELEN VILÁG

Kézirat: l. 39a, Kancional: 712. oldal. Comenius eredeti szerzeménye.

Örömmel és hálával mondok köszönetet dr. Zibort egyetemi professornak, a könyvmúzeum igazgatójának és dr. Jos. Volfnak, a könyvtárosok legfőbb főnökének a szívélyes támogatásért és tanácsokért.

(1920.)

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Pánszóphia az udvarban és az iskolában

Különös ez a cím, hiszen Comenius világa az iskola volt, a tanítás, de élete során gyakran hozta magával a sorsa, hogy támogatókra volt szüksége. Egyházát üldözték. A remélt csend és nyugalom nem adatott meg a tudományért, művészetért lobogó lelkének. Tisztessége, becsületes életfelfogása, világképe azt viszont magával hozta, hogy egyik élethelyzete miatt sem kellett szégyenkeznie. Súlyos tragédiák érték, de azok a gerincét nem törhették meg.

Nagy alkotóról, pedagógusról lévén szó, bizvást mondhatnánk, hogy ez természetes, ám épp a reneszánsz végén, a barokk idején könnyen találhatunk olyan egyéniségeket, személyiségeket, akik értéket hagytak maguk után, nem csupán véres nyomokat, ám az erkölcsaik kívánni valót hagytak ránk. Aretino, Casanova, Sodoma neve után még jókora sor következhetne, de a témánk szempontjából fontosabb az, hogy elsősorban a címet helyezzük górcső alá.

A „Pánszóphiá”-val rögtön baj van, mert oly nagymértékben kötődik Comeniushoz, hogy mondanivalóm érdekében rögtön azt kell kiemelnem, amit oly sokszor hangsúlyozunk, hogy ő nagy összegező volt, a tanítás számára igazi, átfogó rendszerré ő alakította azt, ami ehhez a szóhoz kötődik. Magának a szónak az alapjelentése a reneszánsz gondolkodást is uralta, tehát érdemes úgy megvizsgálni, hogy miképpen volt jelen ez a fogalom a nagy pedagógusunkat megelőző időben, hogyan korlátozták a kor pedagógusait az adott körülmények, és a későbbiek során mindez hogyan jelent meg magában a társadalmi gyakorlatban. A reneszánsz virágzó korszakában az udvar a világ kicsinyített mása volt. A tudósok, a művészek itt teljesítették ki

tudásukat. A kolostoriskolák olyan ősi magot vittek tovább a jövőbe, amely a tanításnak szintén üdvös és szilárd alapja volt. Idők folyamán az erőviszonyok átalakultak, és mindez bonyolult következményekkel járt.

A reneszánsz végén az udvari művelődés egyre hanyatlott. A szunnyadóvá, kihunyóvá sorvadó, alakuló fényt üres külsőségek váltották fel, olyannyira, hogy magának a családnak az intézménye is hanyatlott, és a szellemi élet legkiválóbbjai, főképpen a tudósok, igyekeztek szabadabb levegőt szívni, s ha ez sikerült, lenézték az udvar zárt világát, és attól független életmódot alakítottak ki maguknak. Ezt biztosították az egyre nagyobb tekintélyre és függetlenségre szert tevő egyetemek. Bár a szabadság ott is viszonylagos volt, hiszen a fenntartáshoz szükséges pénz nagy része az uralkodó, a hatalmon lévő kezében volt. A művészeknek nehezebb volt, hiszen még Lodovico Ariostónak is segédkeznie kellett, mert az uralkodó hercege nem volt képes egymaga öltözködni. Ám épp a ferrarai udvart dicséri Goethe a „Torquato Tasso” c. drámájában – korai, még az adott történelmi helyzetre véggépp nem jellemző szabad gondolkodás miatt.

Ez az udvar az akkori világ kicsinyített gyöngyszeme volt. Poliziano, Ariosto és Tasso neve fémjelzi az ottani virágzást. Ám a hanyatlást is jócskán mutatja Tasso sorsa és sok olyan körülmény, amely például II. Alfonso d’Este cselekedeteit jellemezte. Minden erkölcs és törvény fölöttinek tartotta magát. Lánytestvérének a szerelmét a titok kirobbanásakor azonnal kivégeztette, öneki viszont erkölcsi szabadosságában semmi sem szabott határt. Több hasonló eset is volt. Ám ez az uralkodó jó zenész volt. Négy nyelvet ismert tökéletesen, és amikor a lengyel trón megüresedett Báthory István vetélytársaként lépett fel. Jóval korábban, abban az időben, amikor Kálvin János küldetéstudata kialakult, a hitújító hat hetet töltött ebben az udvarban, és II. Alfonso d’Este édesanyja, Renata di Francia református lett, hitét mindvégig megtartotta. Annak megfelelően volt a ferrarai várban kápolnája. Ugyanakkor a család több tagja magas rangú papi méltóságot töltött be a katolikus egyházban.

Egyetlen udvar így lehetett valóban a világ kicsinyített mása. Különösen az uralkodó család ifjú sarjainak a neveltetése kapcsán nehéz az általánosítás. Bár volt rá példa, hogy kiváló ifjú együtt tanult a későbbi uralkodóval, például Torquato Tasso az urbinói herceggel, és

ilyen esetben a tanítás, az oktatás valamelyest hasonlíthatott arra, amely az iskolákban folyt, de az eltérés főképpen abban volt, hogy a tanárnak is gyakorta kellett éreznie kiszolgáltatottságát, függőségét. Az elvetett magról előre is tudhatta, sejthette, hogy milyen talajba hull. A legkiválóbb tanár is tisztában lehetett azzal, hogy sok esetben tehetetlen. Az udvar hamis ragyogása elhomályosíthatta a legkiválóbb szellemi fényt is; nem az utókor előtt, hanem a közvetlen környezetében.

II. Alfonso d'Este leghíresebb tanára Zsámboki János (Sambucus) volt. A tizenegy nyelvet ismerő tudós világában jelen van a tudományok összessége, a nagy rendszerezés. Éppen ezért tekinthetjük Comenius előképének. Vándorlásai miatt is a nagy utódra hasonlít. Munkát és „egy kis független nyugalmat” kerestek ezek a kiválóságok. Tisztában voltak azzal, hogy a jövő, az igazi a teremtető fejlődéstől függ és nem a hatalom biztosította leépüléstől. Ezt a felismerést nagyon kockázatos átültetni későbbi korokra, de érdemes. Hiszen a pénzközpontú gondolkodás kizár, „leír” sok olyan lehetőséget, képességet, értéket, amely az emberben benne van. Mindezzel úgy vagyunk, mint azok az indiánok, akik nem ismerték az arany igazi „értékét”.

A „Pánszófia” Comenius nagy összegező munkáinak egyike. A tudományok együtt vannak, sőt a művészetekkel társulnak. Mint fentebb már láthattuk, a reneszánsz sok mindent előkészített abból, amit Comenius tételesen kidolgozott, és átvitt a gyakorlatba. A kérdés alaposabb megvizsgálása során láthatnánk, hogy a gyökerek egy része már a régi görögök és rómaiak világában megvolt. Ám ez annyira természetes, hogy itt most ezzel a jelenséggel főleg foglalkozunk. Elég arra gondolni, hogy a tudományok és művészetek többféle forrása már abban a hajdani világban felfakadt. Ám a csodálatos éppen az, hogy a nagyon erősen megváltozott társadalmakban, történelmi helyzetekben sem válhatott minden elavulttá. Azt viszont könnyű belátni, hogy egy matematikai vagy fizikátétel a világnak, az emberi gondolkodásnak olyan általános törvényszerűségeit tárja fel, hogy amíg lesz elfogadható emberi civilizáció, azokra eleve szükség lesz, egy-egy remek művészeti alkotás is az örököt tárja fel, tehát az ember nem dobhatja el hajdani, igazi arcát. A római joggyakorlat épp az adott társadalom jellege miatt olyan törvényeket kristályosított ki, amelyek szintén mintát, alapot adtak a későbbi joggyakorlat számára.

Épp a tanítás, az oktatás teszi lehetővé a sokféle megközelítési módot, a nagyobb változatosságot. Az iménti példától eltérően látnunk kell az igen nagy eltérést. Ezzel lehet magyarázni azt a különös jelenséget, hogy épp a felvilágosodás gondolkodói mutattak rá arra, hogy a legfejlettebb ókori társadalmak tizennyolc-húsz év körüli ifjai a szerencsés oktatás, nevelés következtében hadvezérek lehettek, tehetségüket a legmagasabb szinten alkalmazhatták, kamatoztathatták, ám a jóval későbbi kor iskolája gyakorta hanyatlást mutatott, épp az ifjak önállósága veszett el. Nagyon sok esetben jóval idősebb emberek, hosszú tanulás után sem voltak képesek igazán nagy tetteket véghezvinni, még akkor sem, ha erre alkalmuk lett volna.

Messzire vezetne az alaposabb vizsgálódás, amely alapján kiderülne, hogy a fenti óhaj, az ifjú tehetségének a lehető leggyorsabb kibontakoztatása ott kecsegtetett nagyobb reménnyel, ahol alkalmazták Comenius tanítását. Panaszra viszont épp ott volt ok, ahol ez a tanítás nem volt jelen, hanem olyan lélek nélküli, téves gyakorlat dívott, amely messze esett mind az ókoriaknak, mind pedig Comeniusnak a világától. Ilyen megközelítés után elmondhatjuk, hogy a tanítás gyengesége és a teljesség kicsiny lehetősége miatt juthat az ember olyan labirintusba, amelyből bizonyos esetekben nagyon nehéz kikeveredni. Egy-egy tudományt végzetesen nem zavarhat meg a társadalmi gyakorlat. A műalkotások lényegét, a már meglévőket csak a befogadás szintjén befolyásolhatja egy-egy kor szellemi színvonala, ám mind a tudományok, mind a művészet hatóerővé alakításában az iskolának óriási szerepe van. Ez igaz még akkor is, ha a huszadik században is előfordult, hogy nagy alkotó, kimagasló szellemi egyéniség egészen az egyetemig nem az iskolában szerezte meg tudása legjavát, sőt, a későbbi tevékenységéhez szükséges gyakorlatot sem az iskolában kapta meg elsősorban. Ebben az esetben is lényeges az, hogy a gyermekkel, az ifjúval olyan pedagógus foglalkozott, aki a korban elfogadott oktatási és nevelési elvek alapján nyitotta meg a tanítványa lelkét. Legfeljebb az ifjú tehetségének korai felismerése lehetővé tette, hogy az oktató nagyobb mértékben tért el az általános gyakorlattól, mint ahogyan azt bármelyik hivatalos iskola lehetőségei megengedhették volna.

Mielőtt munkám parttalanná válna, azt kell kiemelnem, hogy Comenius nagy érdeme éppen abban van, hogy olyan tudomány álta-

lános tételeit fogalmazta meg, összegezte, amely ilyen kikristályosított szinten ölelte nem létezett. Viszont mindaz, amit ő a pánszóphia fogalmán értett már korábban is jelen volt a tanításban. Szerencsés esetben az ifjú rendkívüli eredménye is mutatta áldásos hatását, de a reneszánsz végének a szellemi válsága, a gazdasági élet túl gyors megváltozása, a tudományok rohamos fejlődése azzal a veszéllyel járt, hogy az tudás egy nagyon szűk elit, kiváltságos réteg tulajdona lesz, a közművelődés pedig igen mélyre süllyed. Comenius nagy érdeme éppen az a hit és tudás, amely alapján meggyőzte kortársait, hogy színvonalas tanítás nélkül nincs boldog társadalom. Ez az elv időszerű mind a mai napig és szükséges lesz a jövőben is.

Ebben a boldogság felé vezérlő oktatásban, tanításban valamelyest jelen van mindaz, amit a későbbi korok embere azért tekinthet túlzásnak, mert oly kapu tárul az ifjú elé, amely a számára lehetővé teheti azt, hogy polihisztor legyen. Ily módon vélik egyesek úgy, hogy sérül vagy késik a szakosodás lehetősége, pedig az egy-egy társadalom számára óhatatlanul szükséges: létkérdés. Mindig meglepődöm egy-egy szellemi nagyság említésekor, hogyha azt hallom, hogy valószínűleg az utolsó polihisztor. Két kiváló egyéniség vázlatos példája illik ide. Pontosan ötszáz év választja el őket egymástól. Egyikük Comenius előtti jelenség. Mindkettejük egész életműve azt bizonyítja, hogy a polihisztor-lét egész tevékenységükre áldást hozott, nélküle nem érték volna el azt az eredményt, amelyet felmutattak.

Leonardo da Vinci az egyik legismertebb tudós és művész. Állandóan dolgozott, még akkor is, ha hosszú ideig ült és tűnődött a készülő festménye előtt. Egy történetéből kiderül, hogy ilyenkor például azon törte a fejét, hogy milyen modellre van szüksége. Sokezeroldalnyi kézirat maradt meg utána. Vázlat, találmány terve hasonlóan sok, de a hatalmas életműhöz képest meglepően kevés festmény. Ám ezek oly ritka gyöngyszemei az emberiségnek, hogy olykor a művésztől függetlenül is külön életet élnek. Elemzés-patina rakódik rájuk, és van, amikor a megbotránkoztatás eszközének is tekintik őket. Furcsa és ellentmondásos elméleteket találnak ki róluk. Mindezek az alkotó számára lehetnének a legmeglepőbbek. Ezt érzi az, aki a maga lelkében szeretné meglátni Leonardo igazi arcát, a saját boldogságát kívánná azzal is elmélyíteni, ha bizonyos korok hordaléka nélkül magát, a hajdani nagyságot keresi.

Leonardo igazi polihisztor volt. A tudomány és a művészet egyaránt meghatározta egész pályáját. Képes volt egy nap tizenkét óra hosszat dolgozni egyetlen festményén. Ezt a munkát ernyedetlen szorgalommal folytatta szinte vég nélkül. Majd egyszer csak kifáradt. Búcsút mondott egy időre a képeknek, és ekkor tudományos kutatásokat kezdett végezni. Festés közben szinte kiéhezett erre a tevékenységre, ezért a korábbi, már fárasztónak látszó munka terhét úgy „tette le” – helyezte le, mintha előzőleg pihent volna. Épp polihisztor volta tette lehetővé azt, hogy szinte több életet élt - egyetlen emberi létidő alatt. Sokoldalú tudásának, képességének az az előnye – haszna is megvolt, hogy az egyik területen szerzett jártassága, egy távolin is egyedüli módon tudott hatni. Tökéletesebbé tudta tenni az alkotását. A hegyet, hegységet nem csupán a festői szépség miatt ábrázolta, de elárulja azt is, hogy a földnek, a szikláknak a szerkezetét, múltját természettudósként is ismeri.

Hitét, szemléletét, világlátását annyiféleképpen igyekeztek megközelíteni, hogy ennek az ismertetése itt lehetetlen. Ám ennek a kérdésnek most azért van itt a helye, (legalábbis egy villanásnyira), mert épp a polihisztor-lét tette lehetővé a teljesség szinte egyedüli megragadására. Képeinek többféle megközelítését már szóvá tettem. Tehát ezen a téren többféle (és gyakran ellentmondásos) végkövetkeztetés, árnyalat létezik. Tisztelem mások véleményét ezért nem keserít el az a gazdagság, amely ezt a szellemi üstököst körülveszi, kíséri nagy idő óta. A sokrétűség is a szellem nagyságának a jele, bizonyítéka, de ez a lelki telítettség az alkotások kicsi, „alacsony” számával fut párhuzamosan. Szerintem ez a nagy művész tisztában volt azzal, hogy az elsuhanó időben rengeteg adatot, élményt, gondolatot rögzíthetünk, de a végső összegzésnek isteninek, öröknek kell lennie. Esendő létünk ezt nehezen teszi lehetővé. Nagyon nehéz kilépni több szempontból meghasonlott, kavargó világunkból. Nehéz az örökkel találkozni, és még nehezebb ezt az élményt pontosan átadni másoknak. Ha erre képesek vagyunk, az a legnagyobb öröm. Ettől olyan rejtélyes, ettől olyan különös Mona Lisa arca.

Ez az utolsó mondat jócskán válthat ki tiltakozást mindazokból, akik mást látnak meg benne. Ezt jól tudom, de a végső elutasítás helyett csak azt kérem, hogy egy dolgot mérlegeljünk közösen, még pedig azt, hogy elég sokan állítják azt, hogy Mona Lisa nem is moso-

lyog. A látás is az emberi szabadság kérdése. Ha pedig sokan ezt mondják, annak alapos oka lehet. Szerintem az, hogy nem is a mosoly a lényeges, mivel annak az arcnak oly különös vonása van, hogy arra nehéz megfelelő szót találni, ezt közelíti meg a régóta használt, idézett „mosoly”. Mi ennek az arckifejezésnek a lényege? Könyvtárnyi irodalom sok nagyszerű megközelítéséből én azt tartom a legrokonszenvesebbnek, amely szerint Mona Lisa fejének antropológiai felépítése nagyon hasonlít a Leonardóéra. Ezt az „Önarckép” alapján állapították meg. Így arra is gondolhatunk, hogy ilyen lehetett volna az az evilági társa, akit megtalálhatott volna a szerelemben, illetve jungi fogalmat alkalmazva, azt is természetesnek tarthatjuk, hogy a nagy festő a saját animáját festette meg. A saját testi és lelki teljességét így fejezte ki, még pedig olyan állapotban, amelyben már túljutott az élet viharain, amelyben az általa leírt, megfestett világ az ő lelkében örök és szép összhangban van jelen. Boldog, de ezt az állapotot nem könnyű elérni. Oda nagy küzdelemmel, a leonardói léttel lehetett megérkezni. Bennünk is megvan a vágy erre a teljességre. Ha azt a tekintetet mosolynak látjuk, akkor vigasztalást találunk benne, mert hiszünk abban, hogy földi vándorutunkon valamilyen szinten, valamilyen területen közel juthatunk az örökhöz, az istenihez.

Végső soron minden tanításnak ez a fő célja. Leonardót még megbecsülték. Nagy kortársai elfogadták a kiváló művész rendkívül nagy szellemi értékét. Tasso volt az első, aki ennek az ellenkezőjét szenvedte meg. Hiába tiltakozott a szolgál-lét ellen. Az idő fogaske-reke könyörtelenül dolgozott, és a szolgál lét, mint minősítés, az elvárt megbecsülés hiánya olykor-olykor Mozart homlokára is ráncokat varázsolt. Úr és szolgál – rang és rangnélküliség; hatalom és pénz – mindennek a hiánya – oly hosszú sort indíthatna el, ha mindezt végiggondolnánk, a témánk következetes és tömör kifejtése kizökkenthetne. Ezért tartom üdvösnek azt, hogy gyorsan visszatérjek Comeniushoz, mert a fenti példák épp arra szolgálnak, hogy megértsük az ő egyedüli nagyságát azon a téren, ahogy a tudományok teljességében mindenkit részesíteni akart. Az ő elveiben nincs szó kiváltságról. Nem az a leglényegesebb, hogy a világ útvesztőjében valóban hasznosítani tudunk-e mindent, amit megtanultunk, magunkévá tettünk. Nem azt ígéri ő, hogy pallérozott tehetségünket a világ rögtön újongva fogja fogadni, hanem azt hirdeti, hogy épp a magunkkal ho-

zott szellemi kincsek feltárásával mi tegyük jobbá a világot, éppen a megszerzett látás segítségével legyünk mindenben megértőbbek. Ő ezt egy olyan világban hirdette meg, amikor az emberi szellemet áthatotta az űr rémülete (iszonyata), a „horror vacui”. Tehát úgy lát-szott, hogy a lélek hajdani ragyogása egyre inkább elhalványodik, ő minőségileg változtatta lobogóbbá a szellem lángsugarát.

Mennyire van ő jelen napjainkban? Amennyire képes a ma iskolája megőrizni őt – hasznosítani a tanítását, annyira fellelhetjük őt, de épp a teljesség terén érzi az ember a hiányt, s ennek a mértéke talán legnagyobb a pánszóphia terén. Ezért nem meglepő az, hogy Leonardo da Vinci után épp fél ezer évvel később született nagy művészünk néhány adatával akarom a jelenünket bemutatni, és általa akarok biztatást találni a jövő számára. Rövid összegezésem nem lehet egyik szellemi óriás igazi méltatása sem, hiszen egy adott téma tömör kidolgozása a célom, most is ez jellemzi a munkámat: a nagyok, a lehető legnagyobbak adatainak, munkásságának az ismeretében igyekszem megközelíteni azt a kérdést, amely szerintem a comeniusi életmű egyik nagyon fontos pillére. Hazánk rendkívüli művészenek, Kocsis Zoltánnak néhány adatát azért villantom elénk, mert szerintem ezek nagyon fontosak a témánk szempontjából.

A hatvanéves művész töretlen hittel vallja magát polihisztnak. Tudja, hogy ez igen nehéz küldetés, mert óriási energiát, rengeteg időt igényel, de szerinte megéri. Zeneművész, de író is egyben. Legutóbb arról beszélt, hogy ha az a feladata, hogy egy zongoraművész Chopin-előadásáról írjon, akkor a megfelelő szerzeményeket tanulmányoznia kell, és ha ezeket ő is megszólaltatja, akkor ebben a megszólaltatásban már jelen lesz mindaz, amit ő a tanulmány írása során felismert. Ha egy zongoraversenynek a zenekari részét is eljátszsa zongorán, ennek a gyakorlatnak a hatása érződni fog akkor is, ha ezt a szerzeményt zenekar kíséretével adja elő. Az átiratokkal is mélyebben ássa bele magát egy-egy zeneszerző világába, tehát minden párhuzamos tevékenység a végső, boldog megvalósulást segíti. Ezért érdemes oly sokoldalúan megközelíteni bármilyen alkotást, bármilyen jelenséget. Ezért lesz minőségileg több az, ha az ember hű marad polihisztori küldetéséhez. Jóllehet, azt ő is tudja, hogy ez a nemes szándék, tevékenység nagyon ritka a mai világban. Mindenkinek azt tanácsolja, hogy találja meg azt a területet, amelyen ő tud a legszebb,

legnagyobb eredménnyel tevékenykedni. Legyen etalon az, amit magunk után hagyunk!

Túl vázlatosan foglaltam össze egy nagy művész gyönyörű valóságát. Én ebben a tömör változatban is hallatlanul boldog üzenetet látok. Meghasonlott világunkban is van remény, ha ilyen művészek adják át nekünk a lélek legszebb és közvetlen tiszta áramlását. Úgy látom, ha ilyen emberek állnak hazánknak és a világnak az élén – kiki a maga területén, akkor lesz jövőnk, és abban mindig lesz helye Comenius tanításának, a „Pánszophiá”-nak is, még akkor is, ha mindez egy-egy nagy egyéniség saját lelke mélyéről fakad, és ugyanezt cselekedné, ha semmi előzmény nem lenne. Maguk az elődök a bennük megszületett, alkotásaik által számunkra örökségül hagyott titokzatos áramlással a szent elhatározást erősítik, fokozzák. Valójában láncolatot alkotnak. Ez a teremtmény fejlődés alapja. Van egy másik láncolat – láncreakció is – a halálé. Ez „nem csupán” az atommaghasadás ismeretében létrehozott fegyverekben iszonyú, hanem lelki, szellemi téren is megvan a sátáni, pusztító arzenálja. Elég a „megkezelésre” (a manipulációra), a hamis, a hazug tájékoztatásra gondolni. Továbbá arra a körülményre, hogy az elidegenedés többnyire megszüntette az ember és a munkája közötti derűs, termékeny viszonyt. A globalizáció számára a fogyasztás és a pénz a leglényegesebb. Nagyon sok szellemi érték fölöslegessé válik. Ez a comeniusi szemlélet teljes tagadása. Az ember megvallja azt, amiben hisz, és vállalja a küldetését. Mindez lehet olyan belső indíttatásból, hogy a küldetéses művész vagy tudós nem érzi azt, hogy életműve valójában áldozathozatal volt, mert ha tehetné, újrakezdené, és ha igazán megvalósította önmagát mások javára, akkor esetleg mindent ugyanúgy cselekedne, mint korábban. A tragédia az, ha a világ azt igyekszik bizonyítani, hogy nincs szüksége mindarra, amit a nagy teljesítményt felmutató egyén át akar adni a köznek – a jóra, értékre éhes, jövőt kívánó társainak. Az a közöny, amely Csontváry Kosztka Tivadart vagy olykor-olykor Bartók Bélát és József Attilát is megkeserítette szomorú figyelmeztetés, mert ha a legnagyobbak pályáját is beárnyékolhatta a „csalódás fellege”, akkor újra és újra megkérdezhetjük: „Érdemes?” A legjobb az, ha ez a fellege nem létezik. Ha boldogok akarunk lenni, a „csalódás” szót ki kell iktatnunk a szótárunkból. Ezért vallom töretlen hittel, hogy amit szeretünk, abban nem csalód-

hatunk. Bárki elárulhat, de akkor már nem méltó ahhoz az eszméhez, amelyet ő képviselt.

Örömünket nem csökkenthetik azok a körülmények, amelyek az élet fent bemutatott, magasztos megvalósulása ellen dolgoznak, hatnak. A mai iskolát körülörvénylő meghasonlás alapja nagyon mélygyökerű társadalmi jelenség. Nem elég odáig eljutni, hogy hiányzik a pénz. Nincs az a pénz, amely a bajokon véglegesen segíthetne. Ezzel nem azt állítom, hogy nem szükséges az intézményeink fenntartása kapcsán a pénzre gondolni, hanem azt mondom, hogy magában ez nem elég. Lelki újjászületésre van szükségünk. Comenius tanítása nélkül, sőt, azok tagadásával ez lehetetlen. Az iskola feladata az emberben, az ifjúban szunnyadó erő felszabadítása, mozgásba hozása. Az egész értelme az, hogy az ember megtalálja magában azt a kincset, amelyet később hasznosítani tud saját maga és mások javára: szinte kiapadhatatlan erőforrást találjon, olyat, amely a saját életkerektein, -határain túl is hat. Az iskola kudarca, csődje az, ha ennek a szép, küldetéses intézménynek a lényegéből a tanuló, a növendék semmit sem érez meg, nem ért meg, semmit sem fedez fel. Csak annyit tanul meg, hogy neki jár valami a társadalomtól, mert valamikor iskolába járt. Ebben az esetben az iskolai munkával csak azt lehetett elérni, hogy valamilyen általánosan elvárt „réteget”, bevonatot sikerült rápermetezni a fiatalra, de ez az első könnyű fuvallatra, leheletnyi rezzenetre azonnal lepergett. Ekkor a fiatal mégsem áll tiszta lappal a világ és önmaga előtt, mert nem tudja saját célját, életének lényegét. A jövő iskolájának az a legfontosabb feladata, hogy erre a kérdésre minél többen választ tudjanak adni. Nem Comeniusnak van szüksége ránk, hanem jelenünk és jövőnk szempontjából szükséges a számunkra az ő tanítása

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében tisztelgek a négyszázhusz évvel ezelőtt született mesternek, a népek tanítójának az életműve előtt.

HALÁSZI ALADÁR

Comenius, hazáidban bujdosó!

Comenius! Hazád a könyv világa,
Amelyben hit, tudás és fény az élet.
E szellemországodnak nincs határa,
De földidét botod hegyével éred.

Hiába álmodsz szép hazát másoknak,
Elméd, élted, időd köztük fölosztva,
Ha vendég vagy csupán a városokban,
S tőlük függ, jut-e majd italra, kosztra.

Pedig neked lett volna honból három:
Magyar szülőkkel, morva otthonoddal,
Latin, német, cseh nyelvű gondolattal

Átléptél könnyedén minden határon.
A végleges hazát mennyben talárod,
Amelyre ítélt életed s haláloed.

Kép az *Orbis Pictus* 1685. évi lőcsei kiadásából

VOZDVIZSENSZKIJ VAGYIM

Grigorij Szkovoroda és Comenius Ámos János pedagógiai és irodalmi kapcsolatai

*Tempus erit, quo te, Comeni, turba honorum,
Factaque, spesque tuas, vota quoque ipsa colet!*¹
(Gottfried Wilhelm Leibniz)

Valóban eljött az az idő, amikor az igaz pedagógusok sokasága megtisztelte Comeniust a tetteiért, reményeiért és álmaiért, de nemcsak magyar honban, hanem attól keletre is, ahol az első *Grigorij Szkovoroda* volt. „Egy marad neked, a hit iskolája, vagy ahogyan Dávid mondja, az örökség megtanulása” – írja az orosz költő, író, gondolkodó és humanista ezeket a szavakat *Az 5. beszélgetés ugyanarról: ismerd ki magad* című dialógusában, amely bekerült a *Narcisszus*ba, a pedagógiai és filozófiai munkájába 1771-ben, 20 évvel azután, hogy visszatért az aranyedűről híres, általa annyira szeretett Tokaj-Hegyaljáról.

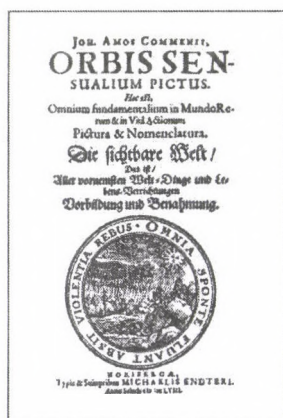
A „hit iskoláját”, a nevezetes Sárospataki Református Kollégiumot gyakran emlegetik a világon, ahol a modern pedagógia alapítója, Comenius is oktatott. A százéves történelmi szakadék, amely elválasztja őket, nem csökkentette a huszonhárom éves kijevei akadémista szakmai érdeklődését a pánszofia, a mindentudás iránt. Az 1740-es években a morva educator szellemisége továbbra is jelen volt a patinás intézmény falai között. Intellektuális hagyatékának leghívebb ör-

¹ Eljön majd az idő, Comenius, amikor az igaz emberek tömegei tisztelnek Téged tetteidért, reményeidért és álmaidért! (lat.)

zöje ifj. Csécsi János, a nyugalmazott igazgató és a fiatal kollégái, közülük például II. Szatmári Paksi Mihály, Sárkány Dávid és F. Bánya István felfigyeltek a latinul és németül folyékonyan társalgó idegen diákvendégre, akit nagyon érdekeltek az itteni tanítási módszerek és tananyagok.

A Báji Patay Sámuel, a kollégium kurátora (1722–1749) és Visnyevszkij Fjodor orosz tábornok, a tokaji császári borvásárló bizottság parancsnoka (1729–1749) atyai közbenjárásával Szkovoroda lehetőséget kapott, hogy használhassa a Kollégium bibliotékájának páratlan értékeit. Ezekre a könyvtári látogatásokra Váradi-Sternberg János ungvári történész professzor is utal 1981-es *Századok öröksége* című tanulmányában hivatkozva Ivan Sznyegiriov szentpétervári filológia professzor 1823-as cikkére. Hasonlóan felidézi előttük 1795-ben Mihail Kovalenszkij: *Grigorij Szkovoroda élete* című életrajzában, ő a filozófus leghűségesebb tanítványa, aki személyesen is megfordult a Bodrog-parti Athénban, az 1780-as években Alekszej Razumovszkij gróffal együtt. Feltételezhető, hogy ifjabb Csécsi professzornak köszönhető – aki visszajárt és az új növendékeket gyámolította –, hogy felhívta Szkovoroda figyelmét Comenius munkásságára és a kezébe adta a már jól ismert *Vestibulum*,² *Janua*,³ *Atrium*,⁴ *Orbis Sensualium Pictus*,⁵ *Schola Ludus*,⁶ *Die Mutterschule*⁷ stb. a Sárospatakon és a korábban írt könyveit, valamint saját Descartes-ról és Cocceiusról szóló értekezéseit is bemutatta neki, mint például *Theologica Prophetica et Symbolica*-t.⁸

1775-ben, Comenius vizuális módszerére való tekintettel, *Az Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című művé-

² Előcsarnok (lat.).

³ Ajtó (lat.).

⁴ Csarnok (lat.).

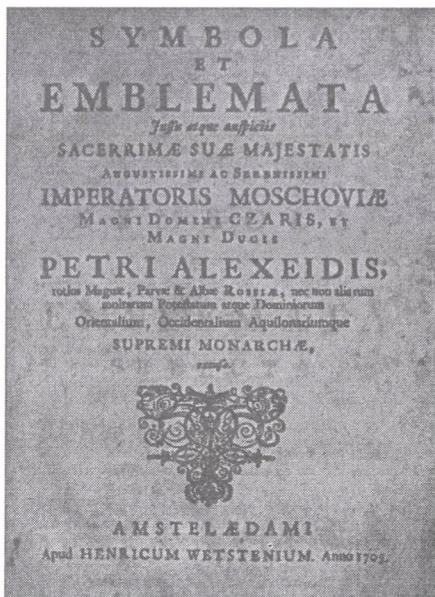
⁵ A látható világ képekben (lat.).

⁶ Iskolai színház (lat.).

⁷ Anyaiskola (lat.).

⁸ Próféta és szimbolikus teológia (lat.).

hez látott Szkovoroda, melyben a teológia és filozófia tanítására különböző francia és olasz eredetű metszeteket alkalmazott az 1705-ben Amszterdamban kiadott *Symbola et Emblemata Selecta*⁹ gyűjteményből. „A kép az könyv” – állítja ebben a traktatusában, amely szerint a szemléltető taneszközökkel való tanítás sokkal eredményesebb lehet, és végig ezt hangsúlyozza a tanulóknak szánt párbeszédekben. Ugyanott a következő szentenciákat emeli ki számos szimbólum segítségével: pl.: „A szülők a legjobb tanáraink”; „A természet túllépi a tudományt”; „Találd meg magad belülről!”; „Csak a szívedet ne veszítsd el!”; „A szenvedélyem elpusztít engem”; „Az ember ellenségei a házon belül vannak”; „Az Isten a szeretet”; „Egy ember kettőből áll”; „A szeretet mindent legyőz” stb. Az *Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* jogosan nevezhető Comenius vizuális módszere első gyakorlati alkalmazásának a tantárgyak oktatásában. 1658 óta a nyugati pedagógia csak passzívan használta és fordította az *Orbis Sensualium Pictus*t, alábecsülve annak potenciális lehetőségeit a tudományok teljes skálája tanításának szempontjából. Az 1755-ös nürnbergi Karl Kutella professzor szerkesztése alapján, a Moszkvai Egyetemen 1768-ban és 1788-ban öt nyelven megjelent az *Orbis Visibilis*,¹⁰ oroszul *Видимый миръ*, ideológiai okokból már nem tartalmazhatta az eredeti Comenius-illusztrációkat, amit Szkovoroda szakmai kihívásának érzett, és így született *Az Ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* – az orosz *Látható világ*. Nyilvánvaló, hogy ezt kritikusan fogadta a pravoszláv egy-

⁹ Válogatott szimbólumok és emblémák (lat.).

¹⁰ Látható világ (lat.).

ház cenzúrája, mint ahogy korábban a református egyház sem támogatta Comenius iskolai szindarabjait, amelyek szerintük jezsuita jellegűek voltak.

A tanár-diák baráti viszonyra is felfigyelt Szkovoroda a pataki Schola udvarán, és mint a neves paedagogiarcha, ugyanezt a hagyományt igyekezett öregbíteni a perejaszlavi, illetve a harkovi kollégiumok katedráin, ahol poétikát, görög nyelvet és teológiát oktatott Oroszország jövőendő értelmiségének. Az életrajzából tudjuk, hogy 1753–1759 között Sztefan Tamaránál, Kisoroszország gazdag földbirtokosánál magántanárként a kiskorú Vaszilij fiával foglalkozott. Comenius példáját követve igyekezett keresztény nézeteket és szeretetet nevelni benne a klasszikusok és a latin iránt, magát pedig tiszteltre és elégedettségre sarkallta. A későbbiekben a tanítványa tehetséges diplomátává vált, akit a kortársai őszinte elismeréssel emlegettek, akár gróf Joseph de Maistre, az ellenforradalmi filozófia egyik alapítója, 1821-ben Párizsban publikált *Les Soirées de Saint-Petersbourg ou Entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence, suivies d'un Traité sur les Sacrifices*¹¹ című írásában, valamint Vaszily Kapniszt, a költő is mélyen siratja verseiben 1819-ben bekövetkezett halálát.

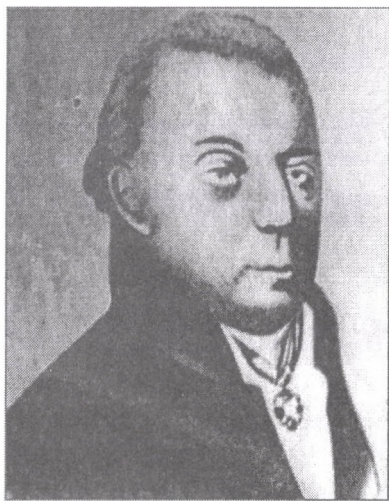
A pedagógus és tanuló közvetlen kapcsolata, mint nevelési fogás továbbfejlődött Szkovorodánál 1759 és 1769 között, amikor Harkovban megismerkedett Mihail Kovalenszkij kollégiumi hallgatójával. A gondolat, a nyelv és a cselekvés hármas egysége végig fellelhető volt az óráin ezekben az években, amikor az idegen nyelvek ismeretének a fontosságát hangsúlyozta, ugyanakkor szükségesnek tartotta az anyanyelv közvetítő szerepét, ami kezdetben nélkülözhetetlennek számított. Személyes tapasztalatként mesélt azokról a városokról, amelyekben Magyarországon, Lengyelországban, Ausztriában és Észak-Olaszországban Visnyevszkij tábornok tolmácsként megfordult. „Да и теперь и в некоторой землѣ называется Бог *Иммен*”¹² – nosztalgiaival jegyzi meg a filozófus 1766-ban *A keresztény erkölcszhöz vezető bejáratú ajtó* című értekezésében. Magyar, görög, latin, héber, német, olasz és lengyel nyelvtudásának köszönhetően egyenrangúnak érezte

¹¹ Szent-Pétervár estéi, avagy beszélgetések a gondviselés időbeli vezetéséről, követve a feláldozásokról szóló értekezést (fr.).

¹² Igen, most is némely földön *Istemnek* nevezik az Urat (or.).

magát Európa tudósaival, illetve az orosz nyelvet is igyekezett népszerűsíteni.

Szkovorodán kívül a Sárospataki Református Kollégiumot szintén vendégdiákként látogatta a Sátoraljaiújhegyi Piarista Gimnázium mellett *Ivan Falkovszkij*, aki kántorként, később titkárként szolgált a császári borvásárló bizottságban. A Tokaj-Hegyalján eltöltött évei alatt elvégezte a pozsonyi gimnáziumot, és Pest-Budán járt egyetemre. Hazatérve 1783-ban a Kijevo-Mogiljanszkaja Akadémián tanárként folytatta a pályafutását, ahol 1786-ban a legjobbá vált, és ezután kinevezték rektornak. 1807-ben Csigirinben megyéspüspök lett, 1812-ben pedig Szmolenszkben választották meg egyházi vezetőnek. Világosan látható, hogy milyen nagy hatással lehetett az idén 480-éves intézmény a tanulásra szomjas külföldi talentumokra.

Ezeknek a folyamatoknak egyik pozitív eredménye, hogy buzdították a pataki ifjakat, hogy Oroszországban próbálják ki és fejlesszék tovább a tudásukat. Íme, *Kereszturi Ferenc* (képünkön), aki korán árvaságra jutott, s 1762–1764 között már jelen volt a Moszkvai Egyetem orvostanhallgatói körében. Végzős orvosi szolgálata után Bachmutban (Artyomovszk), a Szláv-Szerbia központjában, a Dnyepr folyó keleti partján, 1777-ben visszament tanítani, és 1784-től az Orvostudományi Kar dékánja lett. Ott ismerkedett meg Mihail Kovalenszkijjal, Szkovoroda régi barátjával, akit 1801-ben egyetemi kurátorrá avattak.

Comenius tanári tevékenysége szorosan kapcsolódott az irodalmi alkotásaihoz, amelyekkel az volt a célja, hogy megmentse a cseh nép történelmi és kulturális múltját. Korai prózájából érdemes megemlíteni *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című művét, mint a 17. századi irodalom egyik mintáját. Ezen kívül jól ismerték az egyházi

költészetét is, például *Kancionál*,¹³ *Piseň písni*,¹⁴ *Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře*¹⁵ és *Kšaft umírající matky jednoty bratrské*.¹⁶ 1920-ban Frantisek Tichý Berounban összeválogatta és kiadta *Pisne nekteré nabosné*¹⁷ című gyűjteményét, amelyet az 1659-es Amszterdamban megjelent *Kancionál* alapján szerkesztett. Ebben a verseskötetben sok hasonlóság található Szkovoroda szillabotónikus (kötött szótagszámú hangsúlyos) verseléssel írt énekeivel, amelyek hagyományos barokk stílusúak. Közülük például kiemelhető két strófa Comenius: *Písnička ranní k Trojici svatě*¹⁸ és Szkovoroda *Пѣснь 8-ая*¹⁹ *Садъ божественныхъ пѣсней*²⁰ című munkájából:

Ó Ježíši, světlo duši,
vzejdiž mi paprsky svými!
Al chodě cestami ctnými,
práce své dnes konám šlastně,
sobě i bližním prospěšně.²¹

О Иисусе! О моя отрадо!
Здѣ ли живеши?
О страдалцевъ радость!
Даждь спасительну мнѣ цѣльбу в сей страсти,
Не даждь вѣк пасти.

Comenius és Szkovoroda himnuszai bevezetéssel, illetve epigráffal (felirattal) kezdődnek, amely segít a tartalom megértésében, s kifinomult szerkesztési elvekre vall. Emellett pedagógiai szerepet játszik a nevelési folyamat részeként. Ami a tematikát illeti, elsősorban bibliai és népi jellegűek, társadalmi vonatkozásúak pl.: Krisztus születése, Mózes átkelése a Vörös-tengeren, Szentháromság, Isten temploma, Krisztus feltámadása, évszakok, a környező világ szépségei, Rákóczi Zsigmond korai halála, Tudós Moritz hesseni tartományi

¹³ Énekeskönyv (cs.).

¹⁴ Énekek éneke (cs.).

¹⁵ Az Isten dühétől elsírt pásztor szomorú hangja (cs.).

¹⁶ A haldokló anya végakarata a cseh testvérekhez (cs.).

¹⁷ Néhány vallásos ének (cs.).

¹⁸ Reggeli ima a Szentháromsághoz (cs.).

¹⁹ A nyolcadik dal (or.).

²⁰ Istenes énekek kertje (or.).

²¹ Ó, Jézus, lelkek fénye, / Vezesd sugaraid belém! / Bármilyen nemes gyalogösvényen / Ma boldogan végzem a munkám / Minden szomszédom javára (Martinák J. fordítása).

gróf halála, a vérszomjas háborúk és a fájdalmas békekötések stb. A közös történelem szempontjából fontos kiemelni Szkovoroda *De Libertate*²² című epigrammáját, amely Bogdán Hmelnickij ukrán hadvezér, I. és II. Rákóczi György katonai és politikai szövetségésének tiszteletére készült:

Что то за волность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не златое, если сравнить злато,
Против волности еще оно блато.
О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться,
Дабы волности не могл как лишиться.
Будь славен вѣтък, о муже избранне,
Волности отче, герою Богдане!²³

Mindkét költő alkotói szimpátiát mutatott a francia protestáns Marc-Antoine Muret: *Hymni Sacri*²⁴ című vallásos énekei iránt, mivel ő is egész életén át a katolikus egyház diszkriminációjának volt kitéve, ami nyomott hagyott újlatin nyelvű költészetében és prózájában. A keresztény himnuszok nagy száma, amelyeket Comenius gyűjtött, teljesen megsemmisült egy tűzvész következtében a lengyelországi Lesznoban, 1656-ban, ahová sárospataki tanítása után érkezett. Az ott tomboló svéd-lengyel háború miatt Hollandiába kellett menekülnie, ahol sikerült újrafogalmaznia azokat, és már három év múlva napvilágot láttak *Kancionál* címen, összesen 130 saját költeményt, továbbá ismert zoltárfordításokat és bibliai parafrázisokat tartalmazva. Minden okunk megvan arra, hogy azt feltételezzük, miszerint Szkovoroda interpretált Comenius fent említett gyűjteményéből egyes részeket, amikor *Istenes énekek kertje* című kötetét állította össze. Ez egyfajta bizonyítéka lehet annak, hogy cseh-magyar elődje nemcsak módszertani, hanem művészeti hatást is gyakorolt rá, ami érezhető a pedagógiai és

²² A szabadságról (lat.).

²³ Mi a szabadság? Mi is a jó benne?

Mondják, hogy arany. És ez igaz lenne?

Ó, nem arany, nem! Az arany mit adhat?

Szabadság mellett, az arany iszap csak.

Bolondok közé ne zárjanak engem,

Szép szabadságom nehogy elveszejtsem.

Választott férfi, mindörökre áldunk,

Szabadság atyja, te dicső Bogdánunk! (Képes Géza fordítása).

²⁴ Szent himnuszok (lat.).

filozófiai értekezéseiben egyaránt. *Пѣснь 14-ая*²⁵ a következő utalást teszi Comeniusról: „*На стражи моей стану и възду на камень (Аввакум)*”.²⁶ A szláv szó *камень*²⁷ allegorikusan a nevelőt és tanait jelképezheti, aki, mint egy szikla a viharos tenger közepén, biztos lelki támasz lehet keleti követője számára.

Az *Istenes énekek kertje* elemzése során két irodalmi vonal rajzolódik ki a mindenkori olvasóban: Muret: *Hymni Sacri* vallásos szemlélete (pl.: *In Natali Iesu*,²⁸ *Fabula de Tantalo*,²⁹ *Carmen*,³⁰ *Ad Petrum Gerardium*³¹ stb.), valamint Comenius: *Kancionáljának* társadalmi és néprajzi motívumai. Talán az utóbbiban rejlik a magyarázata annak, hogy miért fordulnak elő olyan gyakran a szülőföld természeti jelenetei (pl.: *Пѣснь 3-я*,³² *Пѣснь 13-я*³³ stb.), illetve megtalálhatók a tradicionális kisorosz népdalok interpretációi (pl.: *Пѣснь 18-я*³⁴). Ezenkívül néhány szociális probléma éles kritikát is kap, mint például a *Пѣснь 10-я*,³⁵ avagy a „Minden városnak erkölcsöt és jogot...” néven legismertebb költeményében, ami rendkívüli népszerűvé vált Szabad Ukrajnában a 18. században; vándorzenészeknek köszönhetően bekerült más korabeli költők és drámaírók műveibe:

Петр для чинов углы панскіи трет,
Федька-купец при аршинѣ все лжет.
Тот строит дом свой на новый манѣр,
Тот все в процентах, пожалуй, повѣрь!
А мнѣ одна только в свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не йдет с ума.³⁶

²⁵ A tizennegyedik dal (or.).

²⁶ Az őrségemre állok be és felmegyek a sziklára (Habbakuk) (or.).

²⁷ Kő (or.).

²⁸ Jézus születésére (lat.).

²⁹ Mese Tantalról (lat.).

³⁰ Szentanyának (lat.).

³¹ Péter Gerárdiumnak (lat.).

³² A harmadik dal (or.).

³³ A tizenharmadik dal (or.).

³⁴ A tizennyolcadik dal (or.).

³⁵ A tizedik dal (or.).

³⁶ Talpat Petró, rangot remélve, nyál:

Minden arsinnal kupec Fegyka csal:

Emellett házat, új módit, emez;

Kamatban váj az, – hogy? mint? ne keresd.

S nekem mi gondom? Egy, csak egy dolog!

Elmémbe váltig egyet fontolok!

Az *Ábécének* nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve szimbolikusan végződik a *Fabula de haedo et lupo tibicine*³⁷ című Ezópusz-állatmesével, ami jelképesen figyelmeztet arra, hogy mennyire fontos, hogy teljes összhangban legyen az oktatási folyamat és a gyermekek szellemi képességeinek reális értékelése:

Не ревнуй в том, что не данно от Бога.
Без Бога (знаешь) ни же до порога.
Аще не рожден – не суйся в науку.
Ах! Премного сих в Ъчно пали в муку,
Не многих мати породила к школѢ.
Хоть ли быть щаслив? – будь сыт в своей долѢ.³⁸

A kortársak személyes emlékezései – köztük például Ivan Vernet svájci származású biográfus – szerint Szkovoroda igenis szigorú volt a diákjaihoz, valószínűleg ugyanúgy, mint Comenius annak idején. Viszont Magister dixit³⁹ tanítási stílusa nem jelenthetett semmiféle kényszert részéről, mivel az életmottója és tanári credója mindig azonos volt a Szókratészével: Γνωθι σεαυτόν! Nosce te ipsum! – «Узнай себе!»⁴⁰ Comenius Omnia sponte fluent, absit violentia rebus híres emblémájával és jelmondatával a tankönyvei szerény borítóján egyaránt kategorikusan visszautasított bármilyen erőszakot a tanulók természetes motiválását tekintve. Mindkettőjük szakmai örökségét illetően a huszonegyedik századi pedagógusokra nézve, a mai nyelvre lefordított üzenetükben számunkra az olvasható, hogy „Ismerjük meg magunkat, álljon távol tőlünk az önkényesség!”

Ne esztelen haljak,
Ha meghalok! (Csanádi Imre fordítása).

³⁷ A gida és farkas meséje (lat.).

³⁸ Ne kívánd azt, amit Isten nem adott,
Isten nélkül csak az ajtóig jutsz, tudod?
Nem arra születél, ne menj tudományak,
Jaj, de sokan tőle örökké szenvedtek,
Akik nem arra anyuktól születtek.

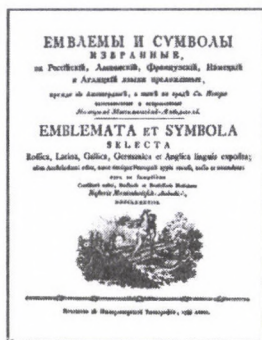
Boldog szeretnél lenni? – örülj a sorsodnak! (a szerző fordítása).

³⁹ A tanár megmondta (lat.).

⁴⁰ Ismerd meg önmagad! (gör.-lat.-or.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Сковорода Г.: Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.
- Tardy Lajos: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Rákóczi Múzeum Sárospatak, 1963.
- Váradi-Sternberg János: Hrihorij Szkovoroda Magyarországon. = Századok öröksége. Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról. Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó. Bp.–Uzsgorod, 1981.
- Снегушев И.: Украинский философ Григорий Саевич Сковорода. Отечественные записки, 1823.
- A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette a Tiszáninnenai Református Egyházkerület Elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp., 1981.
- Symbola et Emblemata Jussu Atque Auspiciis Sacerrimae Suae Majestatis... Imperatoris Moschoviae... Petri Alexidisi... Supremi Monarchae, Excusa Amstelaedami Apud Henricum Wetstenium. Anno 1705.
- Io. Amos Comenii: Orbis Visibilis. Іоанна Амоса Коменія Видимый міръ. Москва, вЪ Университетской типографіи, у Н.Новикова, 1788.
- Marci Antonii Mureti, Presbyteri, Icti, et Civis Romani, Orationes, epistolae & poemata, cum praefatione & insignibus augmentis M. Iacobi Thomasii. Sub calcem adjectae sunt Nuptiae Parisinae M.D. LXXII.... Cura Ioannis Ehrhardi Kappii... Lipsiae, In Officina Grossiana, MDCCCL.
- Рачинский А.: Русские комиссары в Токае в XVIII столетии. Русский вестник, 1875.
- Pap Miklós: A Tokaji. Gondolat, Bp., 1985.
- Schultheisz Emil: Kereszturi Ferenc. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Bp., év nélkül.
- A cseh irodalom kis tükre a XIX. század végéig. Bp., 1990.
- Tichy F.: Písne nekteré nabosné. Beroune, 1920.
- Dejob C., Marc Antoine Muret: Un professeur français en Italie, 1881, rpt., 1970.
- Гесс де Кальве Г., Вернет И.: Сковорода, український філософ. Український вестник, 1817.

KÉZI ERZSÉBET

Nyelvhasználat és nyelvoktatás az ókorban és a középkorban

A bibliai hagyomány a többnyelvűséget Isten büntetésének tartja. A soknyelvűség akadályozza a kommunikációt, amely zűrzavart eredményez. Ezt a problémát csupán nyelvtanulással lehet megoldani. A sumér agyagtáblák felirata szerint egyszerre több nyelvet is használtak párhuzamosan. „*Die ältesten Funde geschriebener (in Ton geritzter) Wörter des Sumerischen belegen, dass dies auch geschah, dass also mehrere Sprachen nebeneinander gebraucht wurde.*”¹

A babiloniak, asszírok szakemberei tudtak idegen nyelveket. Előszörban gazdasági, valamint politikai célból törekedtek más népek nyelvének megismerésére. „*Meglepő, hogy az iskolákban már idegen nyelvi oktatással is találkozunk. Ez az idegen nyelv a sumer volt. Míg a közeletben az új lakosság keleti-sémi dialektusa lassanként uralkodó népnyelvvé lett, addig a sumert megtartották szertartási és oktatási nyelvként. Felvetődik a kérdés, hogy miért. Egyrészt mivel a legrégebb vallásos szövegek csak sumer nyelven maradtak ránk, másrészt mert egyszerű szóincse és nyelvtana miatt a sumer eszményi oktatási anyaggá vált az akkád iskolában.*”² Megtudhatjuk azt is, hogyan igyekeztek elsajátítani a tanulók az idegen nyelvet: „*Természetesen az írásbeli dolgozatok az idegen nyelv tanulásánál sem hiányoztak. A babiloni asszírról fordították sumerra vagy a sumerról*

¹ „A sumerok legrégebbi leletei, amelyeket még agyagba karcoltak, bizonyítják, hogy egyszerre több nyelvet is használtak.” (A fordításokat e tanulmány szerzője végezte.) *Hüllen, Werner: Kleine Geschichte des Fremdsprachenlernens. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2005. 21.*

² *Bognár László: Az ókori Kelet nevelése. Országos Köznevelési Intézet, Bp., 1992. 27.*

*babiloni-asszír*ra. A tanulók fordítási gyakorlataiból ékirásos *prae-*paratiók maradtak ránk. Az agyagtáblák megőrizték a hibákat is, amelyeket a tanulók fordítás közben vétettek. [...] Az idegen nyelvi oktatás előre haladtával már lírai költeményeket, himnuszokat és bűnbánati énekeket fordítottak. Ezek már kétnyelvűek voltak. Ugyanaz a helyzet, mint amikor a középkori kolostoriskolákban a latinoktatás alapjául a zsoltárok elemzését alkalmazták. Használták még a népmesék és a bölcs mondások (sentenciák) gyűjteményeit. [...] Nagyon elterjedt módszer volt az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatásban a szinonimáknak lajstromos alakban való gyűjtése is. A kujundzsiki ásatásoknál kezdők és haladók számára tankönyvek, *sumer-szemita* szótárak és lexikonok kerültek felszínre. Az utóbbiak felforolták a mindennapi élet tárgyait és azok *sumer* és *szemita* elnevezéseit. Mindez azt mutatja, hogy a *babiloni-asszír* nyelv oktatása „modern” és intenzív volt.”³

Az indiai nyelvoktatásról a következőket olvashatjuk: „Az első évben írni, olvasni és számolni tanultak. Ezt követte a védai szanszkrit nyelv tanulása. Ez a papság mesterségesen kialakított műnyelve volt a tudományok és a szertartások céljaira. A szanszkrit szó jelentése is: „csinált, megszerkesztett”. [...] Tanulták Pánini (Kr. e. IV. sz.) klasszikus szanszkrit nyelvtanát, amelyet – hogy könnyen tanulható legyen –, 4000 versben rögzítettek.”⁴ A buddhista kolostorokban a páli nyelvet, a korai buddhista szövegek nyelvét is oktatták.

Bár Bárdos Jenő szerint az egyiptomiak nem bíztak a tolmácsokban,⁵ Bognár László a következőket írta az egyiptomi nyelvoktatásról: „Az írnokoknak tanulniuk kellett az *akkád* és a *babiloni* nyelvet, melyek az ókori Közel-Kelet nemzetközi nyelvei voltak.”⁶

A Krisztus előtti első évezredben a legelterjedtebb közvetítő nyelv a görög volt. A nyelvtanítás voltáról a tanároknak szóló feljegyzések alapján van tudomásunk. A zsidók, egyiptomiak, Kis-Ázsia népei ismerték és használták a görög nyelvet, amelynek már Kr. e. 800 körül közvetítő szerepe volt. A makedón hódítás ezt a folyamatot elmélyítette. Görögországnak a Római Birodalomba történő betagozódása után

³ Uo. 28.

⁴ Uo. 55.

⁵ Bárdos Jenő: A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma. Veszprém, 1997. 13.

⁶ Bognár i. m. 38.

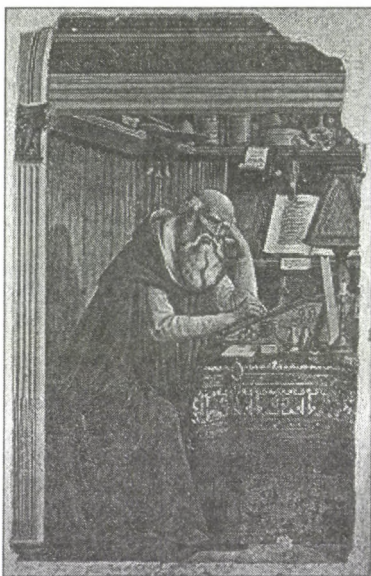
(Kr. e. 197) megerősödött a görög nyelv kultúra közvetítő szerepe. A képzett és befolyásos római társadalmi réteg kétnyelvű volt. A nagy filozófusok művei alapján tanulták a nyelvet, valamint Kis-Ázsiába utaztak, hogy a helyszínen tanulmányozzák a görög nyelvet és kultúrát. Az ókori világ tudományos eredményeit először görögül, majd latinul ismertették meg az európai kontinens lakóival. Ennek ismert példája a bibliai szövegek fordítása. Mivel görögül a középkorban már kevesen tudtak, így szükségszerű volt a latinra fordítás.

A rómaiak a nyelvvoktatásra is a görögöktől vették a példát. Általában gyermekkorban (6-7 év) kezdték el a nyelvvoktatást, majd 12 éven keresztül tanulták. Törekedtek az egynyelvűségre. A szavak, mondatok jelentését definiálni kellett. Törekedtek a nyelv sokoldalú elsajátítására. Az olvasás, írás, beszéd, valamint a szövegértés megfelelő gyakorlása fontos célkitűzés volt. A szöveg elolvasása után a tanár megmagyarázta a nyelvtani szerkezeteket. Majd többszöri olvasás után memorizálásra került sor. Később irodalmi, valamint filozófiai szövegek feldolgozását végezték. Ennek legfőbb célja a szónoklás képességének elsajátítása volt.

Az idegen nyelv oktatása a korai középkorban szinte majdnem egyet jelentett a latin nyelv oktatásával. Ennek szükségességét neves oktatástörténészünk Fináczy Ernő a következő módon indokolta: *„csak latin nyelven írt könyvekből lehetett meríteni: tudományos tárgyról, elméleti kérdésekről, köz- és magánjogról, theológiáról és filozófiáról csak latin nyelven lehetett írni és beszélni, mert a nemzeti nyelvek csiszolatlanok és fejletlenek voltak, vagy legföljebb költői előadást tűrtek meg. Nemzeti nyelven írt tudományos könyvet igen keveset találunk a középkorban. Mihelyt elvontabb gondolatot kellett kifejezni, a nép nyelve elégtelennek bizonyult. Emellett a latin nyelv a római egyház nyelve, a Szentírás nyelve, a törvényhozás és közigazgatás nyelve, a nemzetközi érintkezés szerve.”*⁷

Érdekes szerepe volt a latin nyelvnek a Római Birodalom bukása után. Bár a Birodalom, mint politikai egység széthullott, de a latin nyelv Európának szellemi, nyelvi egységet biztosított. Szerepe az egyházi liturgiában, valamint a tudományban Európa számos országában a 19. század közepéig töretlen. A népvándorlás ugyan több nyelv euró-

⁷ Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1926. 180.

Domenico Ghirlandaio: Szent Jeromos

Sandro Botticelli: Szent Ágoston

pai elterjedésének útját nyitotta meg, de a germán, valamint a szláv törzsi nyelvek nem voltak elég kifinomultak ahhoz, hogy a latin nyelv helyét átvehessék. Másrészt az írásbeliség hordozója a keresztény egyház volt, amelynek a nyelve a latin volt. A latin nemzeti szempontból semleges lévén nagyon jó közvetítő, valamint kultúrnyelv is volt, mivel az ókori, valamint a középkori műveltség dokumentumai ezen a nyelven voltak elérhetőek. *Eusebius Sophronius Hieronymus* (Szent Jeromos) a 4. században latinra fordította a biblia héber és görög szövegeit, ezzel a kereszténység nyelvi hordozója a latin lett. A kereszténység felvétele szakrális, kulturális, valamint nyelvi közösséget is eredményezett.

Csak tehetséges tudósok, filozófusok tanultak meg héberül és görögül is. Szent Ágoston így írt nyelvi tanulmányairól: *Az idegen nyelv megtanulásának a nehézsége ugyanis epével borította el a mesés görög elbeszéléseknek minden báját. Egy szót sem értettem a szövegből; s kegyetlen ijesztgetéssel és büntetésekkel akartak rábírni, hogy igyekezzem megérteni. Csecsemőkoromban a latin szókat sem tudtam s figyelemmel mégis megtanultam őket, minden félelem és kinszenvedés*

nélkül, a dajkák nyájaskodása, mosoly és tréfa, vígság és játék közben. [...] Ezt csak úgy érhettem el, hogy azt a néhány szót nem tanítóktól, hanem a beszélőktől tanultam meg s hallás után igyekeztem kifejezni, amit éreztem [...]. Ebből is kiderül, hogy ilyeneknek megtanulására hatásosabb a szabadon működő kíváncsiság, mint a félelmetes kényszer.”⁸ Az idegen nyelvek elsajátítása tehát még egy olyan kiváló egyéniségnek sem volt könnyű, mint Szent Ágoston, aki azonban támaszkodhatott kortársai szóbeliségére.

Az 5. századtól a 8. századig Európa nyugati részén kulturális hanyatlás tapasztalható. Már a kolostorokban is egyre rosszabbul tudnak latinul, van olyan írástudó is, aki nem ismeri a latin szavak neveit. Így nem csodálkozhatunk, ha már nem tanulmányozzák az ókori szerzők munkáit sem, hiszen nem rendelkeztek ehhez megfelelő nyelvismerettel. A 6. és 7. század hanyatlása után a 8. században megkezdődött a papsággal szemben támasztott követelmények szigorítása, valamint műveltségi színvonaluk növelése. Ez hamarosan kihatott az általános műveltség állapotára is. A latinon kívül a tudósoknak azért kellett a görög és héber nyelveket is tanulniuk, hogy megfelelő pontossággal legyenek képesek a Szentírás magyarázatára. Írországból már az 5. században létesültek kolostorok, melyek a művelődés fontos katalizátorai voltak. *„Britanniában a kolostori műveltség és iskolázás később indul meg. Mivel ugyanis a barbár angolszászok, mikor elfoglalták a szigetet, a már nagy számmal épült keresztény templomokat és kolostorokat lerombolták, ezért csak a VI. század végén (a Rómából jött Szent Ágoston apát vezetése alatt) sikerült a kereszténységnek újból tért foglalnia a szigetországban és csak a VII. század második felében verhetett gyökeret az újonnan alapított klastromokban az iskolázás.”⁹*

A nyelvismeretnek a középkorban is nagy volt a jelentősége, tehát más tudományokkal szemben felértékelődött, hiszen a latin nyelv biztosította a keresztény eszmeiség európai elterjesztését, nyelvi közvetítő szerepe hosszú századokon keresztül domináns volt. A legkiválóbb uralkodók is törekedtek az idegen nyelvek elsajátítására. Bár a frankok kiváló uralkodója Nagy Károly élete végéig sem tanul-

⁸ Finácsy i. m. 64.

⁹ Finácsy i. m. 121.

ta meg az írást használható mértékben, több idegen nyelvet is tudott. „Nagy Károly idegen nyelveket is tanult; a latint úgy beszélte, mint anyanyelvét (Szent Ágostonnak az Isten országáról írt műve volt kedvenc olvasmánya); a görögöt értette, de nem beszélte. Az ének tudományában kiváló képzettségre tett szert (admodum eruditus) s általában a szabad művészeteket buzgón művelte, tanáraikat megbecsülte és kitüntette.”¹⁰ Nagy Károlynak az volt a célja, hogy a még durva frankokat a műveltség segítségével megszelídítse, nemzetté formálja. „A császár nemcsak a gyermekekre, hanem a szabadon született felnőttekre is gondolt. Ezeket már nem lehetett kötelezni iskolázásra. Ennélfogva Károly a lelkészeknek kötelességévé tette, hogy a népet megtanítsák legalább is az apostoli hitvallásra és a miatyánkra.”¹¹ A frankok császáranak elképzelése szerint tehát a köznépnek is rendelkeznie kellett a vallásosság legalapvetőbb elemeivel, hogy ez elősegítse a frank nemzeti közösség kialakulását.

A 11. századtól kezdve a francia kultúra Angliában is egyre inkább érezteti hatását. Az itáliai városok tudós fiai is hozzájárultak a kolostorok lakóinak művelődéséhez. Fokozatosan megváltozott a szerzetesi élet is. A kolostorok egyre kényelmesebb lakhatási és művelődési lehetőséget jelentettek. Itt történt a gyermekek oktatása is. Az olvasáson, íráson, számoláson és éneken kívül a kolostorokban a latin nyelvet is oktatták. „Mindezekhez járultak az első három esztendőben a latin nyelv elemei: a latin ejtés szabályai, a rendes deklináció és konjugáció; szókincs megszerzése, ami végből szógyűjtemények és szótárak állottak rendelkezésre. [...] Előmozdította a nyelv megtanulását, hogy a kolostor falain belül a társalgás szabályszerű nyelve a latin volt. A harmadik évben már kis olvasmányokkal is foglalkoztak: főként a *Distichia* (*Disticha*) *Catonis* cím alatt ismeretes erkölcsi közmondások és szólások voltak használatban, továbbá *Phaedrusnak* vagy *Avianus aesopusi* meséinek a kis iskola céljaira készült feldolgozásai, esetleg könnyű, párbeszédes olvasmányokat tartalmazó gyakorlókönyvek. [...] rendszerint csak a tanítónak, jobb esetben néhány tanulónak volt meg a maga könyve. Az emlékezetből való tanulás rendes és megszokott dolog.”¹² A hatékonyabb tanulást elősegítette, hogy a szünetekben, vala-

¹⁰ Fináczy i. m. 133.

¹¹ Fináczy i. m. 145.

¹² Fináczy i. m. 177-178.

mint a tanulók közötti érintkezésben is törekedtek biztosítani a latin nyelv használatát. „Az anyanyelvű beszélőket (*vulgarirazentes*) pénz-büntetésre ítélték; az evégből alkalmazott vigyázók (*lupi*) elnézést nem ismertek.”¹³ Bár ezeket a sorokat neves neveléstörténészünk a francia kollégiumokra alkalmazta, de nem volt ez másképpen a magyarországi oktatási intézményekben sem. Csak így érthette el a középkori iskola, hogy tanulói képesek legyenek a szóbeli közlésben is megfelelő eredményességgel használni a latin nyelvet.

A korai középkor latin oktatását először a lovagi költészet francia nyelvűsége törte meg. Ez jelzi, hogy a francia nyelv olyan színvonalra emelkedett, a szókincs olyan gazdagsággal rendelkezett, hogy kiválthatta a latin nyelv meghatározó voltát. Feltételezhető, hogy a francia nyelv alkalmasabb is volt a lovagi költészet mondanivalójának hordozására, mint az angol. Ez az első nagy áttörés a korai középkor latinjával szemben. Másrészt ez a változás némileg a latin nyelvből táplálkozott, mert nem felejthetjük el a francia nyelv újlatin voltát.

800 és 1500 között a latin az egyház és a tudományosság területének kizárólagos nyelve volt. Az egyházon és az egyetemeken kívüli emberek azonban nem igényelték a latin nyelvet. „*Offenbar gab es auch einflussreiche Menschen außerhalb der Kirche und außerhalb der Universitäten, die ohne Lateinkenntnisse auskommen konnten.*”¹⁴

A középkori latin nyelv egyre inkább eltávolodott a klasszikus latintól. Ennek több oka is volt. Fináczy ezt így mutatja be: „A nyelvhasználat tárgyai az első keresztény századtól a 15. század elejéig tartó hosszú idő alatt folyton-folyvást változnak, alakulnak, szaporodnak, fejlődnek. A nyelvnek alkalmazkodnia kellett a fejlődésnek e folyamathoz. [...] Minderre a klasszikus latin nyelv, melynek merevsége a görög filozófiai művek első átültetőjének, Cicerónak már oly sok gondot és szinte legyőzhetetlen nehézségeket okozott, nem volt elégséges; egyrészt hajlékonyabb, idomíthatóbb, képezhetőbb, másrészt süríthetőbb, tömöríthetőbb, összefoglalásokra alkalmasabb nyelvre volt szükség. Így keletkeztek idők folytán azok a szók, szófüzések és mondattani sajtások, melyek kétségbe ejtik a cicerói stílus ingyenceit, de tényleges

¹³ Fináczy i. m. 272.

¹⁴ „Természetesen voltak olyan befolyásos emberek, akik nem voltak kapcsolatban az egyházzal vagy az egyetemekkel, akik a latin nyelv ismerete nélkül is boldogultak.” Hüllen i. m. 38.

szükségletnek feleltek meg, s a klasszikus nyelv eszközeivel vagy semmiképpen, vagy csak erőltetnül, hiányosan és félreértésre alkalmas módon lettek volna pótolhatók.”¹⁵ A középkori latin nyelv tehát alapjaiban az ókori irodalomból merítette, de fokozatosan idomult is a középkori világ fogalomrendszeréhez.

Ez a középkorban mindenképpen egy erős összetartó kapocs volt az európai kontinens nyugati, valamint középső részén. A román (újlatin) nyelvek (olasz, francia, spanyol, portugál) kialakulásával a latin azonban fokozatosan holt nyelvvé vált, a 17. században már mesterséges szóalkotással kellett biztosítani az új fogalmak megjelölésének lehetőségét. „*Mit der Verselbständigung der romanischen Sprachen, die um etwa 900 abgeschlossen war, gewann das Lateinische einen Status, für den es bis heute keine angemessene Bezeichnung gibt.*”¹⁶ A latin azért őrizhette meg a 19. századig meghatározó szerepét, mert a nemzeti nyelvek nem voltak olyan választékosak, hogy tudományos nyelvként alkalmazhatók lettek volna. A nemzeti irodalom kialakulása azonban megteremtette a nemzeti tudományos nyelv kialakulásának lehetőségét is, így a 19. századtól a latin jelentősége már gyorsan csökkent. Angliában, ahol ez a folyamat sokkal korábban végbement, már a 16. században megfigyelhetjük a latin nyelv szerepének visszaszorulását. Shakespeare munkáinak megszületése utal az angol irodalmi nyelv első csúcspontjára, valamint az anglikán reformáció is a nemzeti tendenciák megerősödését segíti elő.

A középkori egyetemek megalapításáig a kolostorok voltak a tudás legfőbb letéteményesei, ahol a tudományok megismerését, valamint oktatását elsőrendű feladatnak tartották. Csak azoknak kellett fizikai munkát végezniük, akik teljesen alkalmatlanok voltak a tudományok ápolására. A keresztény népesség az antik kultúra nyelvét, valamint műveit használta fel, hogy elterjeszthesse a kereszténységet Európában, valamint egy közös közvetítő nyelvet teremtsen. A tudás megőrzői és közvetítői a kolostorok voltak. A keresztény eszmeiség, a Szentírás először nem görög, valamint nem héber nyelven jut el Nyugat-Európába, hanem latin közvetítéssel.

¹⁵ Finácsy i. m. 272.

¹⁶ „A román nyelvek önállósodásával, amely 900 körül zárult le, a latin egy olyan helyzetbe került, amelyre máig sincs megfelelő megjelölés.” Hüllen i. m. 31.

A középkori társadalmi rétegek különböző módon viszonyultak a nyelvoktatás kérdéséhez. *„Die mittelalterliche Gesellschaft war gegliedert in die Stände der Geistlichen, zu denen nach 1200 die an den Universitäten wirkenden Gelehrten hinzukamen, der Könige, mit ihrem Gefolge von Rittern und Adeligen, und der Bauern. Als neuer Stand konstituierten sich nach 1200, weil nicht adelig und keine Bauern, die Bewohner der Städte, die Bürger. Im Hinblick auf ihre Sprachkenntnisse waren die drei bzw. vier Stände deutlich geschieden. Nur die Geistlichen und Gelehrten waren des Lesens und Schreibens kundig und beherrscht das Lateinische. Die Adeligen waren vor 1200 im Allgemeinen nicht alphabetisiert und wohl auch des Gebrauchs fremder Sprachen unkundig.”*¹⁷ Természetesen kivételek mindig előfordultak, de a már említett évszámig (1200) általában írástudó hivatalnokokat alkalmaztak, akik esetleg idegen nyelvet is tudtak. Németországban a latin után a francia, majd az olasz nyelvet tanulták leggyakrabban, Magyarországon természetesen a latin után a német nyelv oktatása volt a legfontosabb. Európában közkedvelt, valamint elterjedt volt a spanyol is.

Ha azt vizsgáljuk, hogy kik beszéltek idegen nyelvet, akkor azt kell átgondolnunk, hogy kinek volt szüksége az idegen nyelvek használatára. *„Dass die Angehörigen feudaler Familien ihre Söhne und Töchter miteinander aus dynastischen Interessen verheirateten, ist bekannt. Es führte dazu, dass vor allem Bräute in sprachfremde Aufenthaltsorte verbracht wurden – mit allen Konsequenzen, die das für ihre Sprachkenntnisse haben musste.”*¹⁸ Feltételezhető, hogy a lovagok, a szerelmi dalnokok tudtak franciául.

A 13. század kezdetétől a francia nyelv európai nyelvi példaként is szolgált, ettől kezdve a nemesek idegen nyelvi nevelése egyre gyakoribb lett. Míg korábban az idegen nyelv (elsősorban a latin) is-

¹⁷ „A középkori társadalom a papokból állt, akikhez az egyetemeken tanító tudósok is kapcsolódtak, a királyból és kíséretéből, a lovagokból és nemesekből, valamint a polgárokból. Új rendként jött létre 1200 után a polgárság, a városok lakói. Nyelvismeretüket tekintve a négy rend nagyon különböző volt. Csak a papság és a tudósok tudtak írni és olvasni, valamint latinul beszélni a városi lakosság. A nemesek 1200 előtt általában nem tudtak olvasni, valamint idegen nyelveket sem beszéltek.” Uo. 38.

¹⁸ „Ismeretes, hogy dinasztikus okokból feudális családok fiait és leányait összeházasították egymással. Az idegen nyelvű környezetbe került jegyesnek rendelkeznie kellett nyelvismerettel.” Uo. 38.

Luther Márton

merete kivételesnek számított, a 13. századtól egyre inkább természetes lett. Elősegítették ezt a keresztes hadjáratok, valamint az egyre bővülő kereskedelmi kapcsolatok is.

A latin nyelv tanítása lényegében két részből állt. Részben a nyelvtan, másrészt pedig a szókincs elsajátíttatása volt a cél. A skolaszticizmusig a nyelvtan önálló tantárgy volt. Attól kezdve pedig a logika részének tekintették, tehát a nyelvtan legfontosabb feladata a gondolatok közvetítésében betöltött szerepe lett.

A nyelv és a nyelvtan is a gondolkodás törvényeit fejezték ki. A leghíresebb nyelvtankönyvek Donatius és Priscianus munkái voltak, melyeket kisebb változtatással lényegében az egész középkorban használtak. A latin nyelv oktatása korai gyermekkorban, már az írás elemeinek elsajátításával párhuzamosan elkezdődött, mert a szavak olvasása már a latin szavak gyakorlásával történt. 5-6 évnyi tanulás után a tanuló képes volt gondolatait latinul kifejezni. A kolostorokban a gyermekeket írásra, olvasásra, latin nyelvre, valamint egyházi éneklésre oktatták.

Luther a következő módon nyilatkozott a nyelvoktatás szükségességéről: „*Luther argumentierte vor allem in dem Epoche machenden Sendschreiben **An die Bürgermeister und Ratsherren aller Städte in deutschen Landen**, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollten (1524), dass die drei Sprachen des Evangeliums, Hebräisch Griechisch und Lateinisch um der Erforschung und des Verständnisses der Heiligen Schrift willen gelernt werden müssten. [...] Die jeweilige Nationalsprache aber diene der praktischen Frömmigkeit. Luther sah in der Sprachenpflege durch Unterricht eine Aufgabe der Obrigkeit und begründete auf diese Weise die Notwendigkeit eines öffentlichen Schul- und sogar Bibliothekswesens. In*

*den Bibliotheken sollten alle Bücher bewahrt werden, die dem Heil dienen, aber auch solche, mit deren Hilfe man Sprachen lernen konnte (also Grammatiken), Bücher zum Rechtswesen und zur Medizin und schließlich Chroniken und Historien in welcher Sprache auch immer, da man aus ihnen den Lauf der Welt und Gottes Werke entnehmen könne.*¹⁹ A héber, a görög nyelv oktatása a Szentírás tanulmányozásához volt nélkülözhetetlen, tehát ezeket a nyelveket a teológusoknak kell ismerniük, ugyanakkor a latin a papság számára is elengedhetetlen, bár a Biblia nemzeti nyelvre fordítása csökkenti ennek jelentőségét. A papoktól azonban méltán elvárható volt, hogy képesek legyenek a Szentírás latin szövegének magyarázatára.

Franciaországban Molière munkássága jelez az angliaihoz hasonló folyamatot. Németországban és Olaszországban irodalmi téren megindul az egységes nemzeti nyelv kialakulása. Németországban Luther fellépése is meggyorsította a nemzeti nyelv kifejlődését, de a politikai egység hiánya miatt mind Olaszországban, mind Németországban még a 19. században is nagy eltérés figyelhető meg az egyes területek nyelvjárásai között. Németországban a nyelvi különbségek még ma is tetten érhetők, így nyelvi szinten az egység hordozója az irodalmi nyelv, a dialektusok pedig továbbra is őrzik az erősebb, vagy gyengébb regionális eltéréseket.

Biztos, hogy a latin nyelv szerkezete minden európai nyelv mondatánára, szóképzésére hatással volt, de mivel nem jött létre színvonalas irodalmi alkotás a középkori latin nyelven, így csupán a tudomány, valamint a vallási szertartások nyelvivé zsugorodott. Persze ez nagyon lassú folyamat volt, a 16. században vette kezdetét, és csupán a 20. század elején ért véget, amikor a latin lassan kiszorult az oktatásból is. A jog- és orvostudomány, valamint a nyelvészet és a történettudomány szakkifejezései változatlanul a latin nyelvből kerülnek ki.

¹⁹ „Luther úgy érvelt korszakot teremtő leveleiben, melyeket a német tartományok városaihoz intézett, hogy keresztény iskolákat létesítsenek, amelyekben az Evangélium három nyelvét, a hébert, a görögöt, valamint a latint tanítsák, hogy megértsék és kutassák a Szentírás szövegét. A mindenkori nemzeti nyelv a gyakorlati munka nyelve legyen. Luther a nyelvkérdés megoldását a vezetés feladatának tartotta, nyilvános iskolarendszer, valamint könyvtárak rendszerének kiépítését sürgette. A könyvtárakban rendelése szerint azokat a könyveket kell őrizni, amelyek szolgálják az egyház ügyét, valamint nyelvtanokat, amelyek segítségével nyelveket lehet tanulni. A jogi, orvosi, valamint a történelmi könyveket, mivel ezekből meg lehet ismerni a világ folylását, valamint Isten teremtményeit.” *Hüllen* i. m. 42.

A latin egyre inkább az egyházi személyek felkészítését szolgáltatta. Nem egy volt a 476 után használt nyelvek közül, hanem megőrizte különleges helyzetét. Ennek az volt az oka, hogy a kolostorokban, amelyek átmentették a népvándorlás viharában az írásbeliséget, valamint a latin nyelvet, és az ahhoz kötődő kultúrát, lehetőségük volt a szerzeteseknek a nyelv megőrzésére. Az egyházi szertartások szintén latinul folytak, ami bizonyos exkluzivitást kölcsönzött a nyelvnek, másrészt elősegítette a nyelv megőrzését, továbbélését. Feltételezhető, hogy az egyetemek alapítása (11-12. sz.) után a professzorok a latin nyelvet diákjaikkal a hétköznapi társalgásban is használták, vagy esetleg keverték anyanyelvükkel. Ez a nyelvhasználat azonban nem eredményezett színvonalas irodalmat, ezért is vált a latin fokozatosan holt nyelvvé. A latin nyelv oktatásának módszere is változott. A korai feudalizmus időszakában direkt módszerrel oktatták, az anyanyelv teljes kikapcsolásával. Majd az oktatáshoz fokozatosan használták azokat a nyelvtankönyveket, amelyek anyagát már feltehetőleg 476 előtt is oktatták (Donatus).

Werner Hüllen, aki a téma kiváló német szakértője, az alkalmazott eszközök alapján különböző korszakokat is megállapított. 500 és 800 között szerinte a nyelvtanok átvételével történt a latin nyelv oktatása. Ezt a korszakot ő *korai korszak*nak nevezi. 800 és 1100 közé esett a *virágzó középkor*, az oktatás az ókori latin szövegek tanulmányozásával, értelmezésével történt. 1100 és 1350 közé esett a *késő középkor*, amelyre a versnyelvtanok ápolása volt jellemző. 1350 és 1500 között már a késői középkorról beszélünk, amikor már *az anyanyelv segítségével történt a latin nyelv oktatása*. A nemzeti nyelvek fogalomrendszere már annyira kiteljesedett, hogy lehetséges volt a latin fogalmak magyarázatának nemzeti nyelven való végzése. Ez csupán a nyelvtanítás kezdeti szakaszában történt, mivel a későbbiekben már nem volt akadálya a latin nyelven történő fogalommagyarázatnak sem. Ez azért is feltételezhető, mivel a nemzeti nyelvek kiteljesedése lassan történt, így a bonyolult latin kifejezések átültetésére még nem voltak alkalmasak. Hüllennél olvashatjuk azt is, hogy a középkorban a latin a nemzeti nyelvekkel szemben elsőbbséget élvezett: „*Zwischen 800 und 1500 war der Anspruch des Lateinischen, die alleinige Sprache der Kirche und aller Gelehrsamkeit zu sein,*

unbestritten.”²⁰ Luther és kora tudósai (Erasmus, Melanchthon) a Szentírás ismerete miatt tartották fontosnak a klasszikus nyelveket. Az európai tudományos tevékenység még nem küszködött megértési gondokkal, mivel a tudomány nyelve a latin volt. Ezért a latin iskolai oktatása még nélkülözhetetlen volt.

A szótáraknak az oktatásban nagy jelentőségük volt. Ezeket didaktikai céllal írták elsősorban: „*Je umfangreicher und systematischer die Wortlisten wurden, je deutlicher zeigen sie einen enzyklopädischen Charakter, der verrät, dass die Arbeit an den fremdsprachlichen Quellen vorwiegend einer Wissensvermittlung und Integration vorhandener Erkenntnisse in die eigene Sprache diene. Der hier versammelte Wortschatz richtete sich nach den glossierten Werken, legte gerade dadurch jedoch auch die Anfänge zu einem allgemeinen Bestand an Fachwörtern, wenn z. B. Pflanzennamen oder die Namen der Organe bzw. Teile des menschlichen oder tierischen Körpers nach bestimmten Prinzipien zusammengestellt wurden. Eines der meist glossierten Werke ist die Etymologieae genannte Enzyklopädie des Isidor von Sevilla, in der das Wissen der Zeit und damit auch dessen Fachsprache versammelt waren. Die Zubereitung der Glossare für den Unterricht zeigt, dass das Lernen des Lateinischen damals nicht eine Art instrumenteller Vorbereitung auf eine umfassende Kulturrezeption, sondern diese Rezeption selbst war.*”²¹

Mivel a középkori latin nyelven nem jöttek létre jelentős irodalmi művek, így az ókori szerzők művei alapján történt az oktatás, amelynek elősegítésére összeállították a művekben szereplő szavak listáját, ami biztosította az irodalmi mű kultúráközvetítő szerepét.

²⁰ „Vitathatatlan, hogy 800 és 1500 között az egyház és a tudományosság nyelve egyedül a latin volt.” *Hüllen* i. m. 37.

²¹ „Minél terjedelmesebb, valamint rendszerezettebbek voltak a szólisták, annál inkább kidomborodott enciklopédikus jellegük, amely elárulta, hogy az idegen nyelvű szövegekkel való munkálkodás főleg a meglévő ismeretek közvetítését, valamint a saját nyelvbe való integrálását szolgálta. Az összegyűjtött szókincs a feldolgozott művekhez igazodott, a kezdeteket is a szakszavak általános alkotórészeihez kapcsolta, ha pl. növényneveket vagy a szervek neveit, az emberi és állati test részeit meghatározott elvek szerint összeállította. Az egyik leggyakrabban feldolgozott mű Isidor von Sevilla Enciklopédiája volt, amelyben a kor tudásanyagát, valamint ennek szaknyelvét gyűjtötték össze. A listák oktatáshoz való előkészítése arról tanúskodik, hogy a latin tanulása akkor nem a kultúra befogadásának egyik eszköze, hanem maga a kultúra befogadása volt.” *Hüllen* i. m. 36.

Comenius *Orbis Pictura* már a kommunikációt igyekszik elősegíteni azzal, hogy a köznapi fogalomrendszer legfontosabb kifejezéseit próbálja többnyelvű (latin, német, magyar) összegyűjteni, de ezzel kiváltja a klasszikus latinhoz ragaszkodó kortársai bírálatát. Ő már szakít a középkori iskoláztatás korábbi klasszikus szerzőkhöz való ragaszkodásával, de ezzel részben feladja az irodalmi latin klasszikus szépségét is, amihez a 14. században a humanisták még ragaszkodtak. A latin közvetítő szerepének megőrzése érdekében kísérletet tesz fogalomalkotásra, ami az élő irodalmi nyelv hiánya miatt nem vezethet teljes sikerre. Comenius az oktatás számára is jelentős felfedezésre jutott azzal, hogy kiemelte az anyanyelv használatának jelentőségét. A latint, mint közvetítő nyelvet tartotta fontosnak, de fel kellett ismernie a regionális nyelvek jelentőségét is.

A nemzeti nyelvek fejlődését elősegítette a reformáció, amely a nemzeti nyelven való ígéhirdetéssel utal arra a tényre, hogy a nemzeti nyelvek alkalmassá váltak a Szentírás magyarázatára, tehát jóval meghaladták a középkor korai szakaszára jellemző állapotukat. Közvetve a reformáció elősegítette a francia nyelv európai elterjedését is, mivel a Franciaországból elűzött hugenották a francia nyelv eredményes európai terjesztőivé váltak.

1500 után egyre bővült az oktatott nyelvek köre. 1501 és 1700 között Hüllen szerint 156 iskolai oktatásra alkalmas nyelvkönyv jelent meg Európában. Ebből 63 volt a latin nyelv oktatására alkalmas, 60 a francia nyelv oktatására, 29 a német nyelv oktatására, 4 pedig az angol nyelv oktatását szolgálta.²² 1648-ig a latin nyelv közvetítő szerepe Európában még töretlen, csupán Angliában kezdődött meg már a 16. szá-

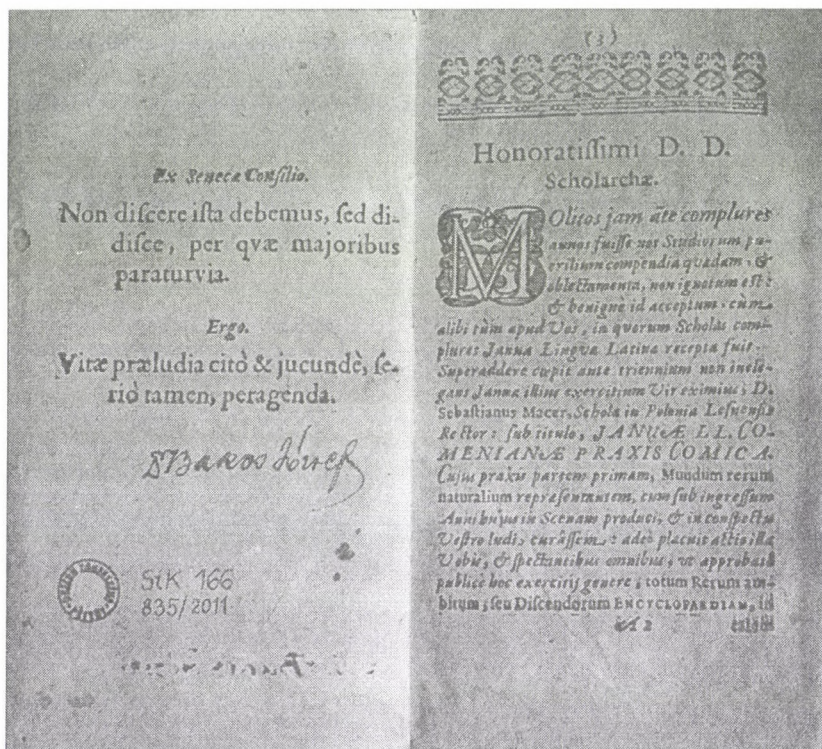

²² Hüllen i. m. 60.

zadban a latin nyelv gyors visszaszorulása. 1648 után azonban a francia nyelv és kultúra térhódítása azért is megállíthatatlan, mint ahogyan már hangsúlyoztuk, mivel a latin nyelv egyre kevésbé alkalmas közvetítő szerepének megtartására. A nemzeti nyelvű irodalom felvirágzása, valamint a politikai és gazdasági változások a nyelvhasználat és a nyelvoktatás terén is egy új kor beköszöntét sejtetik.

Mindezek a tények is megerősíthetik azon törekvéseinket, hogy az idegen nyelvek ismeretét korunk polgárai sem nélkülözhetik.²³

²³ TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM: *Baranyi Zoltán*: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése, Bp., 1920. – *Lawton, Denis*: Társadalmi osztály, nyelv és oktatás. Gondolat Kiadó, Bp., 1968. – *Pap Mária – Szépe György*: Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Gondolat Kiadó, Bp., 1975.

A Schola Ludus egyik igen ritka, 1656-ból való példánya,
amely dr. Bakos József gyűjteményéből került Morvaországba
(Muzeum Komenskeho v Přerově)

CSORBA CSABA

Comenius örökében: játékos ismeretszerzés

Az utóbbi évtizedek magyarországi Comenius-irodalma, és ezen belül a negyedszázada alakult Magyar Comenius Társaság kiadványaiban (Bibliotheca Comeniana sorozat) megjelent tanulmányok egész sora újra és újra bizonyosságot tesz amellett, hogy a 17. század jeles gondolkodójának és pedagógusának eszméi nemcsak saját korában voltak figyelemre méltóak, hanem napjaink embere számára is rendkívül időszerűek és hasznosíthatóak. Erre azonban korántsem lehetünk egyértelműen büszkéek, mert ugyan bizony miért is kellene azzal hivatkodnunk, hogy több mint három és fél évszázad múltán még mindig nem vagyunk képesek a Comenius által fölismert igazságok jegyében megszervezni oktatásunkat.

A Sárospatakon írott *Schola ludus* előszavában a következőket olvashatjuk: „Az iskola valódi célja nem lehet más, mint az *emberség műhelye s az élet előjátéka*, s itt mindennel foglalkozni kell, *ami az embert emberré teszi*.” A legfontosabb a gyakorlás, hiszen „*egyedül a gyakorlat teszi a mestert*.” „De habár az élet előjátéka az iskola, nem szükséges, hogy az élet nehéz feladatainak előpróbái is nehezek legyenek: ez nem illenék a gyermekkorhoz. *Előjátékok* legyenek, hogy kellemesen vállalhassák és folytathassák is őket...”¹

A *Didactica magna* című korábbi művében² is igencsak időszerű gondolatokat fedezhetünk föl az oktatás mesterségének hasznáról; egyeket között: „A tanulóknak, hogy nehézség, keserűség, jaj, vesze-

¹ Kovács Endre (szerk.): Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből. Második kiadás. Bp., 1970. 333.

² Az általunk használt kiadás: *Comenius: Didactica Magna*. Seneca Kiadó, Pécs, 1992.

kedés és ütlegek nélkül, mintegy játék és tréfa útján vezethessük fel őket a tudomány ormaira.”³ Az ifjúság oktatásánál olyan kemény eszközöket alkalmaztak, hogy az iskolákat többé-kevésbé a gyermekek rémének, az „elmék kízókamrájának tekintették”, és a gyermekek többsége minden tudománytól és könyvtől megundorodott.⁴ Az iskolákat meg lehet javítani c. fejezetben a pálcá, szigor, kényszer nélküli iskoláról írt.⁵ „Ez az oktatás ne fáradságos, hanem a lehetőségekhez képest könnyű legyen, ugyanis nyilvános oktatásra legfeljebb négy órát szabad fordítani.”⁶ „Legyen az iskola kellemes hely, és hozzon a szemnek kívülről-belülről gyönyörűséget. Az iskola belül világos legyen, tiszta, mindenütt képekkel díszítve...” Azaz legyen térség gyermekek számára a játékra, meg tartozzon kert is az iskolához.⁷ „Maguk a tárgyak akkor gyönyörködtetik az ifjúságot, ha az életkornak megfelelően és világosan tárgyalják azokat, és ha közbe tréfás és komoly, de mindig kellemes dolgokat szőnek. Ez azt jelenti, hogy kössük össze a hasznosat a kellemessel.”⁸

Most, amikor az új NAT kapcsán ütköznek egymással a különféle nézetek, láthatóan elsősorban a tananyag összetétele, nagysága, szerkezete, az egyes iskolatípusok elkülönítése körül folynak a viták. Egyebek mellett az MTA tudós testületének véleményére is kíváncsiak. Ez utóbbi tiszteletre méltó igénynek tűnik első olvasatban, hiszen a tudomány legjelesebb hazai képviselői lehetnek hivatottak arra, hogy mely ismeretek, ismeretcsoporthoz a legfontosabbak, melyek azok, amelyek méltók és elengedhetetlenül szükségesek, hogy bekerüljenek a kötelező törzsanyagba, és melyek sorolhatók a választható, nem elsődleges kategóriába.

Csakhogy az akadémiai-akadémikusi szemlélet és az általános-meg középiskolai oktatás korántsem egyeztethető össze fenntartások nélkül. Ugyanis az általános és középiskola célja nem a tudósképzés. Azt meg kell hagynunk az egyetemnek, amely legtehetségesebbnek látszó középiskolát végzett fiatalok oktatását föl vállalja. A napjainkra már döbbenetes méretűre duzzadt ismeretanyagnak csak elenyésző

³ *Comerius* i. m. 37.

⁴ Uo. 77.

⁵ Uo. 91.

⁶ Uo. 92.

⁷ Uo. 134.

⁸ Uo. 135.

része az, amely a tömegoktatás tárgya lehet, s ennek meghatározásában nem feltétlenül az adott szakterület legjobb (akadémikus) ismerői véleménye lehet a döntő.

Nemrégiben egy Vekerdy Tamással készült televíziós interjút láttam, és az akkor hallottak kezdtek megmozgatni fantáziámat, és arra készítettek, hogy a már régóta érlelődő felismeréseimet megfogalmazzam, különös tekintettel az utóbbi évek oktatásügyének alakulására. Különösen azok a mondatai voltak számomra döbbenetesek, amelyekben kijelentette, hogy az iskolában tanultaknak egészen kicsiny töredéke rögzítődik, a döntő többsége (90 %-a) a „semmibe” vész. Hasonló gondolatokat én is megfogalmaztam 2010-ben egy újságcikemben, de én csak feltételezésekre, meglehetősen hézagos személyes tapasztalataimra „alapoztam” mondandómat. Az iskolaügy szakavatott művelője aztán „megnyugtatót”, hogy feltételezésem korántsem légből kapott, hangzatos, demagóg blöff.

Kezembe véve Vekerdy Tamásnak idestova csaknem egy évtizede megjelent, „provokatív” című kis kötetét,⁹ a következő fontos megállapításokat találtam benne: „...a gyermekközpontú iskola ugye nem azt jelenti csak – és pláne nem azt jelenti valamiféle szentimentális értelemben –, hogy „szeretjük a gyerekeket”. Ez természetesen önmagában nem árt, sőt mondhatnánk: nem volna rossz, ha így volna. De akkor a szeretet fogalmát ki kellene tágítanunk megismeréssé, hiszen valaha a két fogalom fedte egymást. Így hát a gyermekközpontúság azt jelenti, hogy *ismerjük, vagy legalábbis megismerni törekszünk a gyereket a maga folytonos változásaiban...*”¹⁰ Karinthy Frigyes „Tanár úr kérem” című művének egyik fizikaórai leírása kapcsán Vekerdy a következőket fejt ki: a gyermeknek „manapság... a teljesen érthetetlen fizikatankönyvből teljesen érthetetlen dolgokat kell megtanulnia, és a megtanulhatatlan anyagból következő számításokat kell végeznie kiskamasz korában. Amitől aztán *elveszíti érdeklődését a világ jelenségei iránt, amelyet pedig magával hozott, amikor belekezdett a tanulásba. Mi vesszük el az érdeklődését, mi idegenítjük el a világtól és jelenségeitől szakszerűtlen tankönyveinkkel, tanterveinkkel és a közvetítéssel mit sem törődő tudományoskodásunkkal.*”¹¹

⁹ Vekerdy Tamás: Az iskola betegít? Saxum Kiadó, Bp., 2004.

¹⁰ Uo. 60.

¹¹ Uo. 61.

Comenius-relief a csehországi Dolanyban

Mit is ír Comenius az említett *Didactica magnában*: „A tanítás és a tanulás technikájának az a magas foka, amelyre most el akarunk jutni, az elmúlt évszázadokban nagyrészt ismeretlen volt. Ezért hemzsegett a tudomány és az iskola a megerőltetően nehéz munkától, bizonytalanságtól és fecsegéstől, ezért volt telve hibákkal és tévedésekkel, olyannyira, hogy csak azok szerezhettek magasabb képzettséget, akik kiválóan tehetségesek voltak.”¹²

Tanulságos az is, amit Vekerdy a demokrácia és a diktatúrák célkitűzéseiről ír: minden diktatúrában nagyobb a tananyag, mint a demokráciában. A kényszerrel a gyermek fejébe bele kényszerített nagy mennyiségű ismeretanyagot kiveti magából („lelki hányinger”) az erős szervezet, a gyengébb viszont megtörik. Az osztályzás rendszere „koronázza meg” a rendszert: „az iskola *kettőt* osztályoz: egyfajta lexikális emlékezetet és a matematikai készséget.” A két osztályozott faktor a szóbeli tartományba esik, a cselekvéses részt meg sem érinti az iskolai osztályozás, noha az egészséges gyermeki intelligenciában a cselekvéses rész az erősebb. „Így aztán sok gyereket a szintje alá nyomunk, ezzel tenyésztjük a dacot, a szembeszállást, a tehetséges gyermek kiprézelését a neki való iskolából. Kiesik a lassú

¹² Comenius i. m. 21.

érésű, a speciális érdeklődésű, a nagy empátiás készségű, akinek nagy az emocionális intelligenciája... amiről... ma már tudjuk, hogy sokkal fontosabb az életben való beváláshoz, mint az értelmi..."¹³

Egy 2004-ben készült interjúban Vekerdy Tamás védelmébe veszi a „buktatás tilalmát”, mert szerinte az új rendszer segített abban, hogy az iskola végre valóban gyermekközpontú legyen, a szelekció, a hátrányos megkülönböztetés felszámolásában is előrelépést jelent. Mert a magyar iskolarendszerben „minél tovább vesz részt benne egy hátrányos helyzetben lévő gyermek, annál inkább elmarad, szegregálódik.”¹⁴ A finn iskolában viszont az idő előrehaladásával éppen hogy csökken a gyermekek közötti társadalmi különbség! Mihály Ottó hangsúlyozza, milyen éles, átmenet nélküli határ van az óvoda és az iskola között: „az óvodában a gyerek még megmaradhat gyerekek, még játszhat, ha azonban belép az iskola kapuján, akkor hagyjon fel minden reménnyel, mert attól kezdve megfelelnie és teljesítenie kell. Vagy ilyen az alsó és a felső tagozat közötti átlépés is: tízéves koráig még eltűnjük, hogy a tanító néni megengedje neki, hogy életkori sajátosságai legyenek, azután semmi szín alatt, akkortól nincs mese, jönnek a szakszerű ismeretek, a szakszerű tudásstruktúra, jönnek a szaktanárok, és ha belegebed is, tessék ehhez minden gyerekeknek alkalmazkodni.”¹⁵

A NAT kapcsán föl sem merül az a kérdés, hogyan tanítsunk. Pedig Comenius erre is megtalálta a választ a *Didactica magnában*: „Maguk a tárgyak akkor gyönyörködtetik az ifjúságot, ha az életkoruknak megfelelően és világosan tárgyalják azokat, és ha közbe tréfás és komoly, de mindig kellemes dolgokat szőnek. Ez azt jelenti, hogy kössük össze a hasznosat a kellemessel.”¹⁶ A NAT ismeretköreinek meghatározásához is jórészt elégségesek lennének a Comenius által leírtak: Az anyaiskola (általános iskola) eszméjének kifejtése kapcsán leírta, mit kell megtanítani, és máig érvényesen, jól határozza meg az alapismeretek témaköreit.¹⁷ Érdemes figyelmesen áttanulmányozni a 6-12/13 éves kor között megtanulandó alapismeretek kö-

¹³ Vekerdy i. m. 69-70.

¹⁴ Uo. 139.

¹⁵ Uo. 143.

¹⁶ Comenius i. m. 135.

¹⁷ Uo. 249-251.

rét,¹⁸ sőt a következőket is: „A könyvek címe is olyan legyen, hogy kedvességével magához vonzza az ifjúságot, együttal azonban találóan ki is fejezze mindazt, amit tartalmaz.”¹⁹ Kertekről nevezzék el Comenius szerint a legkisebbek könyveit: 1. oszt. ibolyaágy, 2. oszt. rózsasalugas, 3. füves pázsit stb.

Vekerdy alapvető fontosságúnak tartja a tanszabadság (a tanulás és a tanítás szabadságának) kérdését, amely elengedhetetlen feltétel ahhoz: „*hogy az emberi – gyermeki – személyiség szabadon kifejlődhessen, azzá lehessen, aminek lehetőségeit magában hordozza... az emberi társadalom is csak akkor kaphat legtöbbet egyedeitől, ha ezt a szabad fejlődést számukra biztosítja.*”²⁰ Majd kitér az iskolai autonómia kérdésére: „az autonóm iskola a *hatékony iskola*. Még az úgynevezett demokratikus állami vagy önkormányzati ellenőrzés is bénítólag hat az iskola érdemi munkájára ugyanúgy, mint ügykezelésének hatékonyságára... Önigazgatás – igazgatóval vagy anélkül –, a tanerők szabad megválasztása az iskolában dolgozók közössége által, és a tanárok lehetősége arra, hogy a számukra legmegfelelőbb iskolát keressék meg és válasszák ki: mindez meghökkentő mértékben növeli az iskola fejlesztő hatékonyságát.”²¹ „A tanszabadság az *emberi személyiség veleszületett lehetőségeinek kibontakoztatását* akarja megvalósítani, a szülők szabad választása és szándéka szerint.”²²

A „Deklaráció az iskolázás szabadságáról, mint az alapvető emberi jogok egyikéről” (Helsinki 1991. máj. 30.) egyebek mellett kimondja: „Iskolai pluralizmust akarunk, valamennyi életképes – a szülők által keresett és elfogadott – iskola jog- és esélyegyenlő kínálataként. Tehát: magától növekvő vegyes erdőt, ültetett monokultúra helyett. Az iskolai pluralizmus viszont csak akkor válik lehetségessé, ha újrafogalmazásra kerül az állami iskolafelügyelet, ha megvalósul az iskolák jogi és pénzügyi esélyegyenlősége, és ha biztosítva lesz a pedagógusok szabad képzése. Az iskolaszervezés alapelve az iskola-fajták és az iskolafenntartók sokfélesége legyen.”²³

¹⁸ Uo. 256-257.

¹⁹ Uo. 259.

²⁰ Vekerdy i. m. 78.

²¹ Uo. 89.

²² Uo. 93.

²³ Uo. 97.

Vekerdy kiemelten hangsúlyozza, hogy igen nagy a kisgyermek fejlődése szempontjából a mese jelentősége. „Ha a kisgyermeknek *mesét* mondok, és ő tágra nyitott szemmel, mesei kettős tekintettel (míg szemét rám függeszti, látszik, hogy befelé figyel, és pörgeti magában a meséhez tartozó belső képeket) hallgat engem, involválódik a mese rohanó cselekményébe, érzelmileg a hőssel azonosul – nos, ilyenkor, akár akarom, akár nem, a gyereket életkorának megfelelő *morális tréningben* részesítem. Persze csak akkor, ha a mese végén *nem* vonom le az erkölcsi tanulságot: látod, a legkisebb királyfi segített rajta, te is segíts a bajba jutottakon, akkor majd rajtad is segítenek...”²⁴ „Amikor az iskolában először a mondákban és a mitológia világában, majd a történelemben előlépő *hősökről* beszélgetünk, rajzolunk, festünk, eljátsszuk az életükből vett jeleneteket, netán egy-egy helyzet vagy döntés lehetőségei felől töprengünk, vitatkozunk – szintén a *morális tréning* kellős közepén vagyunk...”²⁵ A mese „sorozatos ismétléseivel, sok mesében újra ismétlődő motívumaival – értékre szocializál. Sokféle értékre. Ezek közül most a *szolidaritás* értékét emeltük ki.”²⁶ Az egyik mesetípusban pl. a két idősebb királyfi nem törődik más bajával, a legkisebb viszont segít a bajbajutottaknak, és jótettének meglesz a jutalma.

Comenius egyértelműen a játékos ismeretszerzés elkötelezett híve volt. És ezt éppen Sárospatakon próbálta megvalósítani. Ennek jelentőségét akkor sem kisebbíthetjük, ha tudjuk, hogy éppen ő volt az, aki korántsem volt elégedetlen azzal a színttel, amelyre a pataki iskola eljutott.

A *Schola ludus* (Az iskola mint játékszín) című művének előszavában visszautal a *Panszofikus iskola tervezetében* írtakra: „A színpadi és színházi játékokat, kivált a vígjátékokat, jól tudjuk, némelyek kitiltják az iskolából, mégis jó *okaink* vannak, amelyek javallják a megtartásukat, s ahol nincsenek meg, a bevezetésüket. *Először* ugyanis az ilyenfajta nyilvános tevékenység által a nézők színe előtt jobban fokozódik az emberi szellem mozgékonyasága, mint ahogyan bármiféle figyelmeztetéssel vagy... fegyelmezéssel elérhető lenne. Ilyen módon meglevenítve bármely nevezetes dolog könnyebben

²⁴ Uo. 71.

²⁵ Uo. 73.

²⁶ Uo. 105.

vésődik be az emlékezetbe, mint ha csak halljuk vagy olvassuk, és könnyebben lehet megtanulni sok verset és bölcs mondást, sőt egész könyveket, míg magános önkínzással sokkal kevesebbet. *Aztán* egyéb dolgokban is, bármely feladatról legyen szó, kiváló sarkalló eszköz a tanulóknak, ha tudják, hogy akár szorgalomnak kijáró dícséretet, akár a hanyagságért járó megrovást is a többi tanuló színe előtt kell megkapniuk... a szülőket ugyancsak gyönyörködteti a színpadi siker, és nem fogják sajnálni az iskoláztatás költségeit, ha látják fiaik szép haladását és a nyilvánosság előtt aratott sikerét... a színpadi játékok révén példaképek bemutatásával és vetélkedéssel rövid és kellemes úton éppen arra neveljük az ifjúságot, hogy tanuljon különféle dolgokat megfigyelni, sok kérdésre rögtönözve megfelelni, mozdulatait illendően alakítani, arcával, kezével, egész testével természetes módon viselkedni, hangját módosítani és elváltoztatni, egyszóval bármely szerepet illően eljátszani, és tanulja meg mindezekben a szabad emberhez méltó magatartást...”²⁷

Tehát jól felkészült, a gyermekek figyelmét lekötni képes tanító-tanárok, akiket nem köt gúzsba a központi előírás, érdekes tan-könyvek-segédanyagok fölhasználásával már az első iskolai években képesek felkelteni a gyermekek érdeklődését, s a játékos formákat később sem kell elhagyni, a középiskolában sem. Viszont a rutinszerű, az adattömegek bemagolásán alapuló vetélkedőket örökre el kell felejtenünk, nem is beszélve a tanárt és diákot megnyomorító felmérő dolgozatok tömegét. Kis csoportokban, viszonylag kevés tanórával, nagy tanári-iskolai szabadsággal érhetünk el tartós és valódi eredményt. 1989 előtt sem járt jó úton a magyar pedagógia, de 1989 után sem. Az ideológiai fékek kiiktatása – bebizonyosodott – korántsem hozza meg önmagában az eredményeket, sőt (ettől függetlenül) megdöbbentő hanyatlásnak vagyunk szemtanúi és elszenvedői.

Comenius eszméinek jegyében is föl kell emelni szavunkat egy új és az eddigiektől gyökeresen különböző rendszer érdekében. A mostani NAT tervezet – mondjuk ki nyíltan – korántsem ebben az irányban halad.

²⁷ Kovács Endre (szerk.): Comenius Magyarországon. I. m. 333-334.

NYIRI PÉTER

Comenius nyelvszemlélete A Magyar Nyelv Múzeuma munkájában

Módszertani kérdések

Írásom a comeniusi pedagógia és A Magyar Nyelv Múzeuma munkájának, küldetésének lehetséges kapcsolatait igyekszik feltárni, megnevezni. Bár a széphalmi nyelvmúzeum az elmúlt négy évben komoly és eredményes nyelvművelődési: anyanyelvi nevelési, tehát pedagógiai munkát végzett,¹ az intézmény szakmai programja még kialakulóban van. Éppen ezért dolgozatom elsősorban témafelvetésnek, iránymutatásnak, egy később megvalósuló pedagógiai gyakorlat elméleti megalapozásának, párbeszédre, továbbgondolásra ösztönző elmélkedésnek tekintendő.

Comenius nyelvszemlélete A Magyar Nyelv Múzeuma munkájában. Hogyan lehet összekapcsolni e két témát tudományosan és hitelesen? Ez igen komoly módszertani kérdéseket is felvet, vagyis ez a téma mindenekelőtt módszertani kérdés. A századokon átívelő analógiákban ugyanis veszély rejlik. Mert mondhatnám azt, hogy Comenius szerint a jó könyveket többre kell becsülnünk az ezüsthé és az arany-

¹ A Magyar Nyelv Múzeuma küldetéséhez: Kováts Dániel: „Fény és nagyvilág énnékem Széphalom” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2009. 169-180. Nyíri Péter: A Magyar Nyelv Múzeuma történetének első fejezete. Honismeret, 2009/5. 82-85.; Nyíri Péter: Széphalom. A Magyar Nyelv Múzeuma. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, 822. sz., Bp., 2011. Pásztor Emil: Javaslat egy széphalmi magyar nyelv-történeti múzeum létesítéséről. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 367-369. Ugyanő: Magyar Nyelvtör 1995. 210-212.; Fehér József, Kováts Dániel, Pásztor Emil, Radványi György: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. Széphalom 12. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 317-324.

nál;² és mi a nyelv-múzeumban rendszeresen felhívjuk a gyerekek és felnőttek figyelmét is az olvasás fontosságára; tehát: Comenius szemlélete tükröződik A Magyar Nyelv Múzeuma munkájában. Csakhogy ez felületes, tudománytalan és hiteltelen lenne; sőt egyéb összekapcsolásokra és parttalan összekapcsolásokra adna alkalmat. Az viszont már tudományosan tárgyalható kérdés lehet, hogy a pánszófia mint eszme és tudományos eljárás hogyan érvényesíthető az anyanyelvi nevelésben.

A comeniusi nyelv szemlélet és A Magyar Nyelv Múzeuma összekapcsolása Comeniuson túli kérdéseket is felvet. Az a kérdés: hogyan viszonyuljon a nyelv-múzeum a különböző korok, alkotók nyelv szemléletéhez? Az talán nem feladata a nyelv-múzeumnak, hogy minden részletében kiérlelt nyelvfilozófiát, nyelvelméleti rendszert dolgozzon ki magának, vagy elkötelezze magát például a wittgensteini nyelvfilozófia mellett. Mert munkánk inkább gyakorlati, mint elméleti. Ugyanakkor szükséges rögzítenünk, hogy miképpen gondolkodunk a nyelvről, hogy minek tekintjük az anyanyelvet. Ez nem feltétlenül nyelvfilozófia, bár kétségtelenül vannak nyelvbölcseleti elemei is, hanem egy nyelv művelődési narratíva, az anyanyelvről való sajátos beszéd mód, mely a gyakorlati munka alapjaként, elméleteként elválaszthatatlanul összekapcsolódik, egységet alkot a gyakorlattal.

Ennek a narratívának vannak kiemelt témái; egyebek mellett: az anyanyelvet a nemzeti kultúra egyik alappillére nék tartjuk, úgy véljük, a magyar nyelvben, szókincsben rögzült a magyarság múltja, gondolkodásmódja, észjárása, fontosnak tartjuk a nemzeti hagyományok ápolását, azt, hogy folyamatosan figyeljünk nyelvhasználatunkra, a nyelvhasználatot cselekvésnek tartjuk, melynek erkölcsi felelőssége van. A kérdés tehát az, hogy e narratívába, tematikába bekapcsolható-e, és ha igen, hogyan kapcsolható be a sokféle nyelv szemlélet Comeniustól Verseghy Ferencen át Lőrincze Lajosig, vagy Arisztoteléstől Humboldtig. Mert a nyelvfilozófiai gondolatokkal a nyelvészettel foglalkozók rendre találkoznak, ezek voltaképpen kérdések, melyekre valamilyen képpen válaszolnunk kell. Az a kérdés, hogy a felvetett kérdésekről, témákról szólunk kell-e, és ha igen, hogyan. Mert – és ez a lényeges

² A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről, ford. *Dezso Lajos*. Bibliotheca Comeniana, X. Comenius élő pedagógiai öröksége. Szerk. *Köddöböz József*. Sárospatak, 2003. 125.

– nemcsak úgy érvényesülhet pl. Comenius nyelvszemlélete a múzeum munkájában, hogy a kiállításokban megjelenítjük, hanem úgy is, hogy a comeniusi témákról, gondolatokról a nyelvmúzeum is szól, azokat is tematizálja, azaz tárgyalja. A nyelvmúzeumnak ugyanis bizonyos témákat folyamatosan tárgyalnia kell, ezzel ösztönöznie a nyelvészeti, művelődéstörténeti kutatásokat, az anyanyelvi nevelést.³ Comenius és a nyelvmúzeum kapcsolatának feltárása tehát arra is példát ad, ahhoz is utat mutat számunkra, hogy a nyelvmúzeum miképpen viszonyuljon a különböző korok és alkotók nyelvszemléletéhez.

Az elsődleges összekötő kapocs Comenius és A Magyar Nyelv Múzeuma között a *pedagógia*. Múzeumunk, bármilyen furcsán is hangzik talán, pedagógiai jellegű intézmény.⁴ Mert pedagógián nemcsak a közoktatást értjük, hanem általában a nevelést és az ismeretátadást. Márpedig A Magyar Nyelv Múzeuma az anyanyelvi ismeretterjesztésnek, illetve az anyanyelvi nevelésnek sajátos közeget és eszközöket felhasználó, sajátos lehetőségekkel rendelkező intézménye, vagyis pedagógiai jellegű és küldetésű intézmény is. És ezért bizonyos didaktikai elvek érvényesülnek és érvényesíthetők munkánkban. Comenius pedagógiai elvei egy erkölcsös, a keresztény értékrendet követő ember elvei, és mivel a múzeum felfogása is ilyen, a kapcsolat szinte természetszerű. E kapcsolatot tekintem át egyrészt, mely már meglévő kapcsolat, de ezután – néhány konkrét comeniusi nyelvpedagógiai gondolatot kiemelve – azt is meg kell néznünk, hogy azok miképpen alkalmazhatók a jövőben. Alcímünk tehát ez lehetne: *Comenius nyelvpedagógiaja – kissé továbbgondolva*.

Általános elvek

Hogyan érvényesíthető a pánszófia, a dolgok egyetemes összefüggésének tudománya az anyanyelvi nevelésben? Nos, úgy, hogy a nyelvtudományt, illetve a nyelv művelődést interdiszciplinaként értel-

³ Ennek a célkitűzésnek példája az, hogy 2012 elején csatlakoztunk a Médiaunió „*Mesélj mindennap!*” című, a mesemondás fontosságát hangsúlyozó kampányához, s egy nyelvmúzeumi (nyelvújítási szavakat nagy számban használó) mesével Széphalmon is ösztönöztük a látogatók a mesemondásra, -olvasásra és -írásra. Ilyen kampányokban a jövőben is részt kívánunk venni, és mi magunk is indítunk, hirdetünk hasonlókat, pl. a kézzel írás kapcsán.

⁴ A széphalmi nyelvmúzeum az elmúlt években több komoly múzeumpedagógiai programot valósított meg; és igen határozott igény mutatkozik a pedagógusok és diákok részéről arra, hogy az intézmény anyanyelvi nevelési-múzeumpedagógiai központ is legyen. Mindezt segíti, és egyben igazolja is, hogy a diáklátogatók aránya a nyelvmúzeumban több mint 60 %.

mezzük: több tudomány hatótereként. Hiszen a nyelv és nyelvhasználat kérdései nem csupán a nyelvészet kérdései, a nyelv kérdéseire pusztán nyelvészettel nem tudunk választ adni, ugyanis a nyelv nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, lélektani, biológiai, erkölcsi, történelmi jelenség is.⁵ Így segítségül kell hívnunk az irodalmat, pszichológiát, néprajzot, történelmet, biológiát, teológiát. Meggyőződése, hogy csak így tudunk hiteles válaszokat adni a nyelv kérdéseire. Vagyis a Comenius által oly fontosnak tartott dialógust a tudományok közötti párbeszédre kell vonatkoztatnunk. Ez a jövő feladata, amíg ez nem történik meg, a nyelvművelődés nem lehet olyan minőségű, mint amilyennek lennie kellene. (S hozzátésem: pl. a nyelvtörténeti-nyelv-rokonsági kérdéseket sem tudjuk hitelesen megválaszolni a tudományok együttműködése nélkül.) A nyelvtudomány pánszófikus vagy enciklopédikus szemléletére van szükség, de nevezhetjük ezt akár nyelvművelődési szintézisnek (vagy szintetizáló nyelvművelésnek).

Az anyanyelvi nevelésnek két pillére van: az anyanyelvi ismeretterjesztés, a nyelv minél alaposabb megismertetése, és annak felismeretése, hogy a nyelv cselekvés, mely felelősséggel jár, melynek szeretetcelekedetnek kell lennie. A cél az, hogy a nyelvhasználó anyanyelvi ismeretei által (minden korosztályban) a célnak megfelelően tudja használni anyanyelvét. Úgy, hogy azt, amit akar, nyelviileg minél hatékonyabban és érthetőbben tudja eljuttatni a hallgatóhoz. Mondhatja bárki, hogy azzal, hogy a nyelvhasználót megtanítjuk arra, hogy úgy használja a nyelvét, ahogy saját céljának megfelel, a rosszra is tudja használni. Éppen ezt zárja ki az erkölcsi nevelés. A nyelvhasználatot szeretetcelekedetté változtató nyelvhasználó nem cselekszik rosszat a nyelvével. A célnak megfelelő nyelvhasználat megtanítása tehát az emberi kapcsolatokat, a közösségépítést szolgálja, azt, hogy az emberek közötti nyelvi hidak minél szilárdabb, könnyen átjárható, hatékony és szép építmények legyenek. Ebbe az anyanyelvi nevelési elképzelésbe beilleszthetők a comeniusi pedagógiai elvek is. Melyek ezek?

A pedagógiai optimizmus: hinnünk kell abban, hogy a nyelvhasználó nevelhető, és hogy ez a nevelés az emberi életkor egészére kiter-

⁵ Ezt a felfogást igyekszünk érvényesíteni A Magyar Nyelv Múzeuma munkájában is. A nyelvet a maga összetettségében, az életünket ezer meg ezer szállal átszövő, annak alapszövetét adó jelenségeként mutatjuk be. Lásd ehhez különösen a *Titkok titka. A magyar nyelv múltja, jelene, jövője* című állandó kiállításunkat!

jeszhető. Hiszen a nyelv-múzeum célja is az egész ember nevelése. Kodály Zoltán azt mondta: „A helyes kiejtést tanulni kell, még született magyarnak is.” Ezt úgy módosíthatjuk: az anyanyelvünket folyamatosan tanulnunk kell, nekünk, született magyaroknak is, akiknek a magyar az anyanyelvünk. Mert szókincsünket folyamatosan bővíthetjük, nyelvhasználatunkat csiszolhatjuk, nyelvi készségeinket fejleszthetjük. Az anyanyelv-tanulás nem ér véget az iskolai évekkel, hanem folytatnunk kell élethosszig. A nyelv-múzeumnak – a comeniusi elvek alapján is – erre folyamatosan fel kell hívnia a figyelmet.

Természeteszerű az is, hogy az anyanyelvi nevelési gyakorlatban a comeniusi általános elvek is érvényesülnek. Ezekre csak röviden utalok. Kulcsszavaink a nyelv-múzeumi munkában a következők lehetnek:

Szemléletesség. Állandó kiállításunk interaktivitása abban rejlik, hogy a tárlat minden érzékszervre hat, a látogató olvashat, megsejlelhet, hallhat, játszhat – a nyelv a maga minden életterületet átfogó teljességében, színes és gazdag tárgyi valóságában jelenik meg.

Tudatosság: Az elsődleges cél – nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek számára is – a nyelvhasználat tudatosítása. Az ember akkor képes a célnak megfelelően használni a nyelvét, ha képes tudatosan használni, ez pedig csakis az anyanyelv alapos ismeretével érhető el; ezt szolgálja az anyanyelvi ismeretterjesztés és nevelés.

Anyanyelvi nevelés

Comenius az anyanyelv ismeretét alapvetőnek tartotta, szerinte idegen nyelvet, még a latint sem lehet annak tanítani, aki az anyanyelvét nem ismeri: „a gyermeket idegen nyelvre tanítani akarni az anyanyelv ismerete előtt, annyi, mint őt lovagolni tanítani, mielőtt járni tudna”⁶ – vallotta. Bakos József is kiemeli, hogy Comenius a puritánus mozgalomba illeszkedik bele, éppen a nyelvkérdésben, az anyanyelv, nemzeti nyelv közkinccsé tévésének programjában. S ez a felfogás, hogy anyanyelvtudás minden ismeretszerzés – az idegen nyelv-tanulás is az – alapja, maga is egy művelődéstörténeti hagyomány. Az anyanyelv a legjobb eszköze a tudományok művelésének, a gondolatok közlésének, a haladó ismeretek terjesztésének, vallotta Comenius, s ezt az eszmét fejezi ki egész életművével, különösen a Magyar Enciklopédiával Apáczai Csere János. „Apáczai enciklopédia-

⁶ Comenius Nagy Oktatástana, fordította Dezső Lajos. Bibliotheca Comeniana X. 78.

ja nyelvbölcseleti szempontból azért is igen jelentős, mert alapelve az, hogy a világot megérteni és benne magunkat másokkal megértetni csak anyanyelvünkön lehet” – írja Balázs János.⁷ Ezt az eszmét viszi tovább Bessenyei, majd maga Kazinczy is, még kifejtettebben, még harcosabban. Kazinczyék korában a nyelv alkalmassá – a művészeteké, a tudományok művelésére, az államnyelvi feladatokra – tétele is ezt szolgálta. Kazinczy 1808-as Tübingai pályairatában ezt írta: „Ha a magyar nyelvet hozzuk be, állani fogunk, de ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy előbb elől minket az idegenek özöne, és nemzetünk zűrzavar lesz.” S ennek az eszmének – egy kemény és hosszú nyelvújítási és reformkori küzdelem után – az eredménye, megkoronázása az 1844. évi II. törvénycikkely: a magyar nyelv államnyelvvé tétele. A Magyar Nyelv Múzeuma is az anyanyelv elsődlegességét vallja, azt, hogy az ember a legteljesebben az anyanyelvén tudja kibontakoztatni önmagát, az anyanyelve által lehet egyre teljesebb ember, vagyis: a magyar ember anyanyelve által lehet igaz európai, hiszen Európa érdeke is az, hogy önmagukat kibontakoztató emberek munkálkodjanak érte és benne.

Az általános didaktikai elvek után nézzünk néhány konkrét nyelvpedagógiai, nyelvészeti gondolatot.

Kép és szó

Comenius is azok között van, akik már Locke előtt hangsúlyozták, hogy nincs semmi az értelemben, ami nem volt előbb az érzékelésben. Ugyanakkor a világ dolgainak megismerésében legfőbb támaszunk a nyelv: aki bejut a nyelvek kapujába, az előtt a dolgok tornáca is föltárul. Hogyan? A világ dolgai csoportosíthatók, átláthatók a nyelv segítségével. Először érzékeljük a dolgokat, ez alapján képzetek alakulnak ki tudatunkban, a képzetek alapján pedig fogalmak, és ezek jelei a szavak. E négy mozzanat (dolgok, képzetek, fogalmak, szavak) között párhuzamosság van; ezen az úton – izomorfikus viszonyok által – lesznek a dolgokból szavak, lesz a világból számunkra és mások számára nyelv. A szavak alapjai tehát benyomások, végső soron képek. A magyar nyelvre egyébként a képszerűség különösen jellemző, szavaink, kifejezéseink képszerűen igen erőteljes,

⁷ Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987. 448.

nyelvünkben az elemek – dolgok, képzetek, fogalmak, szavak – közötti kapcsolat motiváltsága igen sok esetben felismerhető. „A szövegekben rendkívül erős képalkotó erő (antropomorfizálás, metaforizálás) figyelhető meg, feltűnő a nyelvi hagyomány (állandó szókapcsolatok: szólások, közmondások, képes kifejezések) használata”, írja Balázs Géza, a képszerűséget a magyar nyelv és nyelvhasználat egyik fő jellemzőjének tartva.⁸ A nyelv képszerűségét egy múzeumban, illetve kiállításban – különösen a mai technikai, multimédiás eszközökkel (pl. hologrammal) – különösen érzékletesen be lehet mutatni, s ezzel olyan információk adhatók a fiataloknak, amelyekkel a közoktatásban nyilvánvalóan nem találkozhatnak. A nyelv képszerűségének kihasználása a nyelv múzeumi bemutatásában jó módszer lehet arra, hogy az egyébként nehezen megragadható nyelvet látványosan megjelenítsük.

A gyökökről és a tudatos nyelvhasználatról

Comenius felismerte, hogy a nyelv szavai véges számú elemekre, az ún. gyökökre (szótövekre) bonthatók. A gyökökből lesznek a származékok, mint az ágak. Ezért javasolta Comenius a nyelvtanításban a gyökök számbavételét, a szavak etimológia és fogalomkörök szerinti csoportosítását, mert a tanuló így átláthatja a nyelv szókészletét.⁹ Ez a módszer az anyanyelv-pedagógiában kitűnően alkalmazható, hiszen általa a nyelv, a szavak jelentéshálózata ismerhető meg: egyfelől a nyelv sajátos világfelosztását, anyanyelvünk észjárását, anyanyelvi nemzeti hagyományainkat mutatja meg;¹⁰ másfelől a nyelvhasználatunkat, a szabatoságot, a tudatos nyelvhasználatot segíti.¹¹

⁸ Balázs Géza: Nyelvünk múltja, jelene és jövője. = Magyar Kulturális Kalauz, Bp., 2011. 29.

⁹ A gyökkutatás, gyökelmélet legnagyobb magyar teljesítménye Czuczor Gergely és Fogarasi János nagy műve: *Czuczor Gergely és Fogarasi János: A magyar nyelv szótára*. Pest, Emich Gusztáv, 1862-1874. Lásd erről: Nyíri Péter: Gondolatok a gyökökről és a Czuczor-Fogarasi-szótárról. Széphalom 19. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2009. 265-272.

¹⁰ „A Szó, amely Isten redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt” – állítja Sütő András könyvének Jean Pierre-től vett mottója. (Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. 9.) A kognitív és antropológiai nyelvészeti kutatásokból is tudjuk, hogy a nyelv és kultúra összefügg, kölcsönhatásban van. Ehhez lásd pl. Balázs Géza–Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe, Paul-Westermann-Inter-PRAE.HU, Celldömölk-Bp., 2009. 42-46.

¹¹ Czuczorék is így vélték. A magyar nyelv gyökrendje a magyar nyelv működéséről, szerkezetéről, saját nyelvünk belső titkairól szinte mindent elmesél: „saját nyelvünk belső titkait kell mindenekelőtt kifizűkésznünk” – írta Czuczor. (Czuczor Gergely: A magyar nyelv ' etimológiai és

Az embereket ékesszólóvá kell tenni,¹² vallotta Comenius; ékesszóló pedig az, aki beszédével megfelelően tudja közölni gondolatait, aki hatékonyan tudja használni a nyelvet. Ez csakis nyelvismeret által érhető el. A nyelvet, a szókincset a gyökök és származékok nyomán megismerő nyelvhasználó számára például a fogalmi tévesztés esélye jelentősen csökken,¹³ hiszen tisztában van a hangalakok és jelentések összefüggéseivel. Átlátja a szókészlet működését, így hatékonyan tudja használni anyanyelvét (persze a nyelvtani szabályok ismeretében). „A beszéd, az ismeret akkor kifejező, teljes, ha a benne szereplő dolog saját jelentéssel bír, ha a dolgok és szavak között párhuzamosság áll fenn, ha a dolgokat és szavakat pontosan értjük, azok lényegét, fogalmát ismerjük. Az igazi emberi beszéd értett szavakból áll” – vallotta maga Comenius is.¹⁴ A nyelvet világos beszédre kell nevelni, írja, másutt pedig azt javasolja, hogy atriális osztályban „a beszéd szép módon való alakítását kell megtanulniuk, hogy a tartalmat kifejezően, világosan és kellemesen tudják megfogalmazni, közvetíteni.”¹⁵

Ma is vállalható, sőt támogatandó az a pedagógiai törekvés, melynek a nyelvhasználat tudatosítása a célja. A nyelvművelődés egyik fő célja éppen a nyelvhasználat tudatosítása, hogy a nyelvhasználó a lehető leghatékonyabban, a célnak megfelelően, szabatosan, az érzéseknek, gondolatoknak, valóságnak megfelelően, hitelesen használja nyelvét. Ahogy Kazinczy mondta: a nyelv célja, „hogy gondolatainknak ’s érzéseinknek igaz képe, ’s hív tolmácsa legyen, még pedig nem csak imígy, nem csak amúgy, hanem legapróbb különbözőségeikben (nuance)”.¹⁶ A cél a helyzetnek megfelelő nyelvhasználat, ahogy a

hasonlító vizsgálata elvéről. Akadémiai Értesítő, 1851. 288, 298.) Ezért céljuk az volt, hogy a magyar nyelvet anyagi egész mivoltában, szerkezete minden egységeiben bemutassák, mert ez a gyökrend feltárása révén lehetséges.

¹² Comenius: *Pampaedia*. Ford. *Bollók János*. Bibliotheca Comeniana X. 45.

¹³ Gondoljunk csak a következő, igen gyakori szótévesztésekre, szócserekre: egyelőre-egyenlőre; helység-helyiség; miatt-végett stb. Ezek a hibák a szókincs (a hangalak-jelentés kapcsolatok) megismerésével kiküszöbölhetők.

¹⁴ *Köddböcz József*: Comenius sárospataki tevékenysége és annak elméleti alapjai. Bibliotheca Comeniana X. 315-316.

¹⁵ Uo. 305-306.

¹⁶ *Kazinczy Ferencz* levelezése. XVI. k. Közzéteszi *Váczy János*. MTA, Bp., 1906. 58-59. A „Báróczy Sándor életé”-ben ezt írja Kazinczy: „a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.” (Híven szeretni a jót... Válogatott írások. Szerk. *Fehér József* – *Kováts Dániel*. Sátoraljaújhely-Nagyvárad, 2009 234-235.)

nyelvművelés mondja: a stiláris adekvátság. Ehhez pedig kell a dolgok pontos megnevezése. Erről írta Comenius, hogy a dolgok pontos megnevezése (ma úgy mondanánk: a szabatos szóhasználat) „a mindenemű műveltséghez bebocsátó ajtó”.¹⁷

A használt nyelv

A párbeszéd, a képek, a színjátás, az élő nyelv: beszéd fontosságának felismerése is azt bizonyítja, hogy Comenius tudta, a nyelv a használatban lesz nyelvvé. A nagy tanító azt mondta: az ismeretet beszéddé, cselekvéssé, életté kell tenni: vagyis a fogalmat kimondott szóvá. Saussure kifejezéseit használva: a langue legyen parole. A nyelvet ilyen értelemben meg kell cselekedni, hiszen a nyelv a megcselekvésben lesz valóban élő. Ezt a gondolatot, tényt még inkább tudatosítani kellene az anyanyelvi nevelésben; és az elméleti nyelvi ismeretek, a leíró nyelvészeti stúdiumok helyett az alap- és középfokú oktatásban a nyelvhasználat kérdéseit tárgyalni. Mindez A Magyar Nyelv Múzeuma munkájára, küldetésére is érvényes: a Széphalomra látogatók a tapasztalatok szerint nem anyanyelvünk grammatikai leírását várják el, hanem a nyelv átfogó, érdekes és szemléletes bemutatása mellett elsősorban nyelvművelődési, a nyelvhasználat kérdéseiben eligazító funkciót társítanak az intézményhez. Ehhez az igényhez a nyelvmúzeumnak feltétlenül igazodnia kell.

Nyelv és erkölcs

Ennek kapcsán, az előbbi megállapításokat továbbgondolva kell hangsúlyoznunk a nyelvhasználat cselekvés voltának, s ezzel együtt a nyelvhasználat erkölcsi felelősségének tudatosítását. Ne feledjük, az erkölcsnek Comenius pedagógiai felfogásában alapvető helye van, hiszen a nagy tanító teológus is volt. „Az emberré nevelésben fontos szerepet szán a vallásos, erkölcsi nevelésnek.”¹⁸ Senecát idézve vallja, hogy erkölcsöt kell először tanulni, aztán bölcsességet, mert ezt erkölcs nélkül nem lehet tanulni. Az erkölcsös: hiteles és igaz nyelvhasználat a közösségépítés hatékony eszköze: a nyelv „a tudásnak és a hitnek mintegy szállítóeszköze az egyik embertől a másikhoz”¹⁹ –

¹⁷ Comenius: A dolgok pontos megnevezésének hasznáról. = Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből. Összeáll. Kovács Endre. Bp., 1962. 199-215.

¹⁸ Kódöböcz József i. m. 313.

¹⁹ Comenius: Pampaedia. = Bibliotheca Comeniana X. 99.

mondja Comenius. A nyelviség erkölcsi vonatkozásait a nyelvtudományos szakirodalom alig vagy egyáltalán nem tárgyalja, holott a nyelvhasználat személyiségformáló hatásának kérdése (a kismamák nyelvhasználatától, a csecsemőgondozástól a közoktatáson át a mindennapi nyelvi megnyilatkozásokig) a nyelvművelés egyik legfontosabb kérdése lehetne. A nyelvi erkölcs kérdése ugyanakkor túlmutat a nyelvészet keretein, megválaszolása több tudományág (lingvisztika, etika, pszichológia, szociológia, teológia) összehangolt munkáját igényli. Az anyanyelvi nevelésnek mindazonáltal elengedhetetlen része, s így a nyelvmúzeum tevékenységében is kiemelt szerepet kell kapnia.²⁰

Irányok, tematika

Comenius pedagógiai elvei, az igen gazdag életmű termékeny gondolatai még hosszan sorolhatók, és bizonyára sok közülük a jelenben is érvényesíthető. Nem túlzás, ha A Magyar Nyelv Múzeumát – a közgyűjteményi funkciója mellett – elsősorban nyelvművelődési: anyanyelvi nevelési intézményként azonosítjuk. Nyelvművelődésen a következőket értjük:

- Az anyanyelvi ismeretterjesztést, anyanyelvünk minél alaposabb, mélyebb megismertetését, vagyis a tudatos nyelvhasználatra nevelést.

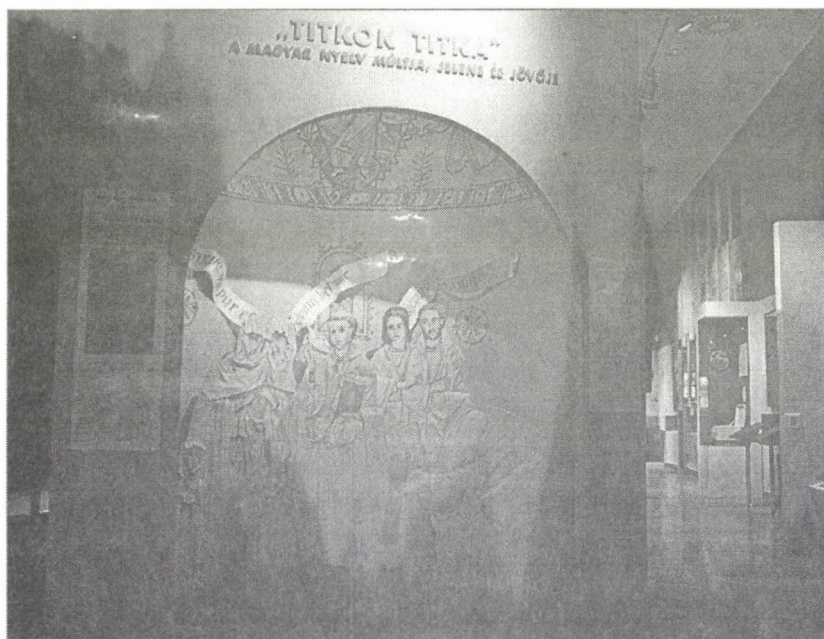
- A nyelvi-kulturális nemzeti hagyományok megismertetését, és így a nemzeti öntudat, a magyar nyelv és kultúra iránti elkötelezettség és a hazaszeretet erősítését.

- A nyelvi-erkölcsi nevelést, annak hangsúlyozását és tudatosítását, hogy a nyelvhasználat erkölcsi felelősséggel jár, a nyelvhasználat cselekvés, a használt nyelv megcselekedett nyelv.

A kérdés tehát az, hogy ebbe a programba hogyan illeszthetők be a comeniusi gondolatok, hogy ebben az anyanyelvi nevelési tevékenységben hogyan érvényesíthetők, aktualizálhatók a comeniusi pedagógiai elvek; nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is. A választ az idő adja meg, hiszen a nyelvmúzeum tudományos munkája – bár az eddigi teljesítmény is sikeres és elismerésre méltó – még ki-

²⁰ A nyelvi erkölcsről lásd Nyíri Péter: Az anyanyelvi nevelésről... másképpen. Gondolatok a nyelvi erkölcsről és a szeretettel megcselekedett nyelvről. = Hítel, 2011. dec. 61-68. Illetve: Nyíri Péter: (Teológiai) hermeneutika és nyelvi felelősség. = Polisz, 110. (2007/2008 dec.-jan.)

alakulóban van. Az bizonyos, hogy Comenius szelleme – értéke, minősége és a helyi kötődések okán is – elmélkedésre, munkára ösztönöz e téren. És hosszú távon a hazai és nemzetközi Comenius-kutatásnak is egyik iránya lehet annak vizsgálata, hogy miképpen aktualizálható a nagy tanító pedagógiája napjaink nevelésben-oktatásban.

Részlet A Magyar Nyelv Múzeuma nyelvtörténeti állandó kiállításából
(Szigeti Sándor felvétele)

KONCZ GÁBOR

Az EU-identitás hiányai és lehetőségei

Bizony, tudunk a szörnyű háborúk Európájáról... Azért találta ki egy francia pálinkafőzdes az EU elődjét, a francia/német szén- és acélipar egyesítését, az Európai Szén- és Acélközösséget (Montán-unió), hogy megszűnjön a német-francia háborúk materiális alapja.¹

Emlékszünk a *már* békés Európára, ahol *még* nem lehetett utazni... Aztán már lehetett, ám nehezen, átkutatva és rafinériával: egy doboz cigi, egy színes újság a vámossal – és behoztuk a tiltott könyveket is...

József Attilát idézem, aki a sokunk által még ismert, *tegnapi* Európáról írta:

*ó európa hány határ
minden határban gyilkosok...
Ne hadd, hogy szomorú legyek
mert európai vagyok...*²

Ma lehet utazni, és a szorosra néző garzont vásárol a barátunk lánya Gibraltárban...³

¹ A nagy szellemi előzményekről, Comenius háborúellenes gondolatairól lásd *R. Várkonyi Ágnes* akadémikus tanulmányát e kötetben.

² *József Attila: ó európa...* kezdetű verséből (1927). = *József Attila* minden verse és versfordítása. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980. 244.

³ A szerző: Dr. Koncz Gábor Ph.D. egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke. E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu. Elhangzott 2011. november 18-án, Sárospatakon, a Magyar Comenius Társaság *Comenius és Európa* című tudományos felolvasó ülésén. Az írás egy nagyobb tanulmány vázlata, amely az EU és kultúra témakör áttekintő irodalmát és a szerző kapcsolódó írásait is feldolgozza, bibliográfiai hivatkozásokkal; várhatóan 2012 végén, folyóiratban jelenik meg.

Az Európai Unió értelme

Európa az elvesztett, megnyomorított, „csak önmagával határos” haza kiteljesedési lehetősége, ahogyan Fábry Zoltán már 1936-ban megírta: „... aki hazát veszít, még mindig nyerhet hazát. Nehezebbet, elkötelezőbbet: Európát. Mi, a mai Szlovenszkóra gereblyélt magyarok, apáink történelmi felelőtlenségét lakolva, a hazát – úgy, ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk – elvesztettük... Világba hullt árvaság voltunk, térben és időben idegenek... Európa ilyen viszonylatban lett a hazánk. Ez volt a közösség, amibe bele kellett magunkat vetnünk, mert önmagunkra, másult feladatunkra – mi kis pöttyök – csak egy nagyobb közösségben lehettünk... Európa nem könnyítés. Európa a nehezebb haza... Birjuk-e az iramot, lényegünkké, sorsunkká avatjuk-e az európaiságot?”⁴

Az EU egyik értelme a hat alapszabadság: az eszmék, az emberek, az áruk, a szolgáltatások, a pénz és a munkaerő szabad áramlása. A másik értelme, a társadalmi biztonság feltételeinek lehetséges garantálását szolgáló öt alapelv: a demokrácia, a hatalom korlátozása, a civil szerveződések segítése, a regionalitás és a szubszidiaritás.

Ha ezekkel személyesen, kisközösségekben és a mindennapok során is azonosulni tudunk, akkor elkezdődött az EU-identitásunk, tehát azonosságunk, EU-öntudatunk kialakulása. Most ez alig-alig létezik. Tudjuk, hogy van USA-öntudat, ám az a prérivel szembeni, vállalkozói küzdelmekben, polgárháborúban, technikai fejlődésben és közös nyelvben alakult ki. Az USA államok szövetségéből felépült nemzet; az EU egyelőre nemzetek nehéz szövetsége, ahol a korábbi közös nyelvet (latin) is elfelejtettük, az újakat meg alig makogjuk.

Identitáshiányok

„Titkon, ajtónkat bézárva”, végezzük el az alábbi 13 öntesztet.

1. Hány tagországa van most az EU-nak és hány hivatalos nyelve?
2. Ezekből hány nyelven tudunk egy-egy szót?
3. Hány nyelvből tudunk öt-öt szót?
4. Tekintsük át az EU-tagországok földrajzi jellemzőit.
5. Soroljuk fel a fővárosokat és két-két jelentősebb várost.

⁴ Fábry Zoltán: Hazánk: Európa (1936). In: Kenyeres Zoltán (válogatta): Esszépanoráma 1900-1944. III. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1978. 124-125. oldal

6. Hány nemzet esetében tudunk jelentős regényt, novellát, verset legalább említeni?

7. Tudunk egy-egy tudományos alkotót megnevezni?

8. Zeneművet, táncművet, képzőművészeti alkotást, filmet felsorolni?

9. Néprajzi jellemzők?

10. Gyakorolt vallások?

11. Köszönés, köszönet...?

12. Köznapi apróságok: melyik nép fejezi be az étkezést lefelé fordított és melyik felfelé fordított villával; ki teszi egylyukú szóróba a sót és ki a borsot; ki írja a címet balról fölfelé és ki fentről lefelé a könyvgerincre?

13. Neked, Önnek mi az EU-identitás?

Ezzel együtt végezzük el az alábbi 7 elemzést is.

1. Melyik nemzet mit nem vall be a történelméből (britek/Burma; franciák/Algír; belgák/Kongó; hollandok/Srebrenica)? ... És mi?

2. Mit adtunk mi az Európai Uniónak? Hallgassuk meg Barsi Ernő öreg barátunk CD-jét: az Európai Unió Himnuszának dallama Tokaj-Hegyaljáról származik! Ezt Balázs Árpád zeneszerző is bizonyította!

3. Ismerünk más nemzetekre jellemző, illetve őket figurázó vicceket?

4. Mik az európai sokszínűség számunkra, személyesen fontos ismérvei?

5. Miért jó nekem és családomnak az Európai Unió – és miért rossz?

6. A nagy magyar gondolkodók (kik?) mit szerettek és mit kritizáltak Nyugat-Európa kultúrája esetében?

7. Személyesen mit tehetünk az elbürokratizálódás és a szélsőséges EU-kritika ellen?

Identitást segítő lehetőségek

1. Az ilyen témájú könyvek propagálása.

2. Az EU-ról készítendő szakdolgozatok segítése.

3. A magyar hozomány áttekintése.

4. A fenti tesztek elvégzése és elvégeztetése egyetemi, főiskolai hallgatóinkkal.

5. Interetno és interkulturális rendezvények segítése.
6. A mindennapi azonosságok és különbségek gyűjtése.
7. Nemzetek közötti humor és karikatúrák!

Mindehhez nagyon fontos a Magyar Comenius Társaság lehetőségeinek és feladatainak áttekintése! Comeniust idézem: „... jó lesz arra is ügyelnünk és a gyakorlatban megvalósítanunk, I. hogy mindenki... maga legyen önmaga iskolája, könyve és tanítója... II. hogy ... a hozzá legközelebb állók számára is szolgáljon iskola, könyv és tanító gyánánt.”⁵

Ebben a munkában a sárospataki identitás kutatása és felmutatása is segítségünkre lehet, ezért is szorgalmazzuk a harmonizáló jellegű, *A sárospataki iskola* áttekintő kutatást és ennek keretében, legalább kerek évfordulókon, a kiemelkedő pataki személyiségek üzeneteinek áttekintését.⁶

Vegyünk ehhez egy nagy lélegzetet és lendületet, persze Comenius segítségével: „... kérem az Istent, hogy minket... úgy erősítsen, úgy buzdítson, áldásaival úgy halmozzon el, hogy ami bennük bágyad s tévelyeg, sántikál meggyógyuljon! Úgy legyen! Elmondtam.”⁷

⁵ *Comenius: Pampaedia. Bibliotheca Comeniana*, IV. kötet. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1992. 37. Az érdeklődők figyelmébe ajánlom, hogy ezt a dimenziót részletesen elemzi *Éles Csaba*: A protestáns nevelésfilozófiai tradíció aktualitása. Az egész ember művelésének komplex elmélete Comenius könyveiben. In: *Confessio*, 2011. 3. sz. 109-114.

⁶ A kutatásról lásd dr. Koncz Gábor, dr. Bolvári-Takács Gábor és dr. Kovács Dániel, e témakört érintő tanulmányait, a *Bibliotheca Comeniana* korábbi köteteiben. A jelesekéről készült megemlékezéseket és üzeneteik felmutatását e kötetben is folytatjuk, lásd például a dr. Harsányi Györgyről és Tóth Károlyról, valamint a pataki szellemről publikált írásokat.

⁷ *Comenius: Kis beszéd az ékes latinság tanulásáról, melyet a III. latin (az atrialis vagy rethorikai) osztály felállításának idején, 1652. január 10. napján tartottam a nemes pataki iskolában. Fordította: Gulyás József.* In: *Külön lenyomat a Protestáns Tanügyi Szemle 1931. évi januári számából*, 8. o.

II.

Régiók örökségéből

A régi sárospataki diákszállások

SZABÓ VIKTÓRIA

Kölcsey Ferenc emlékbeszéde Kazinczy Ferenc felett

„A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik.”
(Kölcsey Ferenc)

Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc kapcsolatáról

A retorika tudománya, azaz a szónoklattan „feltehetőleg egyidős a nyelvvel; fejlődése szorosan kötődik a társadalmi és politikai élet alakulásához”.¹ A meggyőzésre való törekvés már a görögöknél is jelentős szerepet játszott, akár a közügyek intézésében. Fontos volt számukra, hogy „szabad városban a szabad polgár személyesen intézte ügyeit”.²

Korlátozás nélkül szólni a szabadságért küzdő népért, reformokat, változásokat elérni a szó erejével – ezek voltak a hazájuk sorsát szívéükön viselő 18-19. századi magyar írók, költők elengedhetetlen feladatai. Kazinczy Ferencet (1759–1831) és Kölcsey Ferencet (1790–1838) is ezek a gondolatok, eszmék kötötték, kötik össze. Az irodalmi életet Széphalomról irányító Kazinczy a nyelv tudatos művelésével igyekezett a hazáért tenni. „Haza és haladás” – vallotta a tanítvány búcsúbeszédében, melyben elkészönt attól az országgyűléstől, ahol számtalanszor felszólalt a magyar nyelv ügyében, szónokolt a magyar játékszínről vagy éppen a szólásszabadságról. A jogász végzettséget megszerzett Kölcsey hazai példaképe Kazinczy lett, akivel 18 éves korától levelezett, s a széphalmi mester irodalmi kö-

¹ A régi új retorika. Szerk.: A. Jászó Anna, Aczél Petra. Bp., Trezor Kiadó, 2000. 11.

² Uo.

rének egyik legfontosabb, legképzettebb tagja volt.³ Kölcsey 1805-ben látta meg Kazinczyt először Csokonai temetésén. Arra biztatta későbbi levelezőtársa, hogy gyarapítsa tudását, tanulmányozza, fordítsa a külföldi szerzők (pl.: Gessner, Bürger) műveit. Levelezésük 1808-ben kezdődött, amikor Kazinczy és Kresznerics között irodalmi vita folyt a Lipszky-féle térkép⁴ miatt. Kölcsey figyelemmel kísérte ezt a vitát, s éppen talált Kállay barátjánál a témához kapcsolódóan egy fontos adatot. Megírta felfedezését Kazinczynak, akitől lelkesítő választ kapott.⁵ Kölcsey elhatározta, hogy az irodalmi pályát választja, annak szenteli az életét.

A már Bessenyei György által megfogalmazott nyelvújítási gondolatokat Kazinczy és társai próbálták megvalósítani. Kazinczy 1811-ben megjelent *Tövises és virágok* című epigramma-gyűjteménye az organikus nyelvfejlődést támogató ortológusokat arra ösztönözte, hogy megírják a *Mondolatot* (1813), amelyben pellengérré állítják a széphalmi irodalmárt és egyben a nyelv megreformálását is. Kölcsey támogatta mesterét, s először a nyilvánosság előtt fellépve barátjával, Szemere Pállal megfogalmazták a *Felelet a Mondolatra* (1814) című munkájukat. Az ortológusok és a neológusok vitáját végül Kazinczy zárta le az *Ortológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél* (1815) című írásával, amelyben a következőképpen foglalt állást: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával”. A neológus Kazinczy szerint tehát szükség van a nyelv önkényes fejlesztésére, de a tradíciók megőrzése, a „régikez” való ragaszkodás is elengedhetetlen.⁶

A két literátor közötti viszony azonban fokozatosan megromlott. A Széphalom közelében fekvő kis falucskában, Lasztócon (ma Szlovákiában található) látogatta meg Szemere Pált Kölcsey 1817-ben. Kazinczy többször is elutazott barátaihoz, azonban Kölcsey nem ment Lasztócra egyszer sem. Az ún. *lasztóci levelek* egyikében így írt: „Ez nem azt teszi, hogy én újítani rossznak tartanám a nyelvben. Tettem azt, s tenni fogom, s mikor fognék arra a gondolatra jőni,

³ Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka, Bp., Trezor Kiadó, 1992. 84.

⁴ A kérdés az volt, hogy ez a térkép-e a legrégebb Magyarországról. (Kölcsey Ferencz válogatott szónoklatai. Szerk.: Endrei Ákos. Bp., Franklin Társulat, 1902. 10.

⁵ Uo.

⁶ Kovács Dániel: Kazinczy Ferenc, az ember és az alkotó. = Zempléni Múza, IX. évf., 4. sz. 9.

hogy valakinek s Uram Bátyámnak is az ellenkezőt javalljam? De igaz az, hogy az effélékről egyes ember, sőt az egész nemzet is nem ítélni, mert az újat sokszor egészen ismeretlen okok fogadtatják el. Azonban megjegyzésre méltó, hogy igazságtalanság az újtól annyira elkapatni magunkat, hogy a nyelv ideáljában egyedül csak azt láttasunk szemmel tartani, s csak az után törekedni. Mert nem hanyatt-homlokkal rohanunk-e az egyoldalúságra? A stilisztika formálja a nyelvet, de mi formálja hát a stilisztikát?”⁷

A levelek tartalma alapján megállapíthatjuk, hogy a korábban Kazinczyhoz hasonló nézeteket valló Kölcsey gondolkodásmódjában változások történtek: elítélte a „fentebb stíl” egyoldalúságát, s a már egyre jobban kibontakozó romantika hatására a nemzeti irodalom igényét sürgette, s ezzel együtt a fordítások helyett az „originál” alkotások szükségességét támogatta.

A megromlott viszony másik oka az ún. *Iliász-pör* volt, amely középpontjában szintén az eredetiség és a fordítás kérdése állt. Kölcsey Homérosz-fordításának néhány részlete Szemere és Kazinczy révén eljutott egy sárospataki tanárhoz, Vályi Nagy Ferenchez. A patiki pedagógus az átvétel megemlézése nélkül felhasználta, egyes helyeken szó szerint idézte Kölcsey munkáját. Kazinczy az oktató védelmére kelt, s az átvétel jogát hangoztatta. Az első irodalmi plágium-per két korszak felfogásának ütközését is jelenti: Kazinczy a klasszicizmus híveként ragaszkodott a fordításokhoz, míg a romantikát képviselő Kölcsey – ahogy azt leveleiben is kifejtette – az eredetiség elvét vallotta. Emiatt a mester és tanítvány közötti nézeteltérésekből fakadó rossz viszony még tovább mélyült.⁸

Levelezésük 1817 körül szakadt meg, amely egyúttal a mester elveivel való szakítást is jelentette. „Csak 1831-ben, az Akadémia első ülésén találkozunk majd ismét”.⁹ Az öregedő Kazinczy irodalmat irányító szerepét lassan átvette az *Aurora* s a Kisfaludy köré csoportosuló ifjúság; Széphalom helyett az irodalmi központ Pest lett. Az egykori mester barátai elmaradtak, utolsó éveit magányosan töltötte. Az új felfogások, nézetek kerültek előtérbe szemben Kazinczy elveivel.

⁷ <http://mek.niif.hu/06300/06367/html/03.htm#95>

⁸ *Taxner-Tóth Ernő*: Kölcsey és Vörösmarty kora és szelleme. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 57.

⁹ Uo. 58.

Kölcsey Ferenc mint szónok

Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap*ban a következőképpen jellemezte Kölcsey Ferencet az országgyűlési búcsúbeszédének elmondása alkalmából: „A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihletéseként rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek töredékeny test lánczai között. [...] Szava tompa, mély és érczetelen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá [...] úgy állott, mint egy túlvilági lény, kinek szellemszavát, nem úgy mint másét, az érzékléteg segédelmével, hanem lelkünk lelkével véltünk hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, melyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.”¹⁰ Az idézetből is kiderül, hogy Kölcsey különbözött az országgyűlési képviselőktől gyenge testalkatával, halk szavával; azonban szónoklatai kiemelkedőek voltak.

Beszédeinek vezérfonala mindig is a hazaszeretet, a tenni akarás volt. Már fiatal korától kezdve olvasta, tanulmányozta a nagy szónokok műveit. Így nem voltak ismeretlenek számára Plató vagy Ciceró munkái, elvei sem. A szónoki beszédéről írt egy értekezést, amely 1825-ben jelent meg az *Élet és Literatura* negyedik kötetében. Az írásában megfogalmazott kritériumokat maga is követte saját beszédeiben, amelyeket „mind egytől-egyig az őszintén átérzett igazság ösztönzése teremtette meg; nincs köztük egy sem, amelyet csak a szónoki hatás kedvéért, vagy a külső körülmények kényszerítő hatása alatt mondott vagy írt volna”.¹¹

Endrei négy csoportra osztja Kölcsey szónoki műveit. Az elsőbe tartoznak a törvényszéki beszédei (pl.: *Védelem P. J. számára*). A második csoportot az erkölcsi beszédei alkotják (pl.: *Nemzeti játékszín*). A harmadik kategóriába két akadémiai emlékbeszéde sorolható, amelyekben Kazinczy Ferencnek és Berzsenyi Dánielnek állít emléket. Az utolsó csoport szónoki beszédeinek témája a politika, amelyeket a pozsonyi országgyűlésen, illetve a megyegyűléseken mondott el.¹² Unokaöccsének írott intelmeiben is (*Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 1837) megemlíti a szónoklat fontosságát: „A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. [...] Add hozzá, hogy a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szív-

¹⁰ *Kölcsey Ferenc* válogatott szónoklatai. I. m. 30.

¹¹ Uo. 27.

¹² Uo. 29.

rázó erőt kíván, s mondhatod-e haszталannak a fáradtságot, mely annak megnyerésére éveken keresztül fordítatik?”¹³ Említett művei közül, a műfaj első mintái közé tartozó *Emlébeszéd Kazinczy Ferencz felett* elemzésével próbálkozom meg dolgozatomban.

Az Emlébeszéd Kazinczy Ferencz felett című mű elemzése

Kölcsey Ferenc emlékeszédé 1832-ben, Kazinczy halála után egy évvel hangzott el az Akadémia közülésén. Kölcseyt felkérték az emlékeszéd megírására, amellyel kapcsolatban így írt Bártfay Lászlóhoz: „Megigérttem. [...] Mert a Kazinczy parentatorának nincs kevesebb kötelessége, mint a literatura közelebb mint 60 éveit eleven rajzolatban előterjeszteni s híven kifejteni revolutiót melyen mind a nyelv, mind a nemzet ízlése és művelődése oly sebes rohanással kereszttulment.”¹⁴ A beszéd elsődleges célja tehát a megemlékezés, de nemcsak a barát, a mester Kazinczy áll a középpontban, hanem az az eszme, irányzat, amit ő képviselt, s amelyet barátságuk elhidegülése után talán a szerző sem méltatott eléggé.

Az írás címe jelzi műfaját is egyben: emlékeszédéről van szó. Az emlékeszéd a szemléltető beszédek (genus demonstrativum) csoportjába tartozik, amelyek eredetileg ünnepi gyülekezet előtt tartott beszédek voltak. Általában „egy személyt (élőt, történeti vagy mitikus alakot), egy közösséget (város, haza), egy dicséretre méltó tevékenységet (foglalkozást, tudományt) vagy valamely magasztalásra méltó dolgot dicsőítenek.”¹⁵ Az 1700-as évektől Magyarországon is divatossá váltak a temetési beszédek. Ez a hagyomány folytatódott a 19. században, amely a dicséretet eszményítéssel ötvözte.

Kölcsey művének bevezetésében eltér a hagyományos retorikai szerkezettől, amely a műfaji sajátosságokból is adódik. A bevezetésnek (principium) a hallgató (olvasó) rokonszenvét kell felkeltenie, ismertetni a beszéd tárgyát. Mivel Kölcsey szavai az Akadémia ülésén hangzottak el, ahol mindenki ismerte a „fentebb stílt” megteremtő Kazinczy személyét és munkásságát, nem volt szükséges a megszólítás és a téma ismertetése, hiszen ez utóbbi is nyilvánvaló volt. Így a szónoklat egy általános, mindenkire vonatkoztatható gondolat-sorral kezdődik, a széphalmi mester nevének megemlézése nélkül.

¹³ Uo. 142.

¹⁴ Uo., 82.

¹⁵ Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika. Bp., Tankönyvkiadó, 1988. 19.

Arról az életpályáról beszél, amely „világosító csillagként tűnni fel ezrek előtt”,¹⁶ valamilyen nagy tett, eszme által kiemelkedik a többi ember közül, s ez a nagy tett, eszme jelenti életének az értelmét, célját. (Hasonló gondolatokat fogalmaz meg majd később Petőfi „apostola” is, aki isteni sugarak által megérlelt szőlőszemként akar küzdeni a haza szabadságáért.) Ismétlésekkel, gondolatrítmussal (pl.: Mi szép..., Mi szép..) próbálja a megfogalmazott pálya szükségességét hangsúlyozni.

„Azonban” – kezdődik a harmadik mondat, amely ellentétben áll az addig elhangzottakkal. A hazáért vívott küzdelmek, a kiemelkedő, jobbat, újítani akaró egyének gyakran csak a „hideg illetésre” találhatnak. Kölcsey azt az általánosnak is mondható jelenséget fogalmazza meg, amely más, korábbi, illetve majd későbbi korra is jellemző: a mást, újat gondoltó gyakran nem érti meg kora. Munkájának gyümölcse csak a következő évtizedekben érik meg; az elültetett palánta, az elszórt mag a jövő nemzedékének terem. Az elismerést a legtöbb esetben a következő generációtól kapja meg a halála után. Az egész beszéd lényegében ennek a tételnek a bizonyítása. A bevezetésnek az előbb említett részében is ismétléssel nyomatékosítja mondanivalóját: a „hányszor” kérdőszó mondat eleji ismétlésével a „kiemelkedő csillag” életút reménytelenségét, boldogtalanságát erősíti. Ez a stilisztikai eszköz egyrészt patetikus jelleget kölcsönöz a szövegnek, másrészt expresszív hatású: azonos mondathangsúlyt kapnak, azonos mondatdallam kapcsolódik hozzájuk.¹⁷

A szónok tehát eltér a hagyományos retorikai bevezetéstől, azonban egy fontos szabályát szem előtt tartja: elsősorban az érzelmekre kíván hatni az értelem helyett. Mivel a hallgatóságnak újszerű ténytet nem tudott előadni Kazinczy pályájával kapcsolatban, ezért ezekkel az általánosnak mondható, de annál inkább figyelemfelkeltő, ráhangoló hatású kezdő sorokkal próbált kíváncsiságot ébreszteni közöny és unalom helyett. Lényegében „felsorolja” a beszédének a tárgyát, közli központi témáit.

A következő egységben (narratio) a szónok kimondja: „E gondolatok támadának lelkemben a hírvételkor, hogy Kazinczy Ferencz élni megszűnt.”¹⁸ Ez alapján a bevezető sorok egy belső gondolatnak,

¹⁶ Kölcsey Ferencz válogatott szónoklatai. I. m. 72.

¹⁷ Szikszainé Nagy Irma: Stilisztika. Bp., Trezor Kiadó, 1994. 34.

¹⁸ Kölcsey Ferencz válogatott szónoklatai. I. m. 73.

elmélkedésnek is felfoghatóak, amelyet a tanítvány tanára halálhírekkel érezhetett. „Itt ült ő közöttünk” – utal Kazinczyra, s célozza meg a hallgatóság képzelőerejét, hiszen a „hetven évet meghaladott ősz” alakja megjelenhetett előttük, s megjelenhet előttünk is. Tudjuk, hogy Kazinczy 1828-tól részt vett Pesten a Magyar Tudós Társaság előkészítő munkáiban, 1830-ban pedig a történettudomány osztály tagja lett.¹⁹ Kölcsey elképzei azt a valóságos szituációt, amikor a levelezőtárssal egy társaságban ült. Ezzel személyessé is teszi az elhangzott szavakat, hiszen a hallgatóság tagjai is találkozhattak Kazinczyval, ismerhették őt személyesen. A bevezetés végén visszautal a kezdő sorokra: Eszköz volt ő is a sors kezében; izzadott ő is azért, a minek gyümölcsit aratni más fogja...²⁰

A következő részben („t. Társaság”) a hallgatóságot a korhoz és helyhez illően szólítja meg. Arról beszél, hogy szónoklatának miről is kellene szólnia: az „elbúsító képek” s Kazinczy emberi szenvedéseinek bemutatása helyett az irodalmi érdemeinek méltatása lenne helyes. A „de” ellentétes tartalmú kötőszóval kezdődő mondat azt hangsúlyozza, hogy nem tud a rokoni, baráti, tanítói, társi szálaktól elszakadni, amely összeköti a nagy literátorral. Szónoki kérdések hangzanak el, amelyek részben azt kívánják bizonyítani, hogy a téma megközelítése, azaz Kazinczy személyiségének, fájdalmainak kiemelése helytálló. Ezekre a kérdésekre általában nem vár el választ az előadó, jelen esetben azonban a következő óhajtó mondatok mintha a válaszadást is jelentenék egyben: a szenvedések hangsúlyozásával szeretné a közönség figyelmét felkelteni a „meg nem jutalmazott” nyelvújító érdemeire.

„A végzet akará ezt így!”²¹ kezdetű rész a bevezetéshez hasonló általános gondolatokat ölel fel. Az ősökre utal, valamint a nemzet, a nép és a változtatni, jobbitani akaró nagy egyéniségek viszonyára: a meg nem értettség, kitaszítottság, haszonelvűség a kulcsszavai ennek a „kapcsolatnak”.

A kitérés (digressio) után újból utal Kazinczyra: neki is az előbb bemutatott körülmények között kellett élnie és alkotnia. A szónok részletezi (propositio) életpályájának fontos momentumait és egyben érdemeit is. Megemlíti Gessner-fordítását (*Gessner Idylliumi*, Kassa,

¹⁹ Új magyar irodalmi lexikon (H-Ö). Bp., Akadémiai Kiadó, 1994. 993.

²⁰ Kölcsey Ferencz válogatott szónoklatai. I. m. 73.

²¹ Uo. 74.

1788) és *Bácsmegyeinek öszveszedett leveleit* (Kassa, 1789). Kitér „szép ízlésére” is, s a *Magyar Museum*, valamint az *Orpheus* című irodalmi folyóiratokra. A *Magyar Museumot* Baróti Szabó Dáviddal és Batsányi Jánossal együtt szerkesztették 1788-tól, azonban ez a hármasszövetség felbomlott: 1790-ben Kazinczy kiadta saját folyóiratát *Orpheus* címmel.²² Ezek az első jelentős magyar nyelvű folyóiratok a kevés megjelenési számuk ellenére felbecsülhetetlen jelentőségűek, mérföldkövek a magyar irodalmi élet megteremtésében.

„Azonban miért említettem azt?”²³ – hangzik el a kérdés a bekezdés elején. A választ kifejti ezúttal is: Kazinczynak arra az életszakaszára utal, amikor fáradhatatlan, csüggedést nem ismerő, nagy célokra kitűző ifjú évek után a komor, sötét, búval és kétségekkel teli börtönévek keserítették meg a mindennapjait. A széphalmi literátort ugyanis 1795 májusában halálra ítélték a Martinovics-féle összeesküvésbe való keveredéséért, de királyi rendelettel kegyelmet kapott, amely rendelet lényegében várfogságot jelentett. A börtönévek helyszínei Buda után Spielberg (1795–1798), Kufstein (1798–1800) és Munkács (1800–1801) voltak.²⁴ Az íróbarátot azonban a nehéz rabság nem tántorította el attól, hogy a nyelv munkálkodásával foglalkozzon. Szabadulása után Bányácskára költözött feleségével, Török Zsófiával. A helységet Széphalomnak nevezte el, s innen irányította az irodalmi életet.

A beszéd következő egysége („A mi magyar nyelvünkkel...”) a Kazinczy által elindított nyelvújítási mozgalom fontosságát taglalja. Egy általános filozófiai gondolattal elmélkedik a nyelvújítás szükségességéről: „Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; a mi történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől nem sejtve, hintettek el; s a mi történni fog század után, az a mostani tettekből, gondolatokból vagy talán csak sejdítésekben ver magának gyökeret.”²⁵ Ezzel utal arra a gondolatmenetre, amivel az emlékbeszéd kezdődött: az újításokat, a változtatni akarókat nem mindig ismerik el és tartják megfelelőnek a kortársak; az eredmény talán csak évtizedek múlva lesz látható, tapasztalható. Nem olyan részletesen, de megemlíti a nyelvújítási módszerek közül az idegen szavak magyarosítását és a régi szavak felelevenítését is.

²² Új magyar lexikon, 993.

²³ *Kölcsey Ferenc* válogatott szónoklatai I. m. 75.

²⁴ Új magyar lexikon, i. m. 993.

²⁵ *Kölcsey Ferenc* válogatott szónoklatai. I. m. 76.

Az előzőekben kifejtett állításokat az időben el nem ismert alakokról (köztük Kazinczyt is), olyan kortárs, illetve korábban élő irodalmi személyekkel hozza összefüggésbe, akik szintén a magyar nyelv ügyéért éltek és harcoltak. Azokról az írókról, költőkről is szól, akik valamilyen kapcsolatban álltak a nagy nyelvújítóval. Így például felidézi Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek és Dayka Gábor munkásságát. A szónok véleménye szerint Kazinczy hatása a vele egy korban élőkre hatalmas volt. Sok ifjút ő indított el pályáján: felkarolta őket, meglátta bennük a tehetséget, sőt anyagilag is segítette őket (pl.: kötetek kiadása). Állításának igazolására egy mitológiai utalással zárja ezt a részt: „Mert ő mondhatá még nagyobb igazzal mint az Anchises fia: Ifjú! Rényt és való munkát tőlem tanulj, szerencsét másoktól.”²⁶ Aeneasra utal, aki Vergilius művében erkölcsi oktatást ad fiának, Ascaniusnak.

Kazinczynak azonban nemcsak követői és tanítványai voltak, hanem ellenségei is: „S nem csak azokra hatott ő, kik nevét és műveit tiszteletben tartották, hanem azokra is, kik eránta ellenséges indulattal viseltetének”.²⁷ Az ortológusok és a neológusok harca során Kazinczyt keményen kritizálták, kigúnyolták (*Mondolat*, 1813), ő társával együtt mégis kitartott a tövisek helyett virágokat fakasztó új eszmék mellett. Kölcsey Szemere Pállal összefogva válaszolt *Felelet a Mondolatra* (1815) címmel az ortológusok ellenséges szavaira. Végül a vitát Kazinczy zárta le *Ortológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányával (1819), amelyben kifejtette azt az álláspontját, miszerint egy nyelv életében ugyanúgy szükség van a változásra, mint a régihez való ragaszkodáshoz. Kazinczy nagysága ebben is rejlik, hiszen mindig a hazát, a magyar nyelv ügyét tartotta elsődlegesnek szemben saját, egyéni bánatalmaival, sértődöttségével.

Általában az emlékezés egyik célja, ahogy azt már említettem, az adott személy dicsőítése, magasztalása. Kölcsey ezt mondja: „Gyűlöletes előttem minden hízelkedés...”²⁸ Ellentétes tartalmú mondatok használatával („nem állítám” – „csak azt mondtam”) arra a következtetésre jut, hogy Kazinczy az őt körülvevő rosszakarók, ellenséges hozzáállások ellenére is elindított egy folyamatot, amely a magyar nyelv és irodalom fellendülésének, fejlődésének elengedhetetlen lépése volt.

²⁶ Uo. 78.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 79.

Ebben az egységben mondja ki az emlékbeszédnek talán a legfontosabb kulcsmondatát: „Szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; s lépcső, melyen egykorúí magasbra hághassanak, s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson [...] csak a lélek, melyet ő az egésznek kölcsönzött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad.” S ezután felteszi a kérdést: „És ti hívek, hol vagytok?”²⁹ Ez a kérdés nemcsak az akadémiai ülés hallgatóit, hanem a mindenkori olvasót/hallgatót szintén gondolkodásra készíti. Mit tett, s mit tesz a mai kor embere, hogy nagyjaink emléke ne halványuljon el?

A záró sorok előtt Kölcsey felsorolja újra azokat az irodalmi alakokat, akiket a nép hamar elfeledett, illetve nem ismert el: például Zrínyit, Faludit, Virágot stb. Összefoglalja Kazinczy életének nehéz, küzdelemmel teli szakaszait. A „nem” tagadószó ismétlésével („nem leltenek”, „nem talált”, „nem arathatta”) nyomatékosítja, erősíti azt az érzést, hogy Kazinczy szenvedése, meg nem értettsége valós volt. A hívek segítsége nem jelentett elég gyógyírt a sok évig tartó betegségre. Saját tapasztalatai elmondásával érvel a kínokkal teli Kazinczy-élet bebizonyítására: „Ah, láttam én ezeket a kínokat!”³⁰

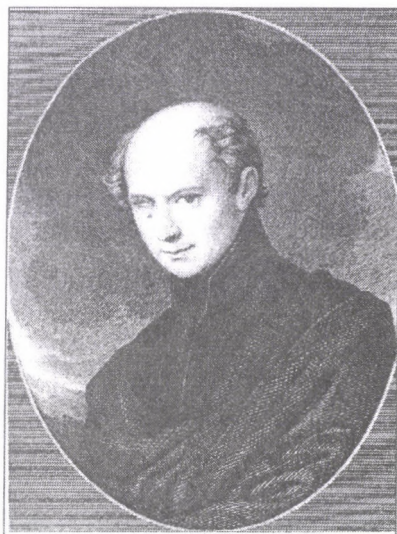
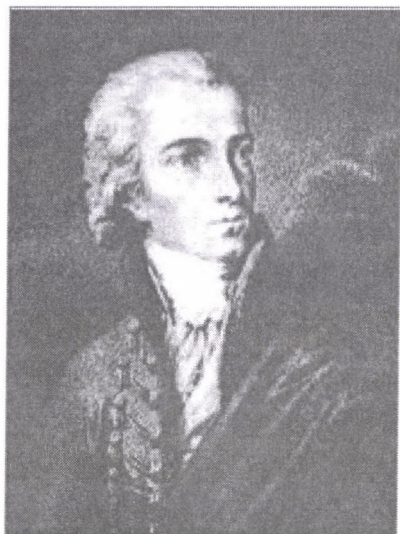
A befejező rész (epilogus) megszólítással („Társaim”) kezdődik. A bevezető sorokban olvasható „t. társaság” kifejezéshez képest ez sokkal személyesebb, barátiabb. Kazinczy sírhelyét, a széphalmi sírkertet említi, amely „megszüntette” szenvedését. Portugália nemzeti költőjéhez, Camõeshez (1525–1580) hasonlítja a költőt, aki a legnagyobb nyomorban halt meg egy kórházban.³¹ Kazinczy anyagi helyzete élete vége felé egyre romlott, s 1831-ben a kolerajárvány áldozata lett. A záró sorokban azt a korábbi állítását fejtí ki, hogy a nagy előd nem kapta meg a méltó elismerést, s talán az utódai sem fogják. Mégis azt kívánja, hogy emlékezete örökké megmaradjon.

Az egész szöveget tekintve megállapíthatjuk, hogy patetikuság jellemzi. Hosszú, többszörösen összetett mondatokat használ a szerző, amelyek jól tükrözik a gondolatmenetét, valamint fokozzák az emelkedett hangulatot. Mivel a hallgatósága nagy műveltséggel rendelkezett, ezért használhatott a beszéd írója Kazinczy műveire utaló megjegyzéseket részletezés nélkül. A mitológiai utalásokkal szemlélete-

²⁹ Uo. 80.

³⁰ Uo., 81.

³¹ http://hu.wikipedia.org/wiki/Lu%C3%ADs_de_Cam%C3%B5es

Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc arcképe

sebbé tette beszédét, amelyet szintén megérthetett a közönség. Gyakoriak a szövegben a ma már régies kifejezések (pl.: „Szellem vala ő”).

A beszédet a benne található alakzatok, szóképek még hatásosabbá, egyedivé teszik. Sok metafora, hasonlat gazdagítja a szónoklatot. Kiemelhetjük az egyiket, amely Kazinczy fiatal tehetségeket támogató munkásságára utal: „Hány nem némult el akkor, mint a fogságba zárt fülmile, végképen?”³²

Befejezés

Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc azért küzdöttek, harcoltak egész életükben, hogy többek között anyanyelvünket, a magyar nyelvet tudatosan fejlesszék, műveljék. Kazinczytól megtanulhatjuk azt a nemes gondolatot, hogy szükség van változásra – akár a nyelvben, akár más területen –, azonban a hagyományokhoz is ragaszkodnunk kell. Kölcsey mert továbbhaladni a nemzet ügyében Kazinczy nyomdokába lépve. A tanítvány 1832-ben elkeseredéssel vette tudomásul, hogy a nép nagyjait, s velük együtt az érdemeiket is elfeledte. A 2008-ban megnyílt Magyar Nyelv Múzeuma szerencsére rácáfol Kölcsey álláspontjára.

³² *Kölcsey Ferencz válogatott szónoklatai.* I. m. 78.

A Magyar Nyelv Múzeuma és Kazinczy emléksarnoka Széphalmon³³

A múzeum emléket állít a nagy nyelvújítónak; kiállításai a magyar nyelv szépségeire, művelésének fontosságára kíván rámutatni. Ezen kívül konferenciák, nyelvi és szónokversenyek helyszíne is, ahol a résztvevők – főleg ifjak – gyakorolhatják az ékesszólás művészetét a nagy elődöknek méltó emléket állítva.

Az emlékbeszéden kívül Kölcsey a következő verset fogalmazta meg *Kazinczy* címmel 1832 szeptemberében:³⁴

*Sírba Kazinczy leszállt, s későn fakad érte hevítetvén
A remegő könnycsepp harmatozó szemeket.
És fölkél hideg álom alól bús árnya sötétén,
S rémletes arczával dombja fölébe leül.
„Nemzetemért e szív tettel bizonyíta szerelmet”;
Szól keserűn, s a díj könnyű leszen érte csupán?*

³³ Szigeti Sándor felvétele.

³⁴ *Kölcsey Ferencz munkái*. Szerk.: Angyal Dávid. Franklin Társulat, Bp., 1903. 156.

KOVÁTS DÁNIEL

A „falumunka” szerepe a sárospataki főiskola megújulásában az 1930-as, 40-es években

1.

Nem nehéz megindokolni, miért tekintek úgy a Sárospataki Református Kollégium történetének egyik XX. századi időszakára, mint a megújulás tanulságos példájára. Az ősi schola alapításának 400. évfordulója táján ugyanis olyan tendenciák és mozgások hatottak az intézmény valamennyi tagozatában, amelyek egy sok szempontból kedvezőtlennek mondható korban hoztak létre elismerésre méltó szellemi és tárgyi gazdagodást. Úgy vélem, az előre lendítő kezdeményezéseknek fő jellemzője és mozgató rugója a nyitottság, a társadalmi felelősség tudatos vállalása volt.

Amikor Benda Kálmán egy tévéinterjúban megkérdezte Újszászy Kálmántól, hogy mi a „patakiság” jellemzője, akkor a jeles professzor erre utalt: „Ha visszamegyek egészen messze az iskola történetében, akkor látható: csak *nyitott szellemben* lehetett idehívni Comeniust annak idején. Csak nyitottsággal indulhattak el innen a peregrinációra a diákok, hiszen nyitott volt a szívük Nyugat felé, az egyetemek, főiskolák felé. És hát ilyen nyitottsággal lehetett indulni a két világháború között, Trianon után, szorgos cserkészmunkával, a népi írókkal, és azazal, amit nagyon nekünk tulajdonítanak, a falukutatókkal.”¹ Azt már én teszem hozzá: a történelmi helyzet és a belső erőforrások szabták meg az idők folyamán, hogy az iskolatörténet egyes szakaszaiban erőteljesebben, máskor meg kisebb sikerrel érvényesült a főiskola társadalmi szerepvállalása.

¹ Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel és Szentimrei Mihály. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak, 1996. 25.

Itt most² az 1930-as, 1940-es évek kezdeményezéseiről szólok röviden, azon belül is elsősorban arról, amit – jobb kifejezés híján – *falumunkának* neveztek, nevezhetünk. Előadásom címében idézőjelben szerepel ez a szó, mert a mai érdeklődő számára homályos a tartalma. Összefoglalóan jelöljük vele azokat a tevékenységeket, munkaformákat, amelyek az iskolának a környezetével, jelen esetben a vidékkel, a falu népével való, kölcsönösségen alapuló kapcsolatait szolgálták. A sárospataki teológiai akadémia tanári karában fellépő új nemzedék felismerte, hogy az értelmiségképzés sikere, tehát az iskola közösségi küldetése csak úgy érthető el, ha szervesen beépül vonzáskörzete társadalmi szövetébe. Ez a vonzáskörzet a trianoni országcsontkítás miatt szűkebbre zsugorodott, mindössze három város – Miskolc, Eger, Sátoraljaiújhely – maradt a régióban, tehát lényegében a *falu* lett az a fő településforma, amelyből a főiskola diákjait merítette, s ahová iskolázott növendékeit visszaküldhette. A falumunka – kissé leegyszerűsítve a képletet – ennek a kétirányú mozgásnak a sikerét, tartalmasságát segítette elő a kulturális értékteremtés igényével. Meglehetősen összetett, rétegzett fogalomról van szó, s ebből következik a kezdeményezéseknek egy olyan hálózata, amelynek kiépítésével Sárospatak sajátos útra lépett, s biztosítani tudta megújulását. Erre a megújulásra égető szüksége volt, hiszen az első világháború után egy vesztes ország népének kellett mind anyagi, mind erkölcsi értelemben talpra állnia, s Sárospatak ennek a csonka országnak a periferiáján kereste a folytatás energiáit. Felmerül a kérdés, hogy honnan juthatott ezekhez, miből meríthetett. Úgy gondolom, hogy egyrészt a helyi művelődéstörténeti hagyomány, másrészt a kor kihívásaira adott érdemi válasz segítette hozzá a pataki főiskolát egy megújulási folyamat elindulásához.

2.

Az egyik erőforrás tehát a *hely szelleme*, a történelmi múlt, az önbecsülést teremtő hagyomány lehetett. Az iskolaalapítás 1931-ben ünnepelt jubileuma felszínre hozta, tematizálta az elődök példáját, hiszen a sárospataki iskolának nemegyszer kellett az újrakezdés elkötelezettségéről tanúbizonyságot tennie, új kihívásoknak megfelelnie.

² Írásom eredetileg előadásnak készült a Lévy József Református Gimnázium által 2012. március 24-én Miskolcon rendezett „Hagyomány és megújulás. Innovációs törekvések az északkelet-magyarországi egyházak történetében – különös tekintettel a református egyházra” című konferenciára.

Újszászy Kálmán szemléletes metaforával így összegezte a *genius loci* erejét egy 1943-ban tartott előadásában: „nem félünk soha, amikor megjelenik valaki kapunk előtt az új időknek új dalaival. Nincs új idő, amely megölhetné az itt uralkodó szellemet, és nincs új dal, amely itt eldalolva nem az itteni lélek színeivel megszépülve, erejével meggyarapodva, ható sugaraiban megnövekedve verődnek vissza”.³ Az 1920-as években létrejött új helyzetben, amikor a terület-vesztés mellett a jogakadémiai tagozat kényszerű megszüntetése is fájdalmasan érintette az intézményi struktúrát, amelyben a modernizáció követelményei mind az elmélet, mind a módszerek vonatkozásában egyre erőteljesebben feszegették a kialakult kereteket, nagy szükség volt az új igényeknek a hagyománnyal és tapasztalattal ötvöződő befogadására.

Ezzel összekapcsolódik a másik felhajtó erő, a társadalom széles körét érintő műveltségigény és a *minőségelv* fontosságának felismerése, amely a főiskola mindhárom tagozatában képes volt a paradigmaváltásra. Vagyis a gondolkodásnak, az értékeknek és a módszereknek az adott közösség minden tagja által elfogadott összegzésében következett be változás, amely az 1920-as években jól megfigyelhető, s az 1930-as évek elején kiteljesedik. Nem függetleníthető e folyamat a Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett kultúrpolitikától, aki a Széchenyi által meghirdetett utat követte a kiművelt emberfők jelentőségének felismerésében, s arra épített, hogy a „kultúrfölény” meghatározó lehet a közép-európai erőviszonyok alakulásában. A kultuszminiszter ismételten kijelentette: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”.⁴ Programjának a népoktatásban a tárgyi és személyi feltételek nagy-szabású fejlesztését, a középfokú iskolázásban a korszerűsítést célzó elemei erőteljesen érintették Sárospatakot. Egyetértés fogadta az 1924. évi 11. törvény célkitűzését, amely a középiskolák feladatává tette, hogy „a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye”.⁵

³ Újszászy Kálmán emlékkönyv. I. m. 382.

⁴ Az a bizonyos sokat emlegetett kultúrfölény. In: Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó beszédei és írásai (1917-1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Bp., 1990. 542.

⁵ Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996. 83.

Sárospatak a kormány támogatásának köszönhetően sajátos új lehetőséghez jutott 1931-ben az angol internátus megszervezésével. A következő két évtizedet meghatározó fejlemény volt az is, hogy 1929-ben az állam visszaadta a sárospataki református főiskolának a tanítóképzőt, amelyre a feladataiban bővülő, a színvonalában emelkedő népoktatásban a korábbinál összetettebb szerep várt. Klebelsberg ezzel kapcsolatos megnyilatkozásaiból témánk szempontjából a következő két gondolatot kell kiemelnünk: „Olyan tanítói karra van szükségünk, amely szereti a falut...” Továbbá: „Nem úgy képelem, hogy csak a tankötelezetteket oktassa, hanem *a népnek igazi barátja, lelke legyen a tanító.*”⁶ Tudjuk, 1927-ben nagyszabású program indult az iskolán kívüli népművelés fejlesztésére, harcot hirdettek az analfabetizmus ellen, pártolták az önművelő egyesületek működését. Emellett friss szelek fújdogáltak a református teológiai gondolkodásban is, amelyek eredményeként a lelkészképzésben a gyakorlatiasabb, a társadalmi szerepvállalásra ösztönző szemlélet jelent meg.

Arra volt azonban szükség, hogy az állami kultúrpolitika által indított változásokhoz társuljanak helyi kezdeményezések. Klebelsberg ennek fontosságát világosan látta: „Amit az összeomlás után eddig sikerült elérni, azt jórészt a kormányzó, a miniszterelnök és a pénzügyminiszter megértő támogatásának köszönhetjük. De a felülről jövő támogatás nem elégséges, – szükség van a magyar nemzet nagy tömegeiből és főleg az intelligenciából alulról feltörő lelkesedés lendítő erejére. Ezért használok fel minden alkalmat, ezért járom az országot az osztrák határtól a román határig, a cseh határtól a szerb határig, hirdetve a városok intelligenciájának és a tanyák népének a nagy közművelődési célkitűzések sorsdöntő fontosságát.”⁷

3.

A megújulásban az alulról feltörő lendítő erő Sárospatakon sokoldalúan megnyilatkozott. Ezen a ponton – témánkra, a falumunkára tekintettel – elsősorban a teológiai akadémia lelkes tantestületétől kiinduló kezdeményezéseket említjük ki most. Olyan új, fiatal tanárok kaptak itt katedrát, akik friss szellemet hoztak a főiskola falai közé.

Ismerünk egy csoportképet, amely a teológia tanáraitól a sárospataki Iskolakertben, Erdélyi János szobra előtt készült 1933-ban.

⁶ Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Bp., 1927. 367–368.

⁷ Klebelsberg Kunó: Új célok felé. Pesti Napló, 1926. dec. 19.

A sárospataki teológiai akadémia tanári kara 1933-ban

Az első sorban ül az igazgató, Mátyás Ernő (1888–1950), aki 1925-ben 37 évesen lett az újszövetségi tanszék tanára Patakon, s hosszabb időn át töltötte be az igazgatói tiszteket – e minőségében erős támogatást adva az új kezdeményezéseknek. Mellette a testület doyenje, Marton János (1879–1955), az egyháztörténet tanára, valamint Trócsányi József (1881–1958) a jogi tárgyak előadója ül. Mögöttük áll az ifjabb nemzedék: a 32 éves Újszászy Kálmán (1902–1994), a filozófia és pedagógia tanára, a 34 éves Zsíros József (1900–1980), az ószövetségi tanszék professzora. Középen Vasady Bélát (1902–1992) látjuk, aki 1934-ig volt a dogmatika tanszék oktatója, s akit 1936-ban a mindnyájuknál fiatalabb Nagy Barna (1909–1969) az új-reformátori teológia nemzetközi hírű tudósa követett e poszton. Ott látjuk továbbá a 32 éves Szabó Zoltánt (1902–1965), a gyakorlati te-

ológia tanárát, valamint a 30 éves Szabó Ernőt (1904–1982) az egyházi zene oktatóját. Ez a maroknyi tanári kar – természetesen a tanítóképző és a gimnázium tanáraival összefogva – képes volt katalizátorként 1948-ig, a kommunista politikai fordulatig mozgásban tartani a sárospataki falumunkát.

Abban a folyamatban, amelynek eredményeként egy lelkészképző akadémia ennyire tudatosan vállalt „világi” kulturális küldetést, szerepe volt Karl Barth (1886–1968) teológiájának. A svájci teológus hatása nemcsak krisztocentrikus műveivel, hanem személyes megjelenésével és sárospataki kapcsolataival is hatott; 1931-ben a tiszteletbeli tanárrá választották itt. A nevéhez kötődő dialektikus teológia ugyanis nyitott a keresztyéni mindennapok, a cselekedni akarás, a közösségi tevékenységek irányában, s a liberális teológiával szemben Krisztusnak azt a példaadását emeli ki, amellyel másokért áldozza föl magát, s ebből következően vallja, hogy az ember lényege társas, közösségi kapcsolataiban rejlik. A sárospataki teológiai tanárokról – publikációik, íghirdetéseik alapján – nyilvánvalóan kimutatható, hogy Barth követői voltak.

Nemcsak a teológia, hanem a filozófia és a pedagógia tudománya felől is meghatározó hatások érték Sárospatakot. Ennek egyik iránya abból következett, hogy a dialektikus teológia képviselői közül többen erősen kapcsolódtak a kor egzisztencialista filozófiájához, a másik pedig Böhm Károly (1846–1911) kolozsvári filozófiaprofesszor és tanítványa, Bartók György (1882–1970) tanítása nyomán alakult. A „kolozsvári iskola” a pedagógia síkján is meghatározta a sárospatakiak gondolkodásmódját; Schneller István (1847–1939) és Imre Lajos (1888–1974) felfogása, az ún. személyiségpedagógia tükröződik Újszászy Kálmán írásaiban.

Imre Lajos 1933-ban fejtette ki a falunevelés irányelveit.⁸ Szerinte a falut gyakran emlegetik nemzetfenntartó erőként, emellett a politikai haszonszerzés eszköze lehet, illetve kihasználják gazdasági lehetőségeit. A falu lényege azonban összetevőinek belső alapjában keresendő, mert az olyan közösség, amelynek lelke van, s a lélek minden jelenség mögött mint magyarázó elv, mint valóság áll. Záró következtetése pedig a sárospataki falumunka megértése szempontjából is érdekelhet bennünket: „igenis van valami, ami az értelmisé-

⁸ Imre Lajos: A falunevelés irányelvei. Erdélyi Múzeum, 1933. 7-9. sz. 307-334.

get a falu nevelésének munkájában részvételre kötelezi, s ez a valami az a *felelősség*, amellyel a falunak mindenki tartozik. Az a felelősség, amellyel tartozik mindenki annak a falunak, amelynek népéből megújul a nemzet, amely alapja a komplikáltabb társadalmi és világnézeti alapokon álló rétegeknek, ahol el vannak helyezve az ősalaphoz való visszatérésnek lehetőségei. Ez a részvétel nem leereszkedés, nem érdekharcba való bevonás, nem szórakozás, hanem a *szolgálat dolgává* teszi a falu nevelésének feladatát. Olyan szolgálat, amellyel a többi társadalmi osztály azt, amit a falutól kapott, visszaadja annak s egyúttal visszamegy a faluhoz, hogy az ősi talajból merítsen új erőt. *Csak a felelősség és szolgálat szempontja lehet a falunevelés igazi munkájának alapja.*"

A falunevelés fogalmával Újszászy Kálmán filozófiai síkon *A falunevelés szellemi alapjai* című, 1938-ban megjelent könyvében foglalkozik. A Szegeden szerkesztett Nevelésügyi Szemlében 1940-ben „A magyar falunevelés mai feladatai” címmel közzétett tanulmányában pedig a legsürgősebb tennivalókra kívánt rámutatni.⁹ Ő maga a falukérdést elsősorban nem szociális vagy gazdasági kérdésnek tekintette, „hanem kultúrákérdésnek, azaz nevelői kérdésnek” fogta fel, s – véleményem szerint – ebben rejlik a sárospataki falumunka legfőbb sajátossága, egyedisége. Hogy ez így alakult, nem véletlen, hiszen egy nevelőintézmény falai közül indultak itt a kezdeményezések. Újszászy professzor akkor a legszükségesebb tennivalók között említette a magyar falunevelés múltjára vonatkozó adatok összegyűjtését, a reál vonatkozó szakirodalom bibliográfiájának összeállítását, valamint a jelen állapot felmérését. Úgy gondolta, ha ez megtörténik, akkor tisztázható világosan a falunevelés fogalma, s akkor építhető be a falunevelés a magyar nevelés egészébe határainak és lehetőségeinek kijelölésével.

4.

A falumunka igen összetett tevékenység volt Sárospatakon, s a nevelői attitűd mellett ez a másik fő jellemző vonása.¹⁰ A komplexitás indokolja, hogy a falunevelés mellett (vagy helyett) egy másik szót találjunk a megnevezésére. Ugyanis kétirányú a munka; nemcsak alakítani, emelni akarták a falut, tehát tudást, szakértelmet oda-

⁹ Újraközölve az Újszászy Kálmán emlékkönyvben. I. m. 222-225.

¹⁰ Vö.: *Harsányi István*: A pataki kollégium népi-társadalmi mozgalmainak félszázados évfordulói. A Sárospataki Népfőiskola. Szerk. *Jakab Sándor és Varga Csaba*. Bp., 1986. 8-13.

Sárospataki törekvések a falu szolgálatára

Írták: dr. Szabó Zoltán és dr. Ujszászy Kálmán

1931-ben négyszázéves jubileumát ünnepelte a pataki főiskola. Már a megelőző években megkezdődtek azok a tervezgetések és erőfeszítések, melyek azt célozták, hogy az ünnepi esztendő az intézményekben és szellemben való megújulás és továbbfejlődés éve legyen. Ezekben az „ádventi” időkben sokat kellett elmélkednünk, magunkban is, közösségeinkben is arról: Mi a sajátos, felülről adott rendeltetése a mi pataki főiskolánknak? Megállapítható-e nyilván annak a missziónak s a belőle következő szolgálatnak biztos vonala, mely egyaránt folyik a kollégium hagyományaiból, és a Trianon okozta gyökeresen megváltozott helyzetből? Világos és letagadhatatlan látások szövődtek számunkra parancssá multból és jelenből. Innen indult el valaha szinte az egész országot behálózó szuplikáció és legáció. Szegények iskolája volt mindig. Patak ma is 12 ezer lakosú kis város. Közvetlen környékén a Bodroghöz és Hegyalja tanya- és faluvilága. S ebben a környezetben túlnyomólag falusi származású diákok nevelődnek s kerülnek majd nem mindnyájan falusi őrálló helyekre. Az angol internátus nagyszerű elgondolása is megkívánta az egészséges ellensúlyt, hogy a „szegények iskolája” jelleg el ne homályosodjék. Mindebből adódott az a missziói jellegű felismerés: Mennél szélesebb területen s lehető mély belegyökerezettséggel viszonyban kell élnünk a néppel, a faluval.

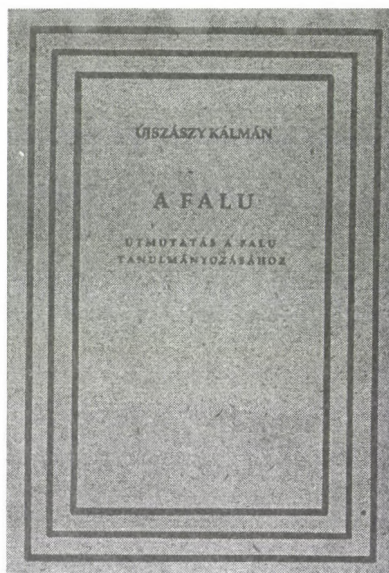
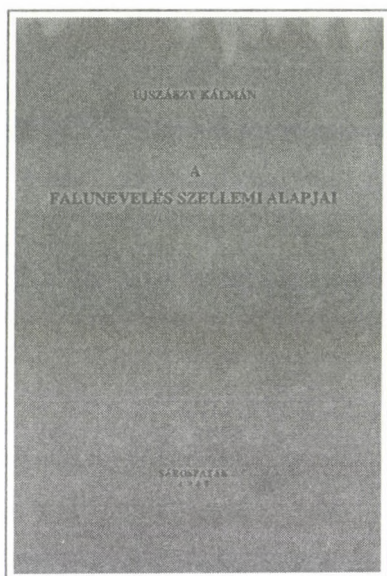
Ez a felismerés öntudatosabbá, rendszeresebbé tette azokat a korábbi, szórványos kezdeteket, amilyenek voltak pl. cserkészcsapataink mozgatóbázisai, falusi látó útjai, theol. ifjúságunknak 1926-tól folyó gyülekezetrajzi kérdőíves gyűjtése. 1929/30-ban gyakorlati theol. szemináriumunk keretén belül egész éven át falukérdésekkel foglalkoztunk. 1931. júniusában a teológiai kar ülésének egyik jegyzőkönyvi pontja a többiek között ezeket mondja: „Főiskolánk lelkipásztornevelésének multjából és jelenéből az a meglátás világlik ki, hogy nálunk elsősorban a falu, a magyar református falusi gyülekezet speciálisabban és céltudatosabban odanevelt és erre előkészített pásztorainak kell nevelkedniük. A hangsúlyozottabban a falu számára való lelkipásztorképzés nyilvánvalóan nem jelentheti azt, hogy a teológiai tudományosság követelményei egy jöttányi csorbulást is szenvedhetnek. Ellenkezőleg. Másfelől az így hangsúlyozott képzés — mellyel akadémiánk nemcsak kerületünknek, hanem az egész magyar református egyháznak szolgálni akar — szükségessé teszi, hogy a nevelés más, speciálisabb útjait is keressük. Indokoltnak látjuk egy olyanféle

vinni, hanem kapni is szerettek volna kulturális értelemben, például morált, megőrzött ősi értékeket, hagyományt. A falu felé fordulásból tehát Sárospatak, a főiskola is profitált, mert felfrissült a szellemisége, színesebbek lettek az alkalmazott munkaformák.

Érdekes sajátossággént utalunk arra a tényre, hogy Sárospatakon a c s e r k é s z m u n k a talajától is erősödött a falumunka szellemisége. Egyik tanítványa nagy előnynek nevezte azt, hogy Szabó Zoltán volt az első olyan professzora a teológiának, aki cserkészvezetői tapasztalattal rendelkezett. Ezzel nyilvánvalóan arra utalt, hogy sokkal közvetlenebb, emberibb kapcsolatot tudott teremteni tanítványaival, személyiségében és látókörében nem csupán a tudomány, hanem a gyakorlat, az eleven élet is jelen volt. Újszászy Kálmánról is elmondható ez. Amikor a tanítóképzős cserkészcsapat vezetőjeként programot alkotott, abban olyan perspektívákat jelölt ki, amelyek a falumunka felé mutattak. A tanító hivatásáról úgy gondolkodott: „Nem az itt a kérdése tehát, hogy hogyan fog tanítani, hanem az, hogy milyen lesz az a falu vagy más közösség, amelynek képe húsz-harminc esztendő múlva az ő munkájának nyomán fog kirajzolódni. Hogy ebben a faluban tisztább gyermekek, egészségesebb élet, nagyobb és magyarabb műveltség, erősebben megalapozott jólét és több esztétikum találjon megvalósulásra az ő keze munkája nyomán, arra akarja segíteni a képzős cserkészmunka azáltal, hogy erősíti benne azokat a motívumokat, amelyek egy egészséges magyar tanítói életprogram kialakításához szükségesek”.¹¹ Ebből a megfogalmazásból messzemenően következtetni lehet a sárospataki falumunka irányára.

A falumunka egyik fő eleme az Újszászy Kálmán által vezetett f a l u s z e m i n á r i u m volt. A teológiai akadémia filozófia és pedagógiai tanszékének tanára tizenöt év távlatából visszaemlékezve úgy látta, hogy a kezdeményezést a gazdasági válság kényszerítette ki. A munkanélküliség, a mezőgazdaság krízishelyzete, a paraszti nyomor, a „három millió koldus”, a „néma forradalom” korszaka volt az. A válságos magyar élet mellett azért érzékelhető volt, hogy megjelent a színen a magyarságában megújult, tettekre kész ifjúság, tehát az adott helyzet és az inspiráló program sikerrel kecsegtetett. Létrehoztak tehát a teológusok kezdeményezésére egy szociológiai szemináriumot, amelyben a kor legidősebb kérdéseit beszélték meg. Figyelmük fő-

¹¹ A tanítóképzős cserkészmunka. 1933. Vö.: Újszászy Kálmán emlékkönyv, i. m. 114.

ként a falura irányult, hiszen a diákok túlnyomó többsége onnan került az akadémiára, s oda kívánt visszatérni. Sikerét épp ez az önkéntes szerveződés biztosította. Hamarosan kitűnt, hogy nem elegendő a faluval csak a szociológiai művekből ismerkedni, hanem az olvasottakat szembesíteni kell a valósággal, ehhez pedig gyakorlati vizsgálódás szükséges. 1932 őszén történt az első kiszállás a sárospataki Alsó-határ tanyavilágába, s ebből nőtt ki a falumunka újabb ága, a *falukutatás*.

A szeminárium hallgatói kettesével vállaltak egy-egy néprajzi, szociográfiai gyűjtőfeladatot, így tanulmányozták a meglátogatott települést. Újszászy professzor az első tapasztalatokat is felhasználva 1936-ban százoldalas könyvet adott ki e kutatás segítéséhez, rendszeressé tételéhez. *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához* című műve megalkotásában abból indult ki, hogy a magyar falu betölthesse a nemzeti újjáépítésben reá váró feladatát, két dologra van szükség: „Az egyik a falu ránevelése erre a feladatra, a másik a falu életének tanulmányozása. Az első a döntőbb jelentőségű, de nem történhetik meg a második nélkül.”¹² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában fiókok hosszú so-

¹² Hasonmás kiadásban újra kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság dr. Újszászy Kálmán 90. születésnapjára. 3.

rában sorakoznak a kutatott települések rendjében azok a szinte felbecsülhetetlen, forrás értékű feljegyzések, amelyek a faluszeminaris-ták kiszállásai során készültek, Olyan szokáskincs, folklóranyag található itt, amelyeket ma már nem őriz a helyi emlékezet, tehát az értékméntés vitathatatlan. A gyűjtőmunkának szép előzményei is hatottak Patakon, elég talán, ha Erdélyi Jánosra, Deák Geyzára, a Folklore Fellows helyi csoportjára utalok. Ugyanakkor Újpesten, Szegeden indult már a sárospatakiaké előtt ún. settlement-munka, vagyis szociografikus településvizsgálat. A faluszemináriumi kutatás azonban csak „melléktermékként” foglalkozott az archiválással, a fő törekvés a megismerés alapján a táj megsegítése volt, s ez lett a falumunka harmadik ága, az *ismeretterjesztés*.

A faluszeminárium tagjai falunapokat szerveztek, amelynek keretében műsoros délutánokon közvetítették irodalmunk jeleseinak alkotásait, templomi szolgálatot vállaltak a hitélet támogatására, próbáltak segíteni a falusiak ügyes-bajos dolgainak elintézésében, továbbá vándorkönyvtárakat működtettek 40-40 könyvet kihelyezve télen a falvakba. Az elméleti felkészülés, a gyakorlati vizsgálódás és a kultúráközvetítés hármassága szemlélteti a faluszemináriumi program lényegét. E tevékenységformákban a teológushallgatóké volt a főszerep, de a falukiszállások és falunapok programjából részt vállaltak önként jelentkező tanítóképzős és gimnazista diákok is.

A faluszeminárium mellett a sárospataki *n é p f ő i s k o l a* váltott ki országos visszhangot. A hazai szakirodalomban a XIX. század végén jelent meg először a dán népfőiskolák híre, amelyek hálózata Grundtvig (1783–1872) kezdeményezésére épült ki, aki a görög és a latin kultúra helyett a dán nemzeti műveltség tanítását szorgalmazta. Hazánkban a Trianon utáni években mintegy 70 népfőiskola indult az állampolgári nevelés célkitűzésével. Sárospatakon 1936. február elsején Szabó Zoltán előző évi javaslata, tervszervezete alapján szervezték meg az első, kilencnapos népfőiskolai tanfolyamot. Olyan parasztfiatalokat hívtak Patakra, akik előtt más formában nem nyílt meg a továbbtanulás útja. Egy jelképes falu, Szeretettfalva polgárai lettek; vál-lásos, ismeretközlő és gyakorlati foglalkozásokat tartottak számukra. Amint az első körlevél írja: „Szellemi tekintetben magyar népünk öntudatosabb tagjává való nemzeti nevelés, lelki tekintetben az ifjú-sági munkában, gyülekezeti életben is szolgálni tudó, hívó ifjú krisz-

tusi vonásainak az erősítése a célunk.”¹³ Azután évről évre megtartották a téli tanfolyamokat; működésének tizenkét éve alatt 460 hallgatónak volt módja itt lelki és szellemi gazdagodásban részesülni. A résztvevőket a falvak református lelkészei ajánlották be gyülekezetükből az értelmes, vezető típusú parasztfiatalok közül. Szabó Zoltán 1943-ban így fordult a fiatalokhoz a népfőiskola újságjában: „Az élet nagy feladatai előtt álltok, és hallatlanul fontos, hogy erősebb karral, messzebb látó szemmel kezdjetez hozzá az élethez. Nem államilag kinevezett hivatalnokok csinálják ezt a munkát, hanem a lélek adja oda áldozatos munkáját a magyar jövőért.”¹⁴ A folyamat még 1945 után is folytatódott három évfolyammal, s az akkori vezető, Rácz István, így fogalmazta meg a célt: „A népfőiskola embert akar nevelni: élete nagy kérdéseiben tájékozott, magyarságában öntudatos, paraszti mivoltára büszke, eleven kultúréletet élő, politikailag iskolázott, gazdasági helyzetét ismerő, új arcú magyar embereket”.¹⁵ A sárospataki falumunkának ebben a szegmensében mérhető fel leginkább az eredmény, hiszen tudható, hogy számosan lettek a népfőiskolások közül településük mintaadó polgárai, vezetői, többen indultak felsőbb tanulmányok felé. Sokat árul el az őket ért hatások erejéről az a tény, hogy előbb csak egy-két család jött össze a volt népfőiskolások közül, 1976 nyaratól azonban rendszeressé tették sárospataki találkozóikat, mintegy folytatva a tájékozódás munkáját, erőt merítve Új-szászy professzor diófája alatt.

A sárospataki főiskola nevelőmunkájának átalakulását, élet-közelségét példázza a m u n k a t á b o r szervezése is. Az elnevezésnek ma baljós csengése van a náciizmus és a kommunizmus megsemmisítő táborainak szomorú emléke miatt, pedig a maga idejében igen hasznos kezdeményezés volt, amiről itt említést kell tennünk. A patakiak német, svájci, bolgár példákat ismertek, az ő kezdeményezésük azonban e téren is újított. Főként azzal, hogy ezt is beépítették pedagógiai rendszerükbe, hiszen kinyilvánították, hogy a konkrét cél a munkatáborozók nevelése. Úgy gondolták ugyanis, hogy praktikus szociális tapasztalatokra is szükségük van a diákoknak, s ennek egyik legkomolyabb formája lehet a közhasznú tevékenységet folytató munkatábor. A Sárospataki Ifjúsági Közlönyben 1935 júniusában közzétették a célkitű-

¹³ A Sárospataki Népfőiskola (1936–1986). I. m. 22.

¹⁴ Uo. 40.

¹⁵

Az útépítő munkatáborozó diákok (1935)

zést: „A munkatábor önnevelés. Célja: áldozatos életű, rendeltetésű magyar férfiak nevelése.” Értéke az építőmunka közösségi jellegéből, önzetlenségéből, hasznos voltából fakad. Nem feledték azt sem, hogy „szociális vonatkozásban is nevel, mert a testi munka értékét és rajta keresztül a testi munkát végző testvér magyar embert csak az tudja igazán megbecsülni, aki maga is végzettilyent.”¹⁶ Azal hogy utat építettek a falvak között, templomot emeltek szegény sorsú emberek által alkotott falusi gyülekezet számára, a falumunkának is szerves részévé tette a munkatáborokat, amelyben főként teológusok vettek részt.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tehetségmentő tevékenységet sem, amelyben Sárospatak ugyancsak kezdeményező szerepet vállalt. Ezáltal olyan jó képességű parasztyerek kezdhettek középiskolai tanulmányokat, akiknek iskoláztatását szegénységük miatt a szülők nem vállalhatták. Harsányi István volt ennek szervezője, gondozója, aki szerint a szervezett hazai tehetségvédelmi mozgalom új korszaka 1935-ben kezdődött, mégpedig Sárospatakon. „A mozgalom ezen időszakának története két részre tagolódik. Az elsőben kibontakozik a református gimnáziumok mozgalma, a másodikban 1941-től

¹⁶ Újraközölve: Újszászy Kálmán emlékkönyv. I. m. 228.

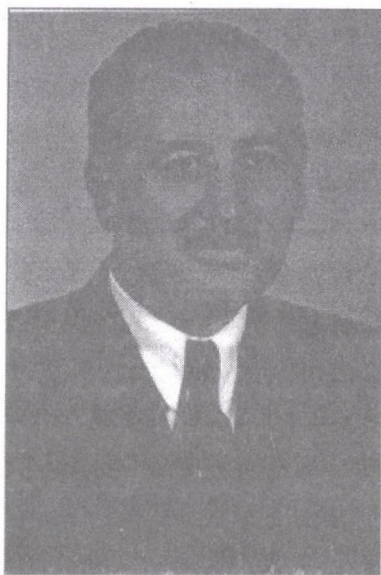
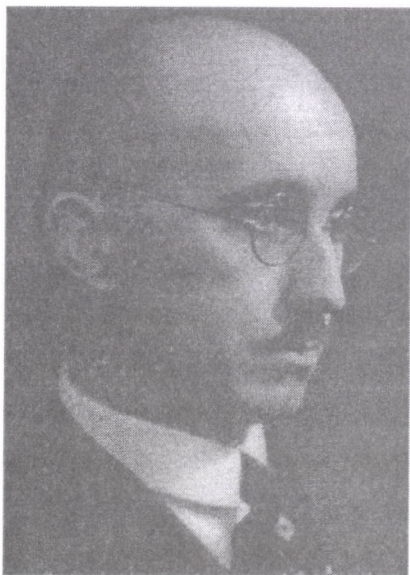
az állam is bekapcsolódik a munkába, s a kormány jelentős falusi tehetségvédelmi alapot létesít. A kiválogatás munkája itt is a Sárospatakon kikísérletezett módszerrel folyik, s ettől kezdve egymás mellett élő együttműködésben halad az állami és egyházi népi tehetségmentési munka Sárospatakon”. „Az Angol Internátus manzárdjának lakói a pataki diákság tehetség és teljesítmény szerint egyaránt kiemelkedő homogén csoportját alkották. Patakon mindenki tudta, hogy a manzárdisták kiválogatásának mik a kritériumai, s a manzárdisták éppen úgy, mint utódaik, a Rácz-ház lakói, teljesen természetesnek tartották a velük szemben támasztott magas követelményeket, tudták, hogy azoknak meg is tudnak felelni, s maguk szégyellték volna a legjobban, ha az őket kiválogatók bizalmának nem tudtak volna megfelelni.”¹⁷ A Sárospatakról elindított népi tehetségmentési mozgalom szerves folytatása volt az időközben más református gimnáziumokra is áttérjedt tehetségvédelmi munka, majd a tehetséges falusi szegény tanulók gimnáziumi iskoláztatásának előmozdítására „állami keretben működő nevelőalap”. (Illő e körben kitérőként megjegyezmem, hogy a miskolci református Léway József Gimnázium 1940-ben indult első osztályába is kerültek falusi tanulók a tehetségmentés révén, akikkel 1948-ban magam együtt érettségiztem, s tanúsíthatom a kiválasztás sikerességét, a fiúk helytállását.)

Megjegyzem még, hogy a falumunkába bekapcsolódó pataki diákok adták azután a derékhadát régióinkban a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőknek, valamint az 1960 körül kibontakozó honismereti mozgalomnak; az alkalmi önkéntes diákmunkából sokak esetében egész életre szóló feladatvállalás lett.

5.

Az adott időkeret nem engedi meg a részletekben való elmélyülést. Vázlatos áttekintésem is érzékeltetheti azonban, hogy ha egy intézmény küldetésének tudatában felismeri az adott történelmi idő által kínált mozgástérben a lehetőségeit, ha ezek kiaknázásához kellő szellemi kapacitással rendelkezik, akkor nehéz időkben is megújulhat, felvirágozhat. A tárgyalt időszakban a magyar falu kínálta a feladatot is meg az erőforrást is ehhez. Nagyot változott a hazai társadalmi képzet az utóbbi két-három emberöltő alatt, nem tudjuk tehát

¹⁷ Idézi *Sarka Ferenc*: A sárospataki tehetségvédő – Harsányi István (19108–2002) – a történelem viharában. A Magyar Tehetséggondozó Társaság honlapja.

Dr. Újszászy Kálmán és dr. Szabó Zoltán teológiai professzorok

átvenni, lemásolni az elődök teljesítményét. Abban követhetjük példájukat, hogy a magunk korának kihívásai között tanulunk meg helyesen tájékozódni, hogy felismerjük, milyen formákat ölthet küldetésünk teljesítése. Jó érzés meggyőződni arról, hogy szép számmal jártak előttünk példaképül választható elődök.

Idén lesz 110. évfordulója Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán születésének, alkalmat ad ez az esztendő emlékezetük felidézésére, üzenetük megismerésére, tolmácsolására. Témánk vizsgálata megerősíti Szabó Zoltán meglátását: „A pataki lélek sajátsága diák- és tanártípusban öltözött mindig testbe. Bizonyos hiány van abban a közfelfogásban, mely a nevelést olyan egyoldalú eljárásnak látja, melyet a nevelő gyakorol a tanítványra. Az igaz nevelés: viszonyban élés. Nevelő és diák viszonya.”¹⁸ Minden bizonnyal ennek a viszonynak a harmóniája, valamint a társadalmi beágyazottság magyarázza a múlt századi sárospataki falumunka sikerét, megújító hatását.

¹⁸ Szabó Zoltán: Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben. Újraközölve: Széphalóm 17., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2007. 507.

Emléktábla a Sárospataki Református Kollégium udvarán
(Jakabfalvy Gyula felvétele)

RÉPÁSZKY ZOLTÁN

Népfőiskola Mezőkövesden

Történelmi, társadalmi és korabeli elemi iskolák nagy részének – főleg falun – elmaradottsága követelte meg a népfőiskolák megszervezését szinte egész Európában. Hazánkban néhány kivételtől eltekintve csak mezőgazdasággal foglalkozó településeken indították útjára a 19-20. sz. találkozóján ezeket a felnőttképző, téli időben működő tanfolyamokat. Elsősorban a falusi fiatalokat szervezték ide. Ők voltak azok, akiknek a körülmények miatt az iskolai ismeretei igen szegényesek voltak.

1868. évi népoktatási törvényt éppen ennek megváltoztatására dolgozta ki báró Eötvös József kultuszminiszter. Kötelező 6 osztályos elemi iskolákat vezettek be. „A műveltséghez szükséges alapismereteket és alapkészségeket minden népréteg, így a parasztság is ebben az iskolaformában sajátította el,” írja Romsics Ignác.¹ A tantárgyak főleg közismereti tárgyak voltak, melyek nem segítették a parasztyerekek életre való felkészülését. Kellett volna a törvény szerint a 6. osztályra épülő ismétlőiskolát szervezni, de ezt pl. Mezőkövesden csak a 19. sz. végén indították be. Itt sem kaptak sokkal több tudást a tanulók a 6. osztálynál.

Ezt pótolta 1896-ban bevezetett *gazdasági ismétlő iskola*. Ez országszerte sokat segített a tanulók tudásszintjének emelésében. De Kövesden tavasszal már elvitték a gyerekeket summásságba a szülők pénzt keresni. Ősszel későn hozták őket haza. Volt több gyerek, akit már 6. osztályból is elvittek minden igazgatói rábeszélés ellenére. Ennek ellensúlyozására a 20. század 20-as éveinek végén megszer-

¹ Romsics Ignác: A magyar iskolarendszer és a népfőiskolai mozgalom a két világháború között. = Pölöskei Ferenc (szerk.): A falukutatás fénykora. Bp., 2002. 146.

vezték a *summásiskolát* Abrakovits Jenő igazgató-tanító irányításával.² Kövesden az 5-6. osztályosok kb. 50 %-a jelentette a létszámot. Országosan a Romsics-féle tanulmány szerint kb. 90 %-ukat már dolgoztatták.³ Hogy ezt megértsék, tudni kell azt, hogy a matyók alsóbb rétegei (földmunkások, kisbirtokosok, sok gyermek) igen nagy szegénységben éltek. 8-10 000 ember indult útnak tavasszal távoli nagybirtokokra nyári munkára, summásnak. Ezeknek a gyerekeknek a mulasztása miatti pénzbüntetést a szülők nem tudták volna befizetni, ezért községi képviselőtestületi ülésen ezeket felfüggesztették. Ők tanultak azután a *summásiskolában* novembertől márciusig elvégezve – rövidített tananyaggal és iskolai idővel – érsekségi jóváhagyással.

Ebből következett az, hogy a dualizmusban és a két világháború közt az általános és a szakmai műveltség Mezőkövesden is szűkre szabott volt.

Népfőiskola szervezése Mezőkövesden 1922–1944

Ilyen társadalmi és oktatási feltételek voltak az okai a Kövesden létrehozandó népfőiskolának. Nálunk azonban nem is a dániai, általában az észak-európai téli bentlakásos népfőiskolákról volt szó. A gazdakörök és az egyházi vezetők kezdték el szervezni az 1910-es években a népfőiskolákat. Többségük hamarosan átalakult téli előadássorozatos formává. Romsics szerint „ledegradálódott” a népfőiskola.

Az eredeti *bentlakásos népfőiskola* Zemplén megyében, Sárospatakon indult meg 1936-ban. „A Református Teológia kezdeményezése adott új tartalmat a szervezendő népfőiskolának. Ebben jobb és bal kezdeményezések egyaránt nagyobb teret kaptak. Ezek közül legnagyobb jelentőségű a falukutató, illetve népirói mozgalom kibontakozása volt, melyből dr. Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán is merített. Vallásos, ismeretközlő és gyakorló legyen...” Kiemelik a tanítványoknak „Légy büszke faludra, de úgy élj és dolgozz, hogy falud is büszke legyen rád.” Majd így folytatja a cikk szerzője: „A népfőiskolának ugyanis sajátos, jellemző vonása a helyi kötődés, így többnyire regionális feladatot vállal ... amely megtalálja és alkalmazza sajátos pedagógiáját a képességefejlesztés és önképzés alapjain.”⁴

² Dr. Abrakovits Endre visszaemlékezése édesapja munkájára.

³ Romsics i. m. 149.

⁴ Kováts Dániel: A sárospataki népfőiskolai kezdeményezésről – egy országos tanácskozás tükrében. = Borsodi Művelődés, 1989. 4. sz. 81-85.

Mezőkövesdi népfőiskolások az 1920-as években
(Az ülő sor közepén keménykalapban a Népfőiskola alapítója, Peczina Endre.)

Mezőkövesden 1922-ben, két évvel az elsőnek beindult szegedi népfőiskola után kezdte el működését a népfőiskolai tanfolyam eleve a téli előadássorozatos formában. Nagy szükség volt erre, amit a szervezők hamar felismertek. Nagyon alulképzettek voltak itt a felserdült fiúk, télen pedig munkájuk sem igen volt. Az idő tehát kedvezett a szervezésre. A tanfolyamszerű népfőiskolára azonban a feltételek nem voltak meg; a város vezetői – összefogva a gimnázium és az elemi iskola igazgatóival, pedagógusaival – nagyon is tervszerű és tudatos előkészítő munkát végeztek a cél érdekében. Erről az egyik mezőkövesdi heti újságban sokat olvashat az érdeklődő.

A *Borsod* című lap 1922. évi számaiból emelem ki a tényeket, gondolatokat. Az első tudósítás szeptember 23-án íródott, melyben általában szólnak a tanfolyam beindításáról, szükségességéről, okairól. Ilyen feladatot tűztek ki:⁵ „A nagy Széchenyi István gróf már egy századdal ezelőtt hirdette a meggyőződés erejével az igazat: egy népnek boldogsága a kiművelt emberfők mennyiségétől függ. Ezt jelentik e szavak, hogy a tudás az ember boldogulásának leghatalmasabb eszköze, kinek-kinek műveltségétől függ létének célszerű, boldogulását előmozdító berendezése, melyen egy ország megelégedettsége és nyugalma függ.” „Egyes társadalmi osztályok közt lévő válszafalat a művelődés emelése szüntet meg.” Ilyen szavakkal bölcsen felhívták a földműves fiatalok figyelmét a tanfolyamra való jelentkezésre. Az írás szerzője *Peczina Endre*, a főgimnázium tanára volt, aki ebben az időben éppen a *Borsod* c. hetilapnak felelős szerkesztője.

⁵ *Borsod* c. helyi újság, 1922. szept. 23.

Borsod vármegyében csak Mezőkövesden alakították meg a nép-főiskolát. Előzetesen létrejött a szabadoktatási járási albizottság. Elnöke Zsóry Lajos főszolgabíró, társelnöke Nagysitkai Kiss László plébános, vezetője pedig Peczina Endre főgimnáziumi tanár lett. 11 tanítót, illetve gimnáziumi tanárt választottak be a bizottsági tagok közé. Szeptember 30-án már arról írnak, hogy a „képviselőtestület pártolja az iskola beindítását, s a működési és a személyi kiadásokra 50 ezer koronát biztosítottak. Helyéül a főtéri elemi iskolát jelölték ki”.⁶ Itt kell megjegyezni, hogy ez az iskola Mezőkövesd egyik leg-lepusztultabb iskolája volt. Egy október 7-én megjelent újságcikkben ismét buzdító szavakkal segítették a fiatalok szervezését. Kifejtették, miért kell oda járni: elemi iskolai tanulmányi ismeretek ismételése, kiegészítése, mezőgazdálkodási ismeretek gyakorlása, ennek megtanulása végett. Szerepelt a tananyagban tájékoztatás a közigazgatási munkáról (nyugták, váltók, levelezés stb.) Kijelentik, hogy 18 és 40 év közötti fiatalokat várnak a nép főiskolára.

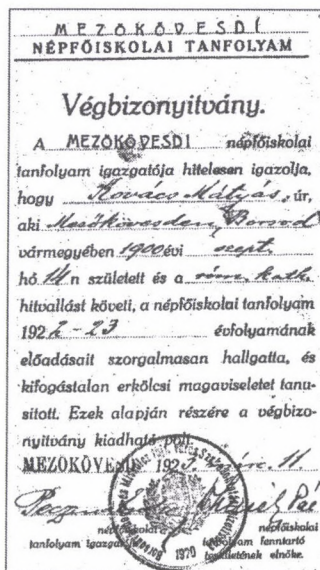
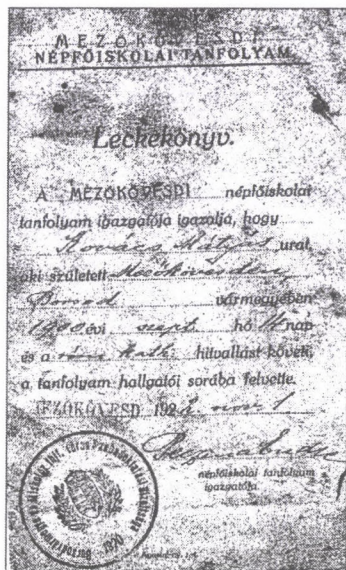
Október 21-én már részletesen ismertetik, hogy kik fognak tanítani, heti hány órában, mely napokon. Tizenegy tantárgyat terveztek heti 25 órában, négy napon keresztül. Hogy ne terheljék a tanulókat csak heti négy napon volt foglalkozás. Ezt jóváhagyta Borsod vármegye szabadoktatási titkára és a minisztérium küldöttje. Ettől a tervtől már a második évben eltértek, mert soknak tűnt a heti 25 óra.

Tehát kik tanítanak, mely tantárgyat, hány órában? Társadalmi és erkölcsi ismeretek, *Szentgyörgyi József* hittanár, heti 1 óra. Magyar nyelv és fogalmazás, *Peczina Endre* főgimnáziumi tanár, heti 4 óra. Magyar irodalom, *Peczina Endre* főgimnáziumi tanár, heti 1 óra. Magyar történelem, *Kaszás József* főgimnáziumi tanár, heti 2 óra. Alkotmányozási ismeretek, *dr. Kiszeli Pál* főjegyző, heti 2 óra. A második félévben a közgazdaságtant tanítja *Zaptočky Andor* főjegyző. Mezőgazdasági földrajz, *Bódy Kálmán* tanító, heti 2 óra. Számтан és mértan, *Abrakovits Jenő* igazgató-tanító, heti 4 óra. Mezőgazdasági és állattenyésztési ismeret, *dr. Végh Gyula* vándortanár, heti 2 óra. Egészségtan, *dr. Korányi Árpád* városi főorvos, heti 2 óra. Ének, *Gaál István* főkantor, heti 2 óra. Néprajz, *László Károly* heti 1 óra.⁷

Az újság november 4-i számában már arról szól az információ, hogy lehet jelentkezni a nép főiskolára a főgimnáziumban november

⁶ Uo. 1922. szept. 30.

⁷ Uo. 1922. okt. 1.

Kovács Máttyás leckekönyve, végbizonyítványa

11-én Peczina Endre tanár úrnál az Ifjúsági Könyvtárban. Megnyitó november 12-én lesz, vasárnap. Részletesen tájékoztatták a fiatalokat, hol lesz a megnyitó. Reggel 9 órakor a Nagytemplomban szentmise Veni Sanctével kezdődik, utána a Korona Szállóban megnyitó lesz, melyen ott lesznek Nagysitkei Kiss László plébános, Peczina Endre főgimnáziumi tanár, dr. Kiszeli Pál főjegyző, Bocsánszky Lukács dr. megyei szakelőadó. *Elindult tehát Mezőkövesden is a népfőiskola 1922. november 12-én.* Vezetője Peczina Endre főgimnáziumi tanár lett, aki ezt egészen 1938 nyaráig irányította és tanította. 16 évig vezette az iskolát, s ekkor nyáron kérte áthelyezését Budapestre. Ott lett a gimnáziumoknak latin szakos felügyelője egészen 1945-ig. Sajnos a budapesti harcokban a lakásukat Budán találta érte, és súlyos szívbetege miatt ezt már nem élte túl. Fiatalon, 56 évesen fejezte be oly nagy sikerrel végzett tanári munkáját.⁸

Az 1937/1938. évi Értesítőben egykori diákja, későbbi tanártársa, dr. Lukács Gáspár így írt osztályfőnökének munkájáról: „Intézeten kívüli tevékenységének legszebb ága, áldozatos kultúrmunkájának leg-

⁸ Leánya, Peczina Edit visszaemlékezése édesapja életrajzában (1985).

szébb területe a népfőiskola volt. A nagy Magyar Parlagon 16 évig szántott-vetett Peczina Endre lankadatlanul, szinte a magyar faj őseréjével és feneketlen hitével. E tevékenység méltánylásának csak külső jele a vallás és közoktatási miniszter hivatalos formában is kifejezett elismerése – tudjuk – ott él azoknak az egyszerű emberek szívében, akiket az ő irányító keze vezetett ki az iskolázatlanság sötétségéből. Tanári munkája itt volt a legáldozatosabb... idealizmusa itt volt a legnagyobb.”⁹

A Népfőiskola 18 éves statisztikája

Két szakasza volt a népfőiskolának. Az első szakasz 1922-től 1938-ig tartott, amikor vezetője Peczina Endre volt. Távozásával megszűnt az iskola egészen 1941-ig. Ekkor indult be ismét az akkori új igazgató, *dr. Papp Zoltán* irányításával. Neve Széchenyi Népfőiskola lett, mely össze volt kötve a nagy magyar jubileumi évével. Ezt javasolta a Széchenyi Szövetség is. Ennek aztán a 2. világháború vetett véget 1944-ben. A front után a megváltozott társadalmi helyzet már nem igényelte ezt az iskolatípust. Pedig az életképességét bizonyította az a tény is, hogy 1938-ban beindult városunkban a Mezőgazdasági Iskola is. Igaz ide főleg a módosabb, nagyobb földterülettel rendelkező gazdák fiai jártak.

Az első szakaszban összesen beiratkozott 1767 ifjú és bizonyítványt kapott 839 hallgató. A második szakaszban pedig 320 hallgatóból 119 kapott bizonyítványt.¹⁰ 1925 körül voltak olyan évek, hogy két csoportot is kellett szervezni, oly sok volt a jelentkező, illetve már az első év után sokan akartak újabb tanfolyamra járni, újabb ismeretekkel bővíteni tudásukat. *Összesen 2077 jelentkezőből év végén 958 hallgató fejezte be a tanfolyamot.* Bizonyítványt ezek kaptak, ez átlagosan 45-60 %-ot jelentett. Mi lehetett a lemorzsolódás oka? Néhány évvel ezelőtt még élt öregek szerint elsősorban a farsangi lakodalmak nagy száma, hisz a legények sok lakodalomba meg voltak hívva. De oka volt az is, hogy elég sok summás fiatal már hamarabb elment summásnak, mint ahogy befejeződött a tanfolyam. Többen pedig nem bírták azt a szellemi munkát, mellyel meg kellett birkóznuk a tanfolyamon, kimaradtak. Pedig a tanfolyam ideje hozzájuk alkalmazkodott: november elejétől kb. március közepéig tartott.

⁹ A mezőkövesdi gimnázium 1937/38. évi értesítője (a továbbiakban: Értesítő), 7-8.

¹⁰ Értesítő 1941/42. 11-12.

Márciusban vizsgát tartottak, előtte misén vettek részt a hallgatók. Majd valamelyik ideérkezett meghívott vendég – főispán, plébános, megyei szakelőadó – tartott köszöntőt. Ezt követte a tantárgyankénti beszélgetés, a záró elemzés, összegzés. A hallgatók közül valaki köszönetet mondott a tanároknak az évi munkájukért. Végül oklevelet kaptak, kiemelkedő hallgatók még könyvjutalmat is. Végezetül kiosztották a hallgatóknak a *Látogatásai bizonyítványt*, valamint a *Végbizonyítványt*. Ezeket a mellékletben bemutatom, Kovács Mátyás örökösei bocsátották rendelkezésemre. Ezeken jól látható a tantárgyak neve, éves óraszám, a tanárok, tanítók aláírása. (Sajnos oklevelet nem sikerült szerezni bemutatásra.)

Van egy csoportkép a 20-as évekből. Ez jól bemutatja a férfiak matyó öltözését, valamint a létszámot és a vizsgákon megjelent vendégeket, tanárokat. Az ülő sorban balról a harmadik Szentgyörgyi József gimnáziumi hittanár, mellette dr. Kiszeli Pál főjegyző, középen keménykalapban Peczina Endre, a sorban utolsó előtti pedig Gaál István főkántor. A másik fénykép mely elég sötét, azt a tantermet mutatja be a Főtéri iskolából, ahová jártak a hallgatók a népiskolába. A Gárdonyi Géza által ismertetett régi-régi tanteremre lehet ráismerni.

18 év alatt összesen 35 tanár és tanító tanított 8 tantárgyat. A tantárgyak kiválasztása kezdetben a népfőiskola vezetőségének volt a feladata, ők állították össze a óraszámokat is. A második szakaszban már Benda Kálmán történelemtudós útmutatása alapján állították össze a tantárgyakat, azok ismeretanyagát és óraszámait. Mindkét szakaszban a 8 tantárgy megmaradt. Ezekről a Matyóföld 1986/1987. évi számában olvashatnak dr. Bayer István Kossuth díjas főiskolai tanár, egykori kövesdi gimnazista tollából.¹¹

A *történelem* keretében mindkét szakaszban volt a magyar történelmi ismeretek mellett néprajz, matyó népművészet (öltözet, a régi kövesdi település, a matyó ház jellemzői). *Mezőgazdaságtanban* növénytermesztési, állattenyésztési, gazdasági üzemtani ismeretek voltak a kiemelt tanulandó anyagok. Az első szakaszban mindezt kiegészítették még a méhészeti és selyemhernyó-tenyésztési ismeretek is, mert akkor itt tanított a gimnáziumban Zimay Szilárd tanár, aki ennek nagy tudora volt. *Magyar nyelv és irodalomban* az irodalmi ismeretek mel-

¹¹ Matyóföld, 1986-1987. 56-57.

lett tanultak a népdalról, népmeséről, népművészetről, fogalmazásról és ügyiratkezelésről is. *Földrajzból* a településföldrajz, gazdasági földrajz, társadalmi ismeret, néprajzi ismeret volt a tanulandó anyagban. Az *egészségtan* órán főleg az egészséges életmód, a helyes táplálkozás, a testápolás, az egészséges lakás követelményei volt a tanítandó anyag, felhasználva a kövesdi szokásokat is. Volt *közigazgatási és közgazdasági ismeretek* óra is, melyen a parasztszövetkezetekről, a termelésről és értékesítésről, haszonbérleti szerződéskötésről, meghatalmazásról, kérvények írásáról stb. tanultak. *Természetrajz* órán a növények felépítéséről, termesztésének korszerű módszereiről, egyedi fejlődésükről, ezek feltételeiről, életjelenségeikről tanultak. Az *erkölcstani és világnézeti* órákon a vallásos gondolkodást, a bibliai történetek tanulságait, az erkölcsös viselkedés szabályait, formáit ismerték meg a mindennapi tapasztalatok alapján. *Számítan-mértan* órán az egyes tárgyakban tanult ismeretekhez kaptak feladatmegoldásokat. (Főleg területszámítás, súlymérés, növekedés, népességi viszonyok alátámasztása szerepelt az órákon.) Az első szakaszban majdnem végig volt *énekóra*, de aztán ez tanár hiányában elmaradt. Egyházi és világi népénekek tanulása, megismerése (elsősorban a matyó népénekek felhasználása) jelentette a tananyagot, egyben a főkántor felhasználta az alkalmat a jó hangú fiataloknak a dalárdába való átirányítására is.¹²

Kik és hogyan tanítottak a népfőiskolában?

A 35 tanár-tanító nagy része csak néhány évig tanított a népfőiskolában. Ennek a kövesdi iskoláktól való eltávozásuk volt az oka, sajnos letelepedésüket gátolta a lakáshiány. Ez csak a harmincas évekre rendeződött, amikor a kialakított Tisztviseelő-telepen sok pedagógus is kapott lakhelyet, épített családi házat. De jó néhányan tanítottak 15-18 éven át. Így pl. *Peczina Endre*, *Répászky Tivadar*, *Zimay Szilárd*, *Wolfinau Béla*, *Király Jenő* gimnáziumi tanárok, továbbá *Abrakovits Jenő*, *Bérces László*, *Body Kálmán*, *László Károly* tanítók. A vallástant a gimnázium hittanárai tanították, így pl. *Szentgyörgyi József*, *Paál Ferenc*, *Kató Ottó*, *dr. Kiss István*, *Sándor Imre*. Őket 2-3 évenként cserélte az Egri Egyházmegye. Az egészségtant többnyire orvosok tanították, mint pl. *dr. Korányi Árpád*, *dr. Benyó Endre*; gimnáziumi tanár akkor vette át egy-egy évre a tanítást, ha orvos nem vállalta. Természetes volt, hogy a közjogi ismereteket vég-

¹² Az Értésítő 1922 és 1938. között megjelent köteteiből összegyűjtve.

Az előadott tárgy			Észrevételek	Az előadó tanárának az előadott hallgatónak közösen aláírása
címe	óráinak száma	ideje		
Általános iskolai tanterv	13		Igen jó tanterv	Bontó József
Magyar irodalom	13		Nem kellene ennyire	Papp János
Magyar fogalmazás	36		Különösen az elbeszélést	Papp János
Magyar történelem	48		Magyar fogalmazás	Papp János
Általános iskolai tanterv	15		Magyar fogalmazás	Papp János
Földrajz	39		Magyar fogalmazás	Papp János
Értelmesség	46		Magyar fogalmazás	Papp János
Ismerettség ismeretek	15		Magyar fogalmazás	Papp János
Értelmesség ismeretek	13		Magyar fogalmazás	Papp János
Összesen	13		Magyar fogalmazás	Papp János

Látta:
Budapest, 19...

Két oldal Kovács Mátyás népfőiskolai leckekönyvéből

zett jogász tanítsa, így pl. a 20-as években végig dr. Kiszely Pál főjegyző volt a tanárunk, majd a 30-as évektől a különböző tantárgyak közt szétosztotta az iskola igazgatója. Az éneket kezdetől 1936-ig a főkantor, Gaál István tanította, de halála után a második szakaszban nem vették fel a tanítandó órák közé. (Megjegyzem, hogy nem sikerült minden évnek a tantárgyfelosztását megtalálni, így egy-egy év tanári karát nem ismerjük.)

A tanárok nagy szeretettel és türelemmel tanították az igen eltérő felkészültségű és korú férfiakat. A fénykép is igazolja, hogy az éppen legénykorba lépett 18-19 éves fiúktól egészen a két-három gyermekes apákig bezárólag jártak egy osztályba. Tehát a tudásuk, élettapasztalatuk igen eltérő volt. A tanárok habitusa és attitűdje igencsak ehhez alkalmazkodott, az órákon aktivizáló munkával foglalkoztatták a tanulókat. Fejlesztették a tanulási képességeket, melyre nagy szükségük volt, bár az otthoni tanulás nem volt oly jellemező a hallgatóknál.

A tanulásra való motivációról így ír az életrajzában Kovács Mátyás 1972-ben: „Az esti órákban kigyúlt a fény a templomtéri iskolában, hogy a népfőiskola enyhítse a matyók századokkal való lemaradásának szégyenét. Azért léptük át az iskola küszöbét, mert tanulni akartunk... Amikor este 9 óra körül vége lett a tanításnak, sokan éjfél-

lig ott maradtak. A táblánál krétacsonkokkal gyakorolták a számtanpéldákat és a helyesírási szabályokat... Közel fél évszázad távlatából köszönjük meg azoknak fáradozását, akik a szellem szegénységében élő népet felkarolták, tanították meg az ismeretre.”¹³ Ezekben a mondatokban ott van elrejtve a tanulási igény kialakulásának valósága.

Erről a heroikus tanítási munkáról írt szép megemlékezést Szabó Zoltán író-szociográfus a *Cifra nyomorúság* című, Mezőkövesdről szóló munkájában, melyet 1938-ban adtak ki. A Matyóföld 1986-87. évi kötetében használta fel gondolatait dr. Bayer István Kossuth-díjas főiskolai tanár, amikor a Mezőkövesdi Népfőiskola történetét dolgozta fel a már említett statisztikai adatok segítségével. Mind a tanítványok hálája, mind Szabó Zoltán elismerő megállapításai erőt adott a pedagógusoknak a népfőiskolai fáradságos munkához. A tanárok tanításának alapja volt a tananyagnak a tanulók mindennapos tapasztalataihoz való kapcsolatát megtalálni, azokat megbeszélni és közös munkával a konklúziókat levonni. Például növények ültetése, csiráztatása, gondozása, fejlődésük figyelése, az egyes növényi részek kialakulása feltételeinek kísérleti bizonyítása. Vagy például egy-egy fizikai jelenségeknek – nyomás, sűrűlődség, erő kifejtés stb. – a mindennapi munkában való felismerése és ezeknek fizikai törvényekkel való megmagyarázása. A népfőiskolának 250 kötet könyve volt a saját könyvtárában. Ezeket rendszeresen olvastatták a hallgatókkal. Így a magyar órákon jól felhasználhatták pl. a dráma, novella fogalmának tanuláskor, vagy pl. az írók és költők munkásságának megismerésénél, a fogalmazásoknál a szókincsük fejlesztésénél stb. A tanórákon elsődleges helyen szerepeltek a gyakorlati életből vett példák, amelyekről a már nyugdíjas tanároktól és tanítóktól sokat hallottam a 60-as években. Ismerve a tanárok és tanítók neveit megállapíthatom, hogy az iskolákban tanítók közül a legkiválóbbakról volt szó, akik ebben az iskolában tanítást vállaltak. Szakterületüknek valóban szakértői, tudományos, irodalmi tevékenységük példaértékűek voltak. Az órákon alkalmazott módszereikkel tudták aktivizálni a hallgatókat. Úgy hívták e módszert annak idején, hogy a „cselekvés iskolája.” Ez ilyen órai munka és a hallgatók önkéntes jelentkezése együttesen eredményezte a tanfolyam sikerét.

A tanfolyamokat sikeresen befejezett hallgatók közül a későbbiekben többen „sikeresen kiemelkedtek a summás sorsból és lettek

¹³ Ifj. Kovács Mátyás „Kévébe kötött kalásznak” című életrajza édesapjáról.

iparosok, kereskedők, postások, rendőrök, stb.” – írta visszaemlékezésében Kovács Mátyás.¹⁴ Őt a magyar irodalom és a település története érdekelte, így sokat kutatott a matyó nép életéről, régi települési formáról, vagy például Csepellényi György pálos szerzetes vértanúságáról, hiszen Mezőkövesdtől nem messze végezték ki az elrablói.

A népfőiskolára is utal Szabó Zoltán népi író, aki így szólt 1938-ban a kövesdi értelmiség munkájáról: „Ha a nép vigasztalan képet mutat Mezőkövesden, az értelmiségiek magasan a magyar városok középosztályának szintje fölött állnak. A gimnázium tanári karának egy része példát mutat annak, amilyennek lennie kellene a középosztály vidékre rendelt képviselőinek. Elsősorban az a bizonyíték erre, hogy egyetlen magyar városról, vagy faluról sem jelent meg az ott élők tollából annyi komoly és alapos tanulmány, mint éppen Mezőkövesdről... A gimnázium egyik tanára 14 éve vezet egy népfőiskolát. 150 hallgatója van, jórészt summás.”¹⁵

Bayer Róbert 1911-ben a gimnázium tanévnyitójában ezt mondta: „segíteni fogja a tanári kar a falu kulturális, művelődési életének fejlesztését, nem lesznek bezárkózva az elefántcsont-toronyba.”¹⁶ Ehhez a gondolathoz kapcsolódik 30 év múlva dr. Papp Zoltán, az új igazgató írása is, mikor vezetésével újraindította a Széchenyi Népfőiskolát: „A népfőiskola senkit sem akar a földtől elidegeníteni, hanem népi öntudattal tudást, magasabb látókört nyújt és a falu számára nevel magasabb látókörű faluvezetőket.”¹⁷ Kovács Mátyást kérte meg, hogy a megnyitón szóljon az új hallgatókhoz ösztönzőként: „A Népfőiskola komoly férfimunkát igényel, az eredmény azonban nem marad el, az életben könnyen értékesíthető lesz. Pakoljátok meg jól tarisznnyátokat, mert egy hosszú életen át sok mindenre lesz szükségetek.”¹⁸

Kovács Mátyás egyszerű parasztemberként élt több mint 80 évet. Tehetséges hallgatója volt a népfőiskolának, egész életében képezte magát. Számtalan cikket írt a kövesdi egyházi és világi életéről. Aktív szerepet is vállalt pl. Szent László Plébánia egyháztanácsában, annak évekig a világi elnöke volt. S mindennek az alapját több éven keresztül a népfőiskolában szerezte meg. Írásai, beszédei, szervezőképessége

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Bp., 1938.

¹⁶ Igazgatói tanévnyitó beszéd. Értesítő, 1911/12. 15-24.

¹⁷ Értesítő, 1941/42, 10-11.

¹⁸ Kovács Mátyás életrajza, 93.

igazi östehetséget mutatnak. 1924-ben a falu főjegyzője, dr. Kiszeli Pál pedig a tanévzárón így szólt a hallgatókhoz „A Népfőiskola nem lehet kultúrcifraság, hanem komoly eszmecsere színhelye.”¹⁹ Ha összevetjük e gondolatokat, látni lehet azok egységes mondanivalóját, mely összefüggött a falusi fiatalok jellembeli, erkölcsi, ismeretszerzési nevelésével, fáradhatatlan tanári munka lényegével. Az idézett Borsod c. lapban éppen ekkor jelent meg az a bejelentés, hogy Klebelsberg Kunó kultuszminiszter tervezi az elemi iskolákban bevezetni a nyolc osztályt. Erre aztán még több mint 20 évet kellett várni.

2011-ben emlékeztünk meg a gimnázium megalapításának 100. évfordulójáról. Az idejártó és egykor itt érettségizett öregdiákok, a város lakossága ismerve a tanároknak és a római katolikus elemi népiskola tanítóinak áldásos munkáját, iskolán kívüli tevékenységét, bátran mondhatom, hogy büszkéek vagyunk rájuk.

Végül néhány mondattal méltatnám a népfőiskola alapítójának, Peczina Endrének az életútját, egyéniségének jellemzőit. 2012-ben van 100 éve, hogy fiatal tanárként Mezőkövesdre érkezett tanítani a gimnáziumba. A népfőiskolát pedig 90 éve szervezte meg. A leánya – Peczina Edit – által összeállított életrajzából kiemelem a következőket: „Tanári attitűdje és habitusa szinte predesztinálta őt a pedagógusi pályára, amit megerősített az édesapja elemi iskolai tanítójának példaképe. Tenni akarását bizonyítja pl. a népfőiskola mellett az, hogy a 2. világháborúban elindított Rádióiskolában a középiskolásoknak ő tartotta a latin órákat. Budapestre kerülve szakfelügyelője lett a budapesti gimnáziumokban a latin nyelvnek. Számtalan tanulmányt írt a gimnáziumunk év végén kiadott Értesítőibe pl. a gimnázium történetéről, az intézeti nevelőmunkáról, az ifjúsági könyvtárról és olvasásra nevelésről stb. Világi és vallásos ifjúsági egyesületekben, közösségekben irodalmi előadásokat tartott mind az ókori, mind a középkori irodalmi nagyokról. A gimnáziumi és községi ünnepélyeken sokszor volt ünnepi szónok. Sok tanulmánya jelent meg a Diáriumokban. Sokoldalú tanári egyéniségét ma is emlegetik lassan kihalóban lévő egykori tanítványai.”²⁰ Ezzel a tanulmánnyal ezt szerettem volna elmondani és ismertetni a Comenius Társasággal.²¹

¹⁹ Borsod, 1924. 11. sz.

²⁰ Peczina Editnek az Iskolatörténeti Gyűjtemény számára készített életrajzból, (1985).

²¹ Elhangzott a Magyar Comenius Társaság sárospataki felolvasóünlésén 2011. nov. 18-án.

KISS ENDRE JÓZSEF

Nyirő József Sárospatakon

A kitűnő erdélyi író sorsa és munkássága volt a témája annak az irodalmi délutánnak, amit a pataki Kollégium Nagykönyvtárában rendeztek a Sárospataki Wass Albert Kör tagjai és más érdeklődők számára. Nyirő József 24 könyvének – esetenként több kiadásának – a bemutatása rögtönzött kamara kiállításon, valamint felolvasások színesítették a rendezvényt. Az érdeklődés egyrészt azzal magyarázható, hogy az eddig politikai okokból mellőzött erdélyi írók ősztől bekerülhetnek az iskolai tananyagba, életük és munkásságuk azonban kevésbé ismert. Másrészt a végtisztesség megadása Nyirő József számára Budapesten a Nemzeti Sírkertben és az átpolitizált újratemetésének megünnepzése Székelyudvarhelyen, megannyi kétes információval árasztotta el a közvéleményt, akadályozva ügyében a tisztánlátást.

Az irodalmi délután címe arra is utalt, hogy Nyirő József valóban járt Sárospatakon. Amint erről dr. Harsányi István pataki tanár és főkönyvtárnok beszámolt, egy szűk hetet töltött a városban 1935. március 14-e és 17-e között.¹ Meglátogatta a történelmi emlékhelyeket, részt vett a kollégiumi ifjúság március 15-i megemlékezésein. Ezek között az esti alkalmon részleteket olvastak fel az akkor még készülő „*Az én népem*” c. regényéből, másnap pedig előadást tartott a kollégiumi Imateremben „*Az erdélyi magyarság lelki arca*” címmel. Harsányi tanár úr szerint a tanároknak és a diákoknak egyaránt mély nyomot hagytak gondolatai. De ő is feltöltekezett Patakon, ahogy ennek bizonyosságát adta a sajtóban megjelent élménybeszámolójában, amely az egyik legjobb összegzése a város és a Kollégium történeti és kulturális jelentőségének. A Kollégium „*Hányatott, de eredmé-*

¹ Harsányi István: Nyirő József Sárospatakon. = Sárospataki Református Lapok. 1935. 40. évf. 12. sz. 1.

nyekben mindig dús történetét mellőzve, csak éppen említjük, hogy a külföldi és magyar szellemi élet igen sok jelese tanított vagy tanult a pataki főiskolán Comenius Amos Jánostól kezdve, kinek világhírű könyvei 'Orbis pictus' és 'Schola ludus' címen indultak világhódító útjukra." Írását ezzel a zárómondatral fejezte be: „A Rákócziak ősi fészkeben így borul egymás karjaiba a fényes múlt és a magyar jövőendő: az ilyen magamfajta, keserű kenyerét megett ember pedig kalplevéve áll meg előttük.”²

Az irodalmi délután felidézte Nyirő József életútját. Székelyzsomborban születik 1889-ben. Apja, Nyirő Mihály a helyi római katolikus elemi iskola igazgatója, édesanyja Incze Amália. A négy testvér között ő az elsőszülött. Apját tízévesen elveszíti. Jórészt édesanyjának a kedvében járva készül a római katolikus lelkészi pályára, és a székelyudvarhelyi és gyulafehérvári tanulmányokat követően Bécsben teológiai doktorátust szerez, 1912-ben pappá szentelik. Nagyszébenben, Besztercén hitoktató, a Kolozs megyei Kide községében plébános. Papi hivatalát azonban négy esztendő után föladja, és feleségül vesz egy alsórákosi református leányt, Bedő Ilonát, aki három gyermekkel, azok pedig később öt unokával ajándékozzák meg.³ A „székely apostol” egyúttal immár a székelység krónikása, képviselője.⁴ Az ő felfogása szerint: „Nemessé a király tehet valakit, de székellyé csak az Isten.”

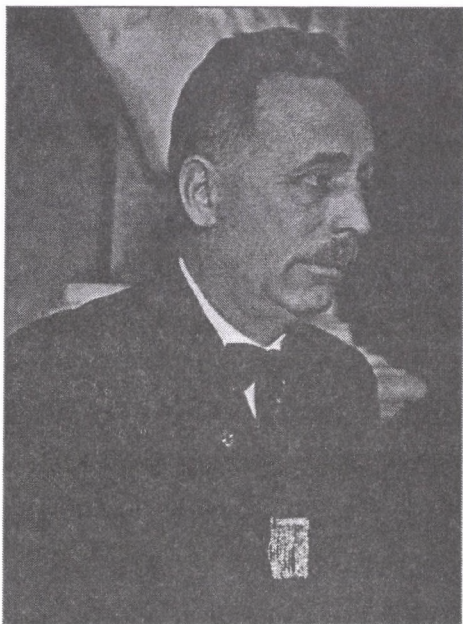
Világi munkakörben dolgozva molnárként keres kenyeret, Alsórákoston gazdálkodik, Székelyudvarhelyen házat épít, közben azonban megkezdődik irodalmi pályafutása. 1920-ban több irodalmi pályázat nyertese, s az 1924-ben megjelenő „Jézusfaragó ember” c. novelláskötete ismertté teszi a nevét a két magyar hazában. Újságíróként, sajtómunkatársként, szerkesztőként intenzíven dolgozik.⁵ A hazai és az emigráció szellemi élete mindenütt számított rá. Ezt mutatja, hogy levelező tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, a Kis-

² Nyirő József: A Rákócziak ősi fészke, ahol ma is történelmi munka folyik. = Keleti Magyarság 1935. 18. évf. 82. sz. 8-9.

³ Gyermekeik: Ildikó (Balázsfi Gedeonné), Csaba (veszprémi majd marosvásárhelyi orvos), Réka (Kóczyán László irodalomtörténész neje). Unokák: Csaba, Csilla, Ildikó, Réka, Virág.

⁴ Medvigy Endre: Utószó. In: Nyirő József: Mi az igazság Erdély esetében? Bp., 2007. 315-335.

⁵ Szerkesztője a Keleti Újság, Pásztortűz, Magyar Harangok, Magyar Erő c. lapoknak, s publikációi jelennek meg többek között a továbbiakban: Ahogy Lehet, Bujdosó Szemle, Bujdosó Nap-tár, Erdélyi Helikon, Hungária, Katolikus Magyarok Vasárnapija, Magyar Nép, Magyar Nők, Magyar Szabadság, Magyar Űnnepek, Magyar Vándor, Magyarok Újja, Nyugati Magyarság, Szabad Nemzet, Új Hungária, Vasámap.

faludy Társaságnak, a Kemény Zsigmond Társaságnak, a Helikon Írókötöségnek, alapítója az Erdélyi Helikonnak és az Erdélyi Szépmíves Céhnek, elnöke az Erdélyi Szövetségnek, a Magyar Kulturális Szövetségnek, a Magyar Szabadság Mozgalomnak, a Magyar Újságírók Külföldi Egyesületének, a clevelandi Kossuth Lajos Kiadónak.⁶ 1940-ben Corvinkoszorúval utóbb pedig Magyar Örökség-díjjal tüntetik ki (2002).

Amikor a revíziós politika sikereként Észak-Erdélyt

visszacsatolják Magyarországhoz, erdélyi képviselőként a magyar országgyűlés tagja lett, és képviselői esküjéhez mindvégig hűséges marad. 1945-ben a szovjet invázió elől nyugatra menekül. Ausztriában, Bajorországban, menekülttáborban (Wollaberg, Waldkirchen) várja feleségével együtt, hogy hírt halljon a szétszakított családjukról, és arról, hogy miként döntenek itthon a sorsukról. A szovjetek által megszállt Magyarország háborús bűnösnek bélyegzi, kiadatását kéri, de a szövetséges hatalmak ezt megtagadják.⁷ Rosszindulatú elfogultsággal lehet csupán politikai szélsőséggességgel vádolni; a nyilas mozgalomtól távol tartotta magát; a művei alapján nem nyilvánítható antiszemitának; a háborús bűnösség vádját pedig csak koncepciók eljárás varrhatta a nyakába. A következetes, végső-kig kitartó, magyar érdekű, nemzetét féltő politizálás indította, indítja vádaskodásra a tegnapi és mai bírálóit.

Valódi lelkületének egyik bizonyossága a végső fohásza a magyarsáért: „Tégy velem, amit jónak látsz, de áldd meg ezeket a magya-

⁶ Az USA-ban nem járt sohasem, beutazási engedélyt nem kapott.

⁷ Ahogyan megtagadják nagyon helyesen pl. Dohnányi Ernő, Muráti Lili, Páger Antal, Szelezcky Zita, Vaszary János, Wass Albert kiadatását is.

rokat és minden magyarokat; fizess nekik bőségesen; mindig rajtuk és sorsukon legyen a szemed; vezesd vissza újra szép Magyarországba, az örömmek és békességnek elveszett világába, s mondd meg a búzának, hogy kétszeresre nőjön a számukra; tanítsd meg a madarat nekik dalolni; töröld le a pusztulás, szenvedés és halál ítéletét a homlokukról; ne engedj egyet is elveszni közülük; aranyként csengjen a drága anyanyelv ajkukon; virágozzanak ki a nagy magyar erények és erdők fái; szűnjön meg minden igazságtalanság és áldás fakadjon számunkra minden elejtett vércseppből és verejtékből. Értük legyen minden gyötrődésem és elviselni négy embernek is sok szenvedésem... Ha testemet nem is, de legalább lelkemet vidd haza a házsongárdi vagy az udvarhelyi temetőbe vagy terítsd le az áldott földön, hogy attól is nőjön a fű, szebbüljön a világ...”⁸

Az Altöttingben alakuló emigráns magyar kormányban még a nemzetnevelés miniszterévé választják, de lemond erről a tisztségéről. 1947-től publikál az emigráció sajtójában. Liptay Lajossal közlé teszik a „Mit adott a világnak magyarság?” c. összeállítást (1949). Madridban a spanyol rádió magyar adásának a munkatársaként dolgozik, és a fővárostól 50 km-re lévő El Escorialban lakik. „Az escoriali kolostor alatt, a hegyoldalba ragadva állott a kicsi ház, amelyben az erdélyi havasok nagy írója töltötte a hontalanság napjait... Soha még szegénységet gazdagabbnak nem láttam, mint ebben a házban... A Spanyolországba elvetődött magyarok úgy zarándokoltak Escorialba, mint az igazhívők Mekkába” – írja az őt a halálos ágyáig kísérő Rónai Zoltán.⁹ Nyirő egyre gyengülő egészséggel, 1953-ban adja vissza lelkét Teremtőjének. Sorstársa, Wass Albert, aki Nyirőt mesterének, példaképének tekintette,¹⁰ így fogalmazott: „... idő előtti halálba üldözték Moszkva cselédei, akik a maguk nemzetközi összeesküvésének pókhálóit a demokrácia jelszavával igyekeztek a világ népeinek a szemére borítani.”¹¹

A Trianon utáni erdélyi magyar irodalom – a többi magyar nemzetrésztől elszakítva, brutális, idegen elnyomás alatt, többségi nemzetből kisebbséggé minősítve – keresi a megmaradás útját, s a lehet-

⁸ www.nyiroalapitvany.hu/etletrjz.html.2012.06.10.

⁹ Idézi Adamovits Sándor: Nyirő József. In: A vécsi vár vendégei. 55 helikoni író portréja. Gyergyószentmiklós, 2005. 182.

¹⁰ Medvigy Endre: Utószó. In: Nyirő József: A sibói bölény. Bp., 2003. 309-319.

¹¹ Wass Albert: Előszó. In: Nyirő József: A sibói bölény. Bp., 2003. 5-7.

séges jövő perspektíváit. A költők – így Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Tompa László, Berde Mária – és az írók – mások mellett: Benedek Elek, Tamási Áron, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyirő József, Wass Albert, Bánffy Miklós – az „eredj, ha tudsz” és a „maradj, ha tudsz” egzisztenciális feszültségében vívódnak.¹² A transzilvánizmus európai gondolatának, az erdélyi magyar–szász–román együttélés és együttműködés eszméjének, a sokféleség egységének, az önálló erdélyi igazságnak a román hatalom nem enged teret, mert pusztán a társadalom egészének – meglehetősen primitív – homogenizálására nyitott. A jó értelemben vett európai szellem osztályrésze ekkor a száműzetés, a tiltott listára tett művekkel és az emigrációba kényszerített szerzőkkel együtt, Erdélyben éppúgy, mint a szovjet megszállta Magyarországon.

„Az irodalom Erdélyben nem a lélek fényűzése, hanem a köznapi élet, a mindennapi küzdelem szervező ereje volt: amit az ottani magyarság hatalomban vagy gazdasági erőben elveszített, azt a kultúrának kellett pótolnia, máskülönben közel kétmillió ember védtelenül állt volna a bukaresti kormányok beolvasztó politikájával szemben” – írja Pomogáts Béla.¹³ Az erdélyi író egyik eszköze ekkor a történelmi regény, amely történelmi tudatot erősít, történelmi személyiségek példáit mutatja fel, történelmi párhuzamokon keresztül hirdeti az időszerű üzenetet. Nyirő ezt teszi a regényeivel. (*A sibói bőlény*, Kolozsvár, 1929.; *Madéfalvi veszedelem*, Kolozsvár, 1934.) A népi kultúrából merít a színműveiben. (*Júlia szépleány*, Kolozsvár, 1939.; *A megfeszített*, Passau, 1948). Feltűnően sokat foglalkozik a lelkipásztor, az egyház, a gyülekezet kérdéseivel. Ezt az ösvényt kitaposta már előtte pl. Rákosi Viktor nagyhatású regénye (*Elnémult harangok*, 1903). Erre őt azonban nemcsak az elődök és saját megtapasztalt élményei indítják, hanem az a tény, hogy a magyarságnak a román impérium alatt pusztán az egyházban van – bár ott is igen korlátozott – maradék önállósága. (*Az én népem*, Kolozsvár, 1934.; *Isten igájában*, Kolozsvár, é. n., Bp. 1936).

¹² Makkai Sándor azzal települt át Erdélyből Magyarországra, hogy a rájuk kényszerített kisebbségi sorsban képtelen a hivatásában kibontakozni. Reményik Sándor: *Eredj, ha tudsz, Ahogy lehet* c. versei a szülőföldön maradók és végsőkéig kitartók szemléletét szóaltatták meg. Nyirő József és Wass Albert előtt nem állt ilyen alternatíva, mert semmiképpen sem térhettek haza sem Erdélybe, sem Magyarországra.

¹³ Pomogáts Béla: Előszó. A székelység krónikása. In: Nyirő József: *Madéfalvi veszedelem*. Bp. 2003. 5–19.

Vállalja az irodalom eszközeivel vívott politikai harcot. (*Néma küzdelem*, Bp. 1944.; *Mi az igazság Erdély esetében?* Cleveland, 1952). Tőle első kézből olvashatunk önéletrajzi írásaiban hiteles beszámolót a háború végén nyugatra menekült másfél millió honfitársunk – gyakorlatilag az egész közéleti tisztikar – mindennapjairól (*Íme az emberek*, Madrid, 1951.; *Arénába üzve*, Bp. 2007).

A legsikeresebb novelláiban és regényeiben az erdélyi népi nyelvet irodalmi nyelvvé emeli, ugyanakkor műveli és újítja az anyanyelvünket. Néha nem tudjuk megmondani egy-egy régies vagy tájjellegű kifejezés pontos jelentését, de érezzük, hogy mit akar kifejezni, és alkalmasnak, szépnek találjuk, nem értelemzavaró a használatauk. Nyíró a székely népballadákra emlékeztető drámai tömörítés mestere. „Új, erőteljes, színpompás nyelvet hozott; prózája dúsan rakott képekkel, hasonlatokkal, meglepő, monumentális szépségekkel. A székely nép sorsa, múltja, elhagyatottsága, emberi értékei az ő munkáiban mutatkoznak meg először, az adomás népieskedéstől, a falusias nyelvjárásbeli sallangoktól megtisztulva. Alakjai együtt lélegzenek a havasok fáival és köveivel, s e kozmikus kapcsolatok motiválják gazdag fantáziáját, meseteremtő képességét, balladás titokzatosságát” – idézi a Magyar Irodalmi Lexikon Benedek Marcell szavait. Vissza-visszatérő témája a székely falu közösségének emberi

arca. Ezek a szociográfikus érdeklődésnél mélyebb elkötelezettséggel, de a szépíró különös tehetségével megírt munkák a népi, a nemzeti önismeret magasiskolájába íratják be az olvasóikat. S a havasi népi élet mindennapjain, a székely falu küzdelmein, örömein, tapasztalásain, erkölcsi magatartásán nemcsak a székelység, hanem az egész magyarság, s azon keresztül időnként az emberiség egyetemes kérdései méretnek meg.

Amiképpen pl. Szabó Dezső : „*Az elsodort falu*” c. regénye kötelező olvasmány kellett volna, hogy legyen, de fél évszázadon át elrabolták tőlünk, ugyanúgy hasonló sorsra jutottak Nyirő legjelentősebb, legnépszerűbb könyvei. (*Havasok könyve*, Kolozsvár, 1926.; *Kopjafák*, Kolozsvár, 1933.; *Úz Bence*, Bp. 1933.; *Székelyek*, Kolozsvár, 1936.; *Az elszántak*, Bp. 1943).¹⁴ Pedig „*Ember a havason*” címmel még díjnyertes film is készült írásából (1942). Akik szeretjük olvasni az ízes beszédű székely nyelvet és a sorskérdéseinket tárgyaló gondolatokat, nem kívánjuk ezeket senkire sem ráerőltetni, de nem dicsérjük azokat, akik elvették, elveszik tőlünk. Az elhallgatás, a politikai megbélyegzés, az irodalmi lefokozás e célból alkalmazott módszereit méltánytalanoknak minősítjük. Az utóbbi különösen hiteltelen azon „irodalmárok” megnyilatkozásaiban, akik egyrészt, nyomába sem léphetnek Nyirő tehetségének, másrészt azért, mert ők a kortársaik diktatúrát kiszolgáló – inkább ideológiai, mint irodalmi értékeket hordozó – életműveire, melyeket nem hallgattak el, nem bélyegeztek meg, valamely oknál fogva „elfelejtettek” kritikai megjegyzéseket tenni. Tamási Áron Ábele (*Ábel a rengetegben*. 1932), Nyirő *Úz Bencéje*, Wass Albert *Táncos Csuda Mózsija*¹⁵ sajátos, székely népi alakok, akik a legdrámább, lehetetlenebb helyzetekben is feltalálják magukat, és a sok humorral fűszerezett, furfangos észjárásuk, életrevalóságuk azzal bíztat, hogy minél eredetibb a székelység és a magyarság, annál több esélye van arra, hogy túlélje akár az emberileg túlélhetetlen válságokat. Örömteli és maradandó olvasmányélménnyel szolgálva, mindig kilátásba helyezik nálunk az újraolvasás gyönyörűségeit.

¹⁴ Nyirő József további, eddig nem említett munkái: Áldoztatás a havason, A zöld csillag, Halhatatlan élet, Havasi tragédia, Hull immár a fenyőtoboz, Leánykérés a havason, Máté a kutya, Csillagig érő emberek, Új haza.

¹⁵ Wass Albert: Mire a fák megnőnek. (1943), Tizenhárom almafa. (1952), Elvásik a veres csillag. (1966) c. regényeinek szereplője.

Ma már mi is úgy tekinthetünk Nyirő könyveire, mint egykor emigrációs sorstársai, akik „egy-egy darab megmentett hazai kenyereket” láttak bennük. Wass Albert írja: „Mikor utoljára beszéltem Nyirő Józseffel a bajorországi szénapajtában, ezt mondta, amikor a búcsúzásnál megöleltük egymást: 'Aztán, ha egyebütt nem, a hargitai esztenánál majd találkozunk. S ha élve nem, hát halva...' Ha élve nem, hát halva. De mindenképpen egyszer ott leszünk, s fölcsítjuk az elhamvadt tüzet, rozsdás baltával új ágas fát faragunk egy új, boldogabb nemzedék számára.”¹⁶

Nyirő József ismét megjelent Sárospatakon, ahogy megjelenhetett Erdélyben és egész Magyarországon. A jelenléte messze túlmutat egy-egy irodalmi délután keretein, hiszen több kiadó adja ki az írásait, és a könyvesházak sorra számolnak be az olvasók növekvő érdeklődéséről. Illúzióink nincsenek; tudjuk, hogy a több évtizedes hiány nem ellensúlyozható pár év alatt, és ahhoz, hogy az eltagadott erdélyi irodalom a méltó helyére kerüljön a köztudatban, még sok víznek kell lefolynia a Bodrogon és a Tiszán. De műveinek elérhetősége, az olvasónaplók, a könyvismertetések, előadások mégis jelentenek egyfajta szerény jelenlétet, ami megengedi az „új ágas fának a faragását”. Hiszen „Avégett vagyunk a földön, hogy egymást megismerjük, szeressük és ezáltal boldoguljunk.”¹⁷

¹⁶ Wass Albert: Előszó. I. m.

¹⁷ Nyirő József: Mottó. In: Az én népem. Szeged, 2012. 5.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Pataki szellem – diákélmények nélkül Mátrai László és a sárospataki neveléstörténeti hagyomány

Illeszkedve a Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésein az utóbbi években elhangzott, a *Bibliotheca Comeniana* sorozatban megjelent előadásaimhoz,¹ jelen tanulmányom témája Mátrai László akadémikus és Sárospatak kapcsolata. A neves filozófiatörténész emlékiratában külön fejezetet szentelt Sárospataknak és a Kollégiumnak, bár ő maga nem volt pataki diák.² Vizsgálatom néhány újabb szempontot ad a „pataki szellem” ideológiai és szociológiai összetevői Sárospatakon túlmutató társadalmi hatásmechanizmusának vizsgálatához.

Sárospatak kivételes vonzerejére jellemző, hogy diák- és/vagy tanárélmények nélkül is több jeles személyiség vált a „pataki szellem” képviselőjévé. Néhány jelenkori példával élve – messze nem a teljesség igényével, inkább a mezőny szélességét bizonyítva – Balassa Iván etnográfus, Benda Kálmán történész, Nagy Károly jogász, Petrőczy Éva költő, Rolla János hegedűművész, R. Várkonyi Ágnes történész nevét említem. A felsorolt személyek különböző módokon

¹ Bolvári Zoltán, a zenepedagógus (1908–1993). In: *Ködbölcz József* (szerk.): *Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comeniana VIII.*, Sárospatak, 1999. 129–146.; Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához. In: *Ködbölcz József* (szerk.): *Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Comeniana IX.*, Sárospatak, 2002. 199–205.; Szempontok a Sárospataki Iskola történetének kutatásához. In: *Földy Ferenc, Kiss Ferenc, Kovács Dániel* (szerk.): *Comenius és Kazinczy szellemében. Bibliotheca Comeniana XIV.* Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009. 191–198.; Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez. In: uo. 203–208.; Közéleti személyiségek pataki diákemlékei az 1920–40-es évekről. In: *Földy Ferenc, Kiss Ferenc, Kovács Dániel* (szerk.): *Comenius és a műzsák. Bibliotheca Comeniana XV.*, Sárospatak, 2011. 127–136.; Király István, a tudós és politikus. In: uo. 155–159.

² Az előadás a Magyar Comenius Társaság 2011. november 18-ai felolvasó ülésén hangzott el, Sárospatakon.

(személyi viszonyok, munkahely, alkotóhely stb.) kapcsolódtak a város és a Kollégium szellemi köréhez.

Közéjük tartozik Mátrai László (Budapest, 1909 – Budapest, 1983) filozófiatörténész, aki végzettségét tekintve magyar-német szakos tanár. 1933-ban került segédőrként a budapesti Egyetemi Könyvtárba, amely nyugdíjba vonulásáig munkahelye maradt. A közigazgatást ideiglenesen irányító Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 22-én őt nevezte ki a könyvtár főigazgatójává, s e tiszttét 1980-ig betöltötte. Harmincöt éven át tartó intézményvezetői megbízása alighanem egyedülálló az 1945 utáni magyar kultúra történetében, talán csak Ember Győző 1949–78 közötti, a Magyar Országos Levéltár élén betöltött főigazgatói periódusa közelíti meg. Emellett 1939–44-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán magántanár és az Eötvös Kollégiumban óraadó. 1946–48 között, majd 1957-től ismét az ELTE BTK oktatója, 1964-től egyetemi tanár, 1973-tól a filozófiatörténeti tanszék vezetője 1980-ban történt nyugdíjazásáig.

Tudományos közéleti tisztségei nem kevésbé fontosak. 1948. július 2-án választották meg az MTA levelező tagjává, székfoglalóját 1949. április 13-án tartotta *Pietro Pomponazzi és a „duplex veritas”* címmel. 1962. április 6-tól rendes tag, székfoglalójának címe: *Haladás és hanyatlás problémái a kultúrhistóriában*, elhangzott 1964. június 12-én. Az MTA II. Osztályában 1953–55-ben, majd 1960–70 között osztálytitkár, 1970–79-ig osztályelnök (a két utóbbi tisztség azonos értékű, mert 1970-ben a funkció nevét megváltoztatták). Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Mátrai közel húsz éven át vezette a Filozófiai és Történettudományok (1965-ig: Társadalmi–Történeti Tudományok) Osztályát, úgy, hogy Andics Erzsébettől Ember Győzőn, Fülep Lajoson, Lukács Györgyön és Nemes Dezsőn át Szigeti Józsefig, utóbb Berend T. Ivántól Garas Klárán és Pach Zsigmond Pálon át Ránki Györgyig, tehát a polgári hagyományoktól a szélsőbaloldali dogmákig terjedő ideológiai mezőnyben valószínűleg mindenkivel megtalálta a közös hangot.

Szerkesztői tevékenysége sem elhanyagolható: 1951-től a *Filozófiai Írók Tára* című sorozat új folyamának szerkesztője, Fogarasi Bélával és Lukács Györggyel. Sajtó alá rendezte Holbach, Locke és Montesquieu műveit. 1960-tól a *Világosság* című havi folyóirat alapító főszerkesztője, 1967-től haláláig a szerkesztőbizottság elnöke. Ez utóbbi tisztséget a *Magyar Filozófiai Szemlénél* és a *Magyar*

Mátrai László akadémikus

Könyvszemlénél is betöltötte, és szerkesztette *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményeit* is. 1937-től a párizsi Institut International de Philosophie tagja, 1972-től alelnöke. Tudományos és tudományszervezési munkásságát 1975-ben Állami Díjjal ismerték el.³

A nemzedéki tényező szerepe Mátrai 1945 utáni pályájában is tetten érhető. A koalíciós időszakban, majd 1948-tól, a kommunista párt által irányított tudománypolitikában, az akkor a harmincas éveiket taposó fiatal értelmiségiek viszonylag könnyen alkalmazkodtak az új élet ígérését lebegtető elvárásokhoz. Mátrai ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek tagjai – Bóka László (1910–1964), Sötér István (1913–1988) és Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténészek, Ember Győző (1909–1993) levéltáros, Erdei Ferenc (1910–1971) és Szalai Sándor (1912–1983) szociológusok, Ortutay Gyula (1910–1978) etnográfus, Szabó Imre (1912–1978) jogfilozófus, Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika filológus és mások – meghatározó

³ Az életrajzi adatok forrása: *Glatz Ferenc* (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Bp., 2003. II. k. 854.*

szerepet vállaltak a társadalomtudományok új eszmei-ideológiai alapokra helyezésében. Kortársai többségével ellentétben azonban Mátrai önálló kutatásokon alapuló publikációs tevékenysége 1948 után jelentősen visszaesett. Ebben nyilván közrejátszottak szerteágazó intézményvezetői, tudományszervezési és szerkesztői feladatai.

Már a harmincas évektől a *Nyugat* második esszéíró nemzedékéhez tartozott, 1940-ben és 1942-ben Baumgarten-díjat kapott. 1931-től 1947-ig öt önálló kötete jelent meg.⁴ Ezt követően azonban csak 1961-ben jelentkezett tanulmánykötettel (*Gondolat és szabadság*). 1973-ban változtatás nélkül adta közre az 1940-es *Élmény és mű* című művét. 1976-ban egy vékony (*Alapját vesztett felépítmény*), 1977-ben egy terjedelmesebb (*A kultúra történetisége*) című tanulmánykötettel állt elő. Összefüggő, monografikus munka nincs közöttük. Ezek a jegyek csak a legutolsó, *Műhelyeim története* című, tudományos igény nélkül írt kötetében lelhetők fel, s éppen ez a mű képezi a jelen tanulmány kiindulópontját.⁵

A *Műhelyeim története* nem önéletrajz a fogalom klasszikus értelmében. Ahogy a szerző írja: „műfaja nem az ismert és elismert esszé vagy önéletrajz, nem is művelődés- vagy tudománytörténeti tanulmány, nem is korrajz vagy vallomás. Mindenikből valami, de éppen ezért mindezekből különböző és náluknál szerényebb.”⁶ A szerző életének állomásait követi végig, tematikusan, belső összefüggéseket, hatásokat keresve. A kötet negyedik fejezetének címe: *Sárospatak vonzásában*. A kapcsolat gyökere hamar kiderül: Mátrai apai nagyanyja Szinyei Amália volt, akinek bátyjai neves kollégiumi tanárok: Szinyei Gerzson (1836–1919) irodalomtörténész, könyvtáros és Szinyei Endre (1837–1909) görög filológus, szótáríró. Az apai rokonság mind e vidékről származott, és Mátrai ifjúkorában több nyarat a rokonainál töltött Lukán (ma: Bodroghalom), ahonnan rendszeresen bejárt Patakra. Megismerte a települést, az iskolakerti séták során barátságokat kötött (pl. Képes Gézával). „Kisgyermek koromban kerültem Patak vonzásába, de tartóssá (maig is tartóvá) ez a vonzalom csak kamasz koromban mélyült” – írja,⁷ miközben sorra veszi emlékeit, benyomásait.

⁴ A jelenkori esztétika fő irányai (1931), Modern gondolkodás (1938), Élmény és mű (1940), Jellemtan (1943), Haladás és fejlődés (1947).

⁵ Mátrai László: *Műhelyeim története*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 252 o.

⁶ Uo. külső borító, hátsó fülszöveg.

⁷ Uo. 68.

Az 1920-as évek Sárospatakjának képe meglehetősen lehangoló. Az ekkor itt diákoskodó Rác István (1908–1998), későbbi tanár, műfordító, fotóművész szerint Sárospatak szegény község volt, a diákszallások sivarak, egészségtelenek voltak, ugyanakkor fontos közösségépítő és önállóságra nevelő hatással bírtak. A pataki múlt és hagyomány jelentőségét csak később értette meg, mert kisdíákként a história romantikus, szentimentális hígításban hatott rá. Az iskola mégis nagyhatalomnak számított, regionális gazdasági szerepe, könyvtára stb. révén, s az irodalmi élet, az önképzőkör sokak számára utat jelentett a pesti Eötvös Kollégium felé.⁸ E benyomások viszsza- és önképzőkör sokak számára utat jelentett a pesti Eötvös Kollégium felé.⁸ E benyomások vissza-

Mindezek ismeretében Mátrai megfogalmazásának plaszticitása megkapó. „Régi, ősi műhely a pataki főiskola. Helye a híres iskolák között egészen sajátos annak ellenére, hogy látszólag nem sokban különbözik az egykor kálvinista iskolák puritán, kissé rideg többi utódjától. Mintha az enyhe pára, amely – a Rákóczi-várból nézve – verőfényes napokon is mindig ott lebeg a Bodrogrköz felett, valami módon a Bodrog innenső oldalára is áterjedne, a dolgok szilárd körvonalait elmozdítaná, s evvel sejtelmes, kissé valószerűtlen atmoszférát árasztana mindarra, ami itt van, él és mozog. Mint minden, ami hangulat, ez is nagyon nehezen leírható dolog, de annyi bizonyos, hogy benső köze van a múlt időhöz és az időtlen múlthoz: a nagy intellektuális kontinuumnak, az európai és nemzeti műveltségnek fény- és árnyalakjai nem úgy vannak itt jelen, mint kísértetek (hiszen ilyenek nincsenek), hanem mint a mai ember által megérezett, többé már nem létező olyan alakok, akiknek éppen ez a jelen való megérezés szerez újból való, másodlagos, félig irreális létet. A néprajzosok talán elvitatkoznának azon, hogy itt a *survival* vagy a *revival* jelenségével állunk-e szemben: a pszichológia vagy a józan hétköznapi oldaláról csak annyit mondhatunk, hogy a városka fölött lebegő álmodás nem más, mint a múlt és jelen határainak elmosódása az időtlenség jegyében. (...) Patak 1920 és 1930 között a történelem és az ország szélére sodort város volt, és ez az „en marge de la vie” élet valóban faluvá tette a Rákócziak egykori székhelyét. (...) A falu maga, a látszólag elevenen lüktető diákélet ellenére is, álméletet élt. A bodrogrközi nagy- és középbirtokokról ugyan ökrös vagy lovas szeke-

⁸ Rác István: A Semmi partján. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1991. 48. skk.

⁹ Képes Géza: A pataki diák. Móra Ferenc Könyvkiadó (Kozmosz Könyvek), Bp., 1989.

rek hosszú sora hordta fel nyáridőben a búzát a pataki gabonakereskedőkhöz vagy a malomba (...): mégis volt mindebben az elevenségben valami látszólagos, majdhogynem irreális. Mert a szekerek estére már eltűntek. (...) A városra (...) ráborult az esti sötétség és csend. Két-három kocsmá, a Fő utcai cukrászda, a vasútállomás és a kisvasút gyérülő zajai jelentettek még némi életet, aztán ez is elcsendesedett. A csonka tornyú vár és a hatalmas iskolaépület sötéten magaslottak a város kis házai fölé. A Fő utca dús lombozatú fasora a gyér közvilágítás fényét árnyékká változtatta, és aligha olvashatta volna el a kései vándor a megfakult aranybetűket az emléktáblán: 'Ebben a házban lakott Erdélyi János, a bölcelet professzora'...' ¹⁰

Mátrai további motívumokat is felsorol. A falun töltött hetek, hónapok, a lukai „tisztaszoba” hűvössége egyszerre nyújtott számára tényleges és szellemi tisztaságot. Nagybátyja, a helybéli református lelkész, jelentős számú – bár alig forgatott – tudományos és bölcséleti irodalommal – pl. a *Filozófiai Írók Tára* sorozat kötetei – rendelkezett. Mátrai itt ismerkedett meg a könyvekbe foglalt tudás erejével, s itt érintette meg „a fizikai birtokbavétel tartós öröme”; ahogy írja: „annak a tudata, hogy ezekhez a szövegekhez most már bármikor hozzáférhetek”. ¹¹ A szerző lírai finomságú, ugyanakkor szociográfiai hitelességű leírásai a fejezet többi oldalain is élményszámba mennek. Nemcsak Patakot jellemzi, hanem a Bodroghözt, sőt az egész akkori paraszti életformát.

Mátrai a budapesti Tavaszmező utcai gimnáziumban végezte a középiskolát. Az erről szóló fejezet témánk szempontjából azért érdekes, mert észrevételei a „pataki szellem” egyfajta alapvetéseként is felfoghatók.

„A középiskola nyolc éve meghatározó fontosságú az ember egész későbbi életére, szellemi és egyéb fejlődésére nézve” – írja Mátrai. – „Különösen fontos ez azoknál, akikből később 'lett valaki', újat teremtő vagy legalább kulturális karriert befutó 'értelmiségi'. (...) Nem csupán amiatt, hogy ekkor mindenki életében elhatározó fiziológiai, pszichológiai és szociológiai folyamatok zajlanak le, hanem amiatt is, hogy e folyamatok során ez időszakban alakul ki az az értékrend, világnézet, amelynek dimenzióiban az egyén későbbi élete során többé-kevésbé előre láthatóan mozogni fog, egyénből szemé-

¹⁰ Mátrai László: *Műhelyeim története*, i. m. 67–71. (Kiemelések az eredetiben.)

¹¹ Uo. 63.

lyiséggé válik. (...) Bizonyítható, hogy ha valamely VIII. (ma: IV.) középiskolai osztályból az átlagosnál nagyobb számban mennek a gyerekek történésznek vagy matematikusnak, akkor abban az osztályban kiváló történésznek vagy matematikusnak kellett működnie, aki a kötelező és unalmas tantárgy mögött meg tudta láttatni a nem kötelező, de szép igazságokat, logikai, intellektuális értékeket. Ha akadna pedagógiatörténész, aki összegyűjtené az ilyen 'jó tanárok'-ra vonatkozó adatokat, és berajzolná őket valamely korszak országos művelődéstörténeti térképébe: igen mély értelmű képet kapnánk arról, hogy egy-egy 'jó iskola' (nyilván a benne dolgozó jó tanárok révén) miképpen tudta (és tudja ma is) befolyásolni egy egész ország kulturális életének alakulását."¹²

Mátrai definíciójára szinte ráépül a volt pataki diák író, Fekete Gyula (1922–2010) meghatározása. Ő azért tartotta Sárospatakot „a legeszményibb iskolaváros”-nak, mert „sűrítetten jelen van itt a történelemből is minden, ami az eszmélő ember pályáivének alakulását élethossziglan befolyásolja, nagyobb távlatok felé fordítja. És a természetből is jelen van mindaz, ami szemnek, tudónek, izmoknak, fejlődő fiatal szervezetnek kívánatos lehet.”¹³

Mindezek alapján úgy vélem, aligha vitatható, hogy a sárospataki neveléstörténeti hagyomány társadalmi hatásmechanizmusának, illetve a „sárospataki iskola” szellemiségének forrásai tekintetében érdemes figyelmet szentelni a pataki diákemlékekkel vagy tanári tapasztalatokkal *nem rendelkező*, de a városhoz kötődő személyiségeknek is. Mátrai László példája azt igazolja, hogy találhatunk figyelemreméltó értékeléseket és tanulságokat.

¹² Uo. 29–30.

¹³ Fekete Gyula: *Elfogultságaim térképe*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981. 35.

Kép az *Orbis Pictus*ból Comenius jelszavával

FÖLDY FERENC

Száz éve született Tóth Károly (1911–1984)

Tóth Károly tanár úr nevét hallva a Bibliából (Dániel 12: 3) a következők jutnak eszembe: „Az érteni tudók ragyogni fognak, mint a fénylő égbolt, s akik igazságra tanítottak sokakat, tündökölnek örökkön – örökké, miként a csillagok.” Tóth Károly, mindnyájunk Kari bácsija a sárospataki tanítóképzőben, ahol egy életen át dolgozott, csillagként ragyogott és ragyog ma is.

Zenepedagógusi elhivatottságát felmenőitől, nagyszüleitől, szüleitől örökölte, akik zenét szerető pedagógusok voltak. Édesapja a sárospataki tanítóképzőben szerzett kántortanítói oklevelet, több hangszeren játszott, édesanyja óvónő volt, aki szép hangon énekelt és hegedült is.

Tanár úr száz éve, 1911. szeptember 9-én, Miskolcon született. Elemi iskoláit és a gimnázium alsó osztályait, valamint a tanítóképzőt is szülővárosában végezte, emellett zongorázni és orgonálni tanult a zeneiskolában. A népiskolai tanítói oklevél megszerzése után 1930-ban a budapesti Zeneművészeti Főiskola orgona tanszakára nyert felvételt. Olyan világhírű zenetudósokat ismert itt meg, mint Bartók Béla és Kodály Zoltán. Nagyon sok zeneművész barátra talált tanulmányai során. A főiskolán három diplomát szerzett: 1932-ben elemi iskolai és szaktanítóit, 1935-ben középiskolai énektanárit, 1937-ben pedig tanítóképző intézeti zenetanári képesítést.

Ilyen alapos felkészültséggel még abban az évben a Sárospataki Református Tanítóképző Intézet zenetanárává választották. Büszke volt rá, hogy abba a jeles intézetbe került, ahol édesapja végzett, és amelyben színvonalas ének-zenei képzés folyt. Világi és egyházi

éneket, zenetörténetet, módszertant, harmóniumot, zongorát, hegedűt és orgonát tanított a kántortanítóknak, később a tanítójelölteknek. A növendékeket a relatív szolmizáció segítségével oktatta. Mindezt igényesen és nagy hozzáértéssel látta el. Mint énekar- és zenekarvezető is kiváló munkát végzett. Fejlesztette a diákok közösségi érzését, fegyelmét, belső tartását. Külön gondja volt az esztétikai nevelésre. E tekintetben fáradtságot nem ismerve végezte munkáját. A tanítóképző intézet énekkara nagy sikerrel szerepelt a városban, járási és megyei versenyeken.

Tanítóképzős munkája során arra törekedett, hogy tanítványai helyt álljanak választott pályájukon, jó pedagógusok legyenek. Tanár úr szigorú, következetes volt, de igazságos. Példamutató magatartásával nevelt bennünket. Sokszor mondta: „A pedagógusnak mindig, mindenütt és mindenben példát kell mutatni.” Igen precíz ember volt, erényei első pillanatra megragadták növendékeit. Nagy tekintélye volt előttünk, szerettük és tiszteltük. Jómagam végtelen hálával és szeretettel gondolok azokra az évekre, amikor tanítványa lehettem.

Később, mint kollégája is meggyőződtem, hogy a hallgatók nevelése érdekében minden lehetőséget kihasznált, amire csak módot nyújtottak szaktárgyai, melyeket rajongva szeretett. Igen fontosnak tartotta pedagógiai munkájában a sikerélmény biztosítását. Ez nagy érték, rugója a továbbhaladásnak, vallotta. Hozzájárult ehhez az óráin tapasztalt dicséret, elismerés és biztatás. Eredményes tanári és szakcsoportvezetői munkájáért az „Oktatásügy kiváló dolgozója” kitüntetést kapta, 1981-ben pedig aranydiplomát vett át. Udvarias, előzékeny, jó humorú, víg kedélyű ember volt. Mindig a társaság középpontjában állt.

Intézeti munkáján kívül számos közéleti-társadalmi tevékenységet végzett. 1947-ben megszervezte a sárospataki Zenekedvelők Társaságát. 1950-től vezette a sárospataki Pedagógus Vegyeskart és a Kályhagyár énekkarát. 1954-ben felkérték a Járási Kultúrotthon ének- és fúvós zenekarának a szervezésére. 1959-től 10 éven át az Iparos Dalárdát és a Művelődési Otthon férfikarát tanította. 1965-től több éven át vezette a Zrínyi Ilona Ének-zene Tagozatú Általános Iskola zenekarát, valamint a Rákóczi Gimnázium kamarazenekarát. Korrepetitora volt a megyei Pedagógus Férfikarnak. Húsz éven át zenei vezetője volt a „Bodrog” Néptáncgyűttesnek. Több éven át tagja volt a Megyei Zenei Tanácsadónak, a tanítóképzők felsőfokúvá

szervezése után pedig az Országos Tanítóképző Intézeti Ének-zenei Szakbizottságnak. Munkáját mindenütt a legnagyobb elismeréssel látta el.

Nagy figyelmet, szeretetet fordított családjára, gyermekei zenei nevelésére. Kis koruktól hallották a szülők énekét, altatódalokat, mondókákat, gyermekdalokat. Fontosnak tartotta az énekhangon kívül a hangszerekkel való ismerkedést. Kezdetben különböző magasságú és színű hangforrások – porcelán, üvegpohár, fémtárgyak – csengésére hívta fel a figyelmet, majd egyszerűbb dalok hangjait zongorán és hegedűn próbálták kikeresni. „Így lettem én az első hegedűtanára a fiamnak”, mondta tanár úr. A család sokat énekelt együtt, gyönyörködve szép tiszta, csengő hangjukban. Így alakította ki fokozatosan három gyermekében a zene szeretetét, akik zeneiskolában is tanultak. Gábor fia hegedű- és brácsatanár lett, két lánya is pedagógus. Büszke volt rájuk, külön örömet jelentett számára, hogy Ildikó lánya nyomdokait követve a Comenius Tanítóképző Főiskola tanára lett, aki 25 éven át oktatta a hallgatókat angol nyelvre. Beatrix lánya ének-zenét tanított a főiskola gyakorló iskolájában. Felesége is

a tanítóképzőben dolgozott, ahol megszervezte és vezette a felsőfokúvá lett intézet könyvtárát. Lehet-e ennél szebb élete és nagyobb öröme egy pedagógusnak, egy férjnek és egy muzsikus édesapának?

1984. február 14-én, 73 éves korában halt meg. Nagy részvéttel búcsúztunk tőle és helyeztük örök nyugalomra a sárospataki református temetőben.

Boldogok lehetnek a család tagjai, rokonai, barátai, kollégái, tanítványai, s mindazok az emberek, akik tanár úr közelében élhettek, akiknek a kisugárzása egész életükre fényt adott.

GRAFNÉ HARSÁNYI ETELKA, HUSZNÉ HARSÁNYI ERZSÉBET

Dr. Harsányi György (1911–1976) emlékezete

Hit, szeretet, humor: e három szóval lehet Öt jellemezni, hiszen még a legnehezebb megpróbáltatások idején sem hagyta cserben Istenbe vetett hite, az emberek – elsősorban kisebb és nagyobb családja – iránti önzetlen szeretete és játékos humora.¹ A születési hely, a család és a Sárospataki Református Kollégium szellemisége alapozta meg pályafutását.²

Életrajzi vázlat

Harsányi György 1911. május 27-én született, Sárospatakon. Anyai nagyapja, Radácsi György (1846–1928) sárospataki teológiai tanár, híres őszösvetségi szaktudós, bibliafordító volt, aki számos szépirodalmi igényű visszaemlékezésével is maradandót alkotott.³ Édesapja, Harsányi István (1874–1928), az akkor Sárospataki Re-

¹ Az írás szerzői dr. Harsányi György leányai: dr. Graf Zoltánné Harsányi Etelka, email: gra4447@iif.hu; Husz Jánosné Harsányi Erzsébet, email: huszerzsi@freemail.hu. Rövidítve elhangzott 2011. nov. 18-án, Sárospatakon, a Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésén. A továbbiakban hivatkozott kiadványok, levelek, versek, dokumentumok megtalálhatóak a szerzőknél, akik az érdeklődőknek szívesen adnak tájékoztatást. A jegyzeteket készítette: dr. Koncz Gábor, email: drgaborkoncz@t-online.hu; honlap: www.drkonczgabor.hu

² A Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésein, „A Sárospataki Iskola” kutatáshoz kapcsolódva, megemlékezések is elhangzanak jeles pataki diákokról, tanárokról. Nemcsak életművek üzeneteit foglaljuk össze, hanem felmutatjuk a protestáns etika napi gyakorlatát; az életút példáival illusztrálva. A kutatásról lásd dr. Koncz Gábor, dr. Bolvári-Takács Gábor és dr. Kovács Dániel írásait a Bibliotheca Comeniana XIII. és XIV. kötetekben.

³ Nevét a halála utáni megemlékezésekben írták y-nal. Könyvei, kéziratai megtalálhatóak a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában. A közelmúltban megjelent: *Radácsi György: A táncról.* In: Tánctudományi Közlemények, II. évf. 1. sz. 2010. 32-39. Továbbá: *Radácsi György: Kálvin János, az Isten küldötte.* In: Napút Kálvin 500 tematikus szám, 2009. 9. sz. 3-5.

formátus Főiskolának nevezett intézmény gimnáziumában volt val-
lástanár, majd a Teológiai Akadémia tanára és (számos más közéleti
funkciója mellett) a Nagykönyvtár főkönyvtárnoka. Teológiai mun-
kásságával párhuzamosan oly annyira jeles irodalomtörténész volt,
hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának jelölték. A
választás előtti napon, 54 évesen elhunyt.⁴ Édesanyja, Radácsy Ilona,
nehéz körülmények között taníttatta négy gyermekét. Férje és apja,
mindketten 1928-ban, hirtelen elhunytak. Pataki otthonuk szomszéd-
jában, a nagyapai ház portájára épített, jellegzetes féleresz, három-
helyiséges, akkor diákkamráknak nevezett szállásokon, kosztos diá-
kokat tartott. Testvérei dr. Harsányi István (1908–2002), dr. Harsányi
László (1909–1981) és Harsányi Ilona, aki 92 évesen, ma is össze-
tartja a családot.⁵

Harsányi György a pataki gimnáziumban úgy is jeleskedett, hogy
az akkor kitüntetésnek számító önképzőkör elnöke volt. A családi kró-
nika számon tartja, hogy nyulakat tartott, gondolkázott és remekül te-
niszezett. Ekkortól gyakorolta a Sárospatakon szokásos, humoros al-
kalmi versírást, amellyel sokaknak szerzett örömet később is.⁶ A pata-
ki gimnázium elvégzése után, jogot tanult Debrecenben, majd 1936-tól
a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjén (a mai
Zsinati Iroda elődje) kapott fogalmazói állást. 1940-ben letette az ügy-
védi, bírói vizsgát. 1950-ben, a Konventen kinevezték a Közigazgatási
és Jogi Osztály vezetőjének. 1940-ben megnősült, felesége Szalkay
Anna, egy 13 gyermekes család (tanár apa) nyolcadik gyermeke volt.
Három lányuk született: Eszter (1941–2003), Etelka és Erzsébet.

Dr. Harsányi György maximális odaadással és minden tudásával,
becsületesen szolgálta a Magyarországi Református Egyházat és az
Egyetemes Konventet. Munkássága 20 éves jubileumán, 1956 márci-

⁴ Az akadémiai jelölésről lásd: *Bolvári-Takács Gábor*: Harsányi István akadémiai tagajánlása, 1928. In: Sárospataki Füzetek, XV. évf. 4. sz. 2011., 123–129. A közelmúltban posztumusz meg-
jelent: *Harsányi István* [1928]: A reformáció hatása a magyar közművelődésre. In: Napút-
füzetek 39. 40 o. (A Napút folyóirat *Kálvin 500* tematikus számának melléklete, 2009. 9. nov.)
Harsányi István művei az SRK Nagykönyvtárban megtalálhatók.

⁵ Harsányi Istvánról lásd Koncz Gábor tanulmányát, a Bibliotheca Comeniana XIV. kötetében.
Harsányi Lászlóról lásd Harsányi Ádám és Kántor Sándorné írásait, a Bibliotheca Comeniana
XV. kötetében.

⁶ Ennek egyik, 1938-ban, nyomtatásban is megjelent dokumentuma: „Első szombat” fogadónapi
Krónika. Elkövettek: Zombory Laci és Harsányi Gyurka házifiúk. Ára: aszerint, ahogy tetszett.
A kiadásért lakolnak: a szerzők. Az eladás joga kizárólag dr. Finkey Ferencné, a háziasszonyt
illeti, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület javára.

Dr. Harsányi György

usában, Bereczky Albert püspök úr aláírásával, az alábbi levelet kapta: „Isten iránti hálaadással emlékezünk meg a püspökök kollégiumával – Győri Elemér, Péter János és Papp László testvéreinkkel együtt – arról a szép alkalomról, hogy Osztályvezető Atyánkfia hűség és megbecsült szolgálatát immár 20 éve teljesíti a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjén. Jól esik nekünk kifejezésre juttatni szívből jövő, meleg jókívánságainkat a 20 éves évfordulón s kifejezni megbecsülő szeretetünket azért a hűségért, lelkiismeretességért és eredményes munkáért, amelyet az Egyetemes Konventen Isten kegyelméből végzett.”

1956 júniusában a Református Teológián az egyházjog tantárgy oktatásával bízták meg. A Konvent épületében, szolgálati lakásban lakott, és az épület házgondnoki teendőit is ellátta. Ebből következett az is, hogy az 1956. október 23-án kitört forradalom idején összekötő kapocs volt a Konvent és az oda eljutni nem tudó dolgozók, lelkészek között. Október 31-én a Konvent irodáiban szolgálatot teljesítő 21 munkatárs titkos szavazással bizottságot alakított a munka folyamatossága és a rend fenntartása érdekében. A bizottság elnökének dr. Farkas Lászlót, tagjainak dr. Bodoky Richárdot, dr. Harsányi Györgyöt és Rigó Istvánt választották meg. Miközben zajlottak az egyházban a megújulási mozgolódások, november 4-e után már a visszarendeződés jelei is mutatkoztak. Ilyen körülmények között kellett Harsányi Györgynek a jogszerűséget képviselni, amit egyre nehezebben tudott lelkiismeretével összehangolni.

Több jogtalan kritikát kapott; mindinkább látszott, hogy az egyház vezetése meg akar szabadulni tőle, hiszen számos egyházi vezetőről túl sokat tudott. Fegyelmi eljárást nem indítottak ellene, ám az egyház 1956 utáni vezetői olyan helyzetet teremtettek, ami Harsányi György lemondásához vezetett 1959. február 11-én. Az illetékesek a lemondást azonnal elfogadták, így állás nélkül maradt, és ki kellett költözni a szolgálati lakásból. Cserelakásként meglehetősen rossz állapotú, vaskályhával fűtött helyiségeket kapott. A Református Nyug-

díjintézet 6 hónapig különleges ellátást fizetett, ami a rokkant-nyugdíjnak felelt meg.⁷ Azonnal elkezdett állás után nézni, de bizony sikertelenül. Még telepfelügyelői munkára sem vették fel, nemhogy külkereskedelmi levelezőnek. Állástalan időszakában letette a német, angol és francia nyelvvizsgákat. A kilátástalanság egészségét is megviselte. 1960. január 11-től, rokoni segítséggel kapott munkát, a Mezőgazdasági Gépalkatrész Ellátó Vállalatnál, mint alkatrész ellenőr. A munka lelkesítette, ám egy teljesen humán beállítottságú embernek gépalkatrészekkel foglalkozni szinte szenvedés volt. Mint mindenben, ebben is megpróbálta megtalálni a jót. Sokat kellett vidékre utaznia, ahová többször is belföldi repülőgéppel ment. Ezeket nagyon élvezte. Háromévi országyárás után egy újsághirdetésre jelentkezett: jogi végzettségű, nyelveket tudó munkatársat kerestek. Így került 1963. február 11-én a Pénzügyintézeti Központba, ahol 1972-ig dolgozott.⁸ Nyugdíjas éveit nem sokáig élvezhette, mert 1976. május 2-án infarktus tett pontot életére.

Eltávolítása az egyházi szolgálatból

Erről írt feljegyzése – néhai dr. Trócsányi László kezdeményezésére és bevezetőjével – jelent meg a Magyarországi Református Egyház figyelője, a CONFESSIO 1996. évi 1. számában: „...nem szabad a régi, egyházi szolgálatban állt és abból méltatlanul eltávolított tisztségviselők személyéről megfeledkezni. ... Dr. Harsányi György rendkívül pontos, életútjáról is bőven tájékoztató feljegyzéseket készített, melyek az egyház akkori viszonyaiba is jó betekintést engednek. Amikor most a lemondása ügyében általa készített feljegyzést közzé tesszük, az egyházunk múltjára vonatkozó tisztánlátást is elő akarjuk segíteni. A lemondásáról szóló feljegyzés, az ab-

⁷ Harsányi György konventi munkásságára, feljegyzéseire többször is elismerően utal a korszakot először áttekintő híres könyv: *Pap László: Tíz év és ami utána következett 1945–1963*. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez. Bern, 1992. 424 o. Átfogó, elemző összefoglalás a szóban forgó történelmi időszakról: *Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Teológiai doktori értekezés. Socieatas et ecclesia 3. A Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület kiadványai. Debrecen, ETHNICA, 1995. 197 o. Továbbá alapos tanulmányban és dokumentumok közlésével mutatja be a korszakot *Ladányi Sándor* (szerk.): *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőkhöz*. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből. Bp., Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2006. 524 o.

⁸ Ebből az időszakból maradt ránk a sokak által olvasott tanulmánya. *Harsányi György: Jogi alapgondolatok*. A Pénzügyintézeti Központ szakmai továbbképzésének anyaga. Bp., 1968. 62 o.

ban foglaltak szolgáljanak tájékoztatásul azok számára, akik e folyamat részesei életkorukra tekintettel már nem lehettek és visszapillantásul azok részére, akik e jogtalanság világában is kénytelenek voltak a tényeket tudomásul venni...”

„*Feljegyzés lemondásom ügyében (1959. február 15.)*

A konventi elnökség 1959. február 9-én $\frac{3}{4}$ 4 órakor hivatott... dr. Esze Tamás konventi világi elnök úr, Győry Elemér konventi lelkészi alelnök úr jelenlétében tudomásomra adta, hogy a konventi elnökség szolgálatomtól azonnali hatállyal felment, illetményeimet három hónapig folyósítja, s szolgálati lakásomat el kell cserélnem azzal, aki a konventi székház gondnoka lesz.

Minthogy az előzményekről velem senki sem beszélt, rendkívüli módon meglepett a közlés, amelyre lényegileg a következőképpen válaszoltam: 'Ki sem hallgatva még és már elítélve?' Ez teljesen szokatlan eljárás. Velem erről az egzisztenciális kérdésről a konventi elnökség egyik tagja sem beszélt. 25 éves egyházi szolgálatom alapján nem ezt a bánásmódot érdemeltem. Egyébként is egyházi törvényeink értelmében csak fegyelmi eljárás során vagyok állásomból elmozdítható, de még a Munka Törvénykönyve szerint sem lehet így elbocsátani azt a dolgozót, akinek 4 családtagja van... ..Ezután a rendkívüli indok felől érdeklődtem. Dr. Esze Tamás azt válaszolta, hogy ezt én jól tudom. De én ragaszkodtam az indok közléséhez. Erre dr. Esze Tamás kijelentette, hogy 1956 ősze óta több mint 2 év eltelt és nem igyekeztem helyrehozni magatartásomat. Konkrétan azt hozta fel, hogy Péter János búcsúbeszédének elhangzása óta az abban foglalt kiételeket nem cáfoltam meg s így én azokat beismertem...

Erre megjegyeztem, hogy ez egyáltalán nem így van, mert – amint a jelenlévő Győry Elemér püspök úr is nagyon jól tudja – az ellenem irányuló kijelentéseknek a sajtóban való közlése után nyomban ajánlott-expressz levelet írtam Péter János püspök úrnak s felhívtam figyelmét az állításaival kapcsolatos tényekre s kértem, hogy gondoskodják a megfelelő korrekcióról. (Azért választottam ezt a módot, mert a Szentírásból azt tanultam meg, hogy ha valaki ellen panaszod van, fordulj közvetlenül hozzá.)

Az Elnökségi Tanács annakidején igazoló jelentést kért tőlem a Péter János állításaival kapcsolatban s az Elnökségi Tanács igazoló jelentésemet elfogadta... ..Dr. Esze Tamás utalt arra, hogy én az 1956 őszi mozgalomban részt vettem és kérdezte, hogy miért nem tiltakoztam az 'intéző-bizottság' (országos egyházi intéző bizottság) ellen.

Erre felvilágosítottam, hogy az 'intéző-bizottság' összehívásának szándékáról semmit sem tudtam, annak ülésén részt nem vettem, véleményemet nem kérdezték, tagjává meg nem választottak. Kifejeztem, hogy a jogászoknak éppen az tette nagyon nehézé a helyzetét, hogy kész tényekkel kellett számolniuk az események törvényes útra való telerelésénél...

...Dr. Esze Tamás közölte, hogy azoknak a listáján, akik az állam és az egyház közötti jó viszony helyreállítását akadályozzák, én vagyok a második helyen... ...A konventi elnökségtől azzal váltam el, hogy amennyiben a konventi elnökség nem igényli szolgáltatomat és nem kapok más egyházi beosztást, fizikai munkával is kész vagyok bebizonyítani, hogy a szocializmus nekem is szívügyem...

Február 11-én (szerdán) reggel elhatároztam, hogy a történetek után osztályvezetői, jogtanácsosi és házgondnoki tisztségemet a konventi elnökség, illetőleg az Egyetemes Konvent rendelkezésére bocsátom, (A jogtanácsosi tisztségről az elnökséggel folytatott tárgyaláson nem esett szó.) A látszatát is el akartam kerülni ugyanis annak, hogy ráerőszakoljam magam egy olyan vezetőségre, amelyik irántam bizalmatlan s másrészt el akartam kerülni a jogi szélmalomharcot..."

Idézzük az 1959. március 16-án édesanyjához, Sárospatakra írt levelét:

Édes Jóanyám! Délelőtt 11 óra van. Most fejeztem be a takarítást. Jelenleg ugyanis háziasszony vagyok. Nem mondom, rá is fér a lakásra egy kis rendszeres takarítás, mert amióta Annuska állásban van, csak nem olyan tiszta és rendes a lakásunk, mint azelőtt volt. Az viszont nagyon jó, hogy Annuska alkalmazásban van, mert nekem búcsút kell venni a Konventtől! Fizetésemet május végéig még adják s addig remélem, hogy sikerül megfelelő munkát találnom. – Lakásunkat, más megfelelő lakás felajánlása esetén el kell cserélnünk, mert a házgondnokságtól is természetesen megváltam. A körülményeket most nem részletezem. Nagyon kérem édesanyámat, hogy tessék olyan nyugodtan venni a híreket, mint ahogy mi fogadtuk. – Nem volt más választás! Erőszakoskodni nem akartam, mert tapasztalatból tudom, hogy az csak elmérgesíti a helyzetet. – Istennek adok hálát, hogy immár 25 éve szolgálhattam szeretett egyházamat. Ebből a hosszú szolgálatból is azt látom, hogy Isten szeretett bennünket. Most is csak Benne bízom és tudom, hogy a megpróbáltatás elhordozásához is ad erőt és kiutat ebből az átmeneti helyzetből. Alapigém változatlanul az, hogy „akik Istent szeretik, minden javukra van”. Bízom Istenben, hogy ez a nagy próba is javunkra lesz.

Egyébként jó egészségben élünk. Annuska hősieken dolgozik, s a gyerekek szintén szorgalmasan tanulnak. Természetesen megkezdtem a tájékozódást elhelyezkedésem érdekében...

Ismételten kérem édesanyámat, hogy nyugodtan tessék venni a hírt. Majd kialakul minden. Sok-sok csókkal, szeretettel: Gyurka

Az 1956-1957-es feljegyzéseiből

1956. október 31-én az Egyetemes Konventen megalakult a Konventi Irodai Intézőbizottság, azzal a céllal, hogy a konventi iroda munkájának folyamatos biztosításáról, a rend fenntartásáról gondoskodjék. 1956. november 3-án Tildy Zoltán államminiszter titkárságáról kapott üzenetet Harsányi György, azzal a kéréssel, hogy továbbítsa Ravasz László püspök úr részére. Ez egy távirat volt Debrecenből: „*A mai napon megtartott egyházkerületi tanácsülésen Péter János lemondott. Ravasz püspök úr november 1-i rádiószózatával, egyházi és nemzeti életünkre vonatkozó állásfoglalásával azonosítja magát.*” Mivel a forradalmi események alatt Harsányi György volt elérhető a Konventen, az üzenetek rajta keresztül jutottak el az érdekeltekhez. Több egyházi vezetőnek is kényelmesebb volt, hogy az üzenetek közvetítésére Harsányi Györgyöt használták.

1956. december 21-én az Egyetemes Konvent elnöksége (dr. Búza László és Györy Elemér) megállapítja, hogy az 1956. október 31-én alakult konventi intézőbizottság további működésére nincs szükség. A konventi elnökség a bizottság elnökének, dr. Farkas Lászlónak és tagjainak dr. Bodoky Richárdnak, dr. Harsányi Györgynek és Rigó Istvánnak jószolgálataikért köszönetet mond.

1957. január 28-i dátummal az Egyetemes Konvent elnöksége a konventi iroda ideiglenes vezetésére felkérte Muraközy Gyula lelkipásztort, volt konventi missziói előadót. Vezetésével megkezdődött a konventi irodában a visszarendeződés. A konventi szolgálat felvételére értesítették az alábbi munkatársakat: Kenéz Ferenc, Pintér Jenő, Horváth Erzsébet, Tóth Károly. Dusicza Ferenc utaltványozási jogát visszaállították. A visszahívott munkatársaknak feltehetően és igazolhatóan szerepük volt a visszarendeződést szolgáló tisztogatásokban.

1957. február 6-án Harsányi György igazoló jelentést adott be az Egyetemes Konvent elnökségéhez: „A konventi iroda megbízott vezetője, Muraközy Gyula a mai napon, az Egyetemes Konvent lelkesi alelnöke előtt tájékoztatott arról, hogy az Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János szövéttette azt, hogy a konventi irodában ellenforradalmi elemek vannak, ezek között engem is név szerint megemlítet s terhemre róttá, hogy a dr. Bereczky Albert dunamelléki püspök lemondásával kapcsolatos dunamelléki elnökségi határozatot én fogalmaztam.” A feljegyzés tényeket sorol fel a határozat igazolására. Még két évig dolgozott a Konvent közigazgatási és jogi osztályán.

Az 1956 és 1958 közötti időszak számos, Harsányi György által írt dokumentuma olvasható a Horváth Erzsébet által szerkesztett alapos kötetekben.⁹ Közben a háttérben dolgozott az eltávolítását szorgalmazó apparátus. Az apparátus két kulcsszereplője a Konventen be-szervezett ügynökök voltak, akik tartótisztjuknak rendszeresen jelentettek az irodában történekről, többek között Harsányi György tevékenységéről. Míg az ügynökök szép karriert futottak be az egyházban, neki távoznia kellett...

A Tolnai Lajos fedőnevű ügynök Tóth Károly református lelkész volt, igen szép karrierrel. A Konvent Külügyi Osztályán dolgozott 1955 és 1959 között, majd ugyanitt osztályvezető 1968-ig. 1977-től a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. 1977-től 1989-ig a Református Világszövetség alelnöke. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából kikért iratokból nyilvánvaló volt az intenzív megfigyelés és a rendszeres jelentések.

Néhány idézet a megfigyelési iratokból: „*A ref. konvent előtt, illetve az ott dolgozók előtt érthetetlen, hogy csak öt személyt vettek őrizetbe, holott többen vannak, akik hasonló magatartást és tevékenységet fejtettek ki az ellenforradalom alatt. A kialakult vélemények szerint ezek a letartóztatások kezdetiek, úgy vélik, hogy lesz több személy is, akik őrizetbe kerülnek. A ref. Egyházban az ellenséges elemek – Harsányi György és ... – mártíromságnak nevezi e személyek letartóztatását.*” (Budapest, 1957. márc. 8. Kemény és Tolnai fedőnevű ügynökök szóbeli jelentését rögzítette Bakonyi Lajos rny. szds.) Egy másik jelentés szerint: Harsányi György „*tevékenysége nagyon veszélyes volt, mert az elmúlt évek valamennyi belső eseményét ismervén, sok érdekesnek tűnő csemegevel táplálta az egyházi ellenforradalmat. Ő utazott el a múlt év decemberében Debrecenbe, hogy az akkori viszonyokhoz képest még megakadályozza Péter János rehabilitációját, amelyre már akkor megvolt a készség a tiszántúli esperesekben és gondnokokban.*” (Tolnai Lajos fedőnevű ügynök jelentéséből.) 1959. január 28. „Debreceni” nevű ügynök jelenti: „*Személyi kérdések rendezése. (Cél az egyházban meghúzódó politikai és egyházi ellenség*

⁹ Horváth Erzsébet (szerk.): Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956-1957-es esztendő történetének kutatásához. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2007. 279 o. Továbbá: Horváth Erzsébet (szerk.): Megújulás, visszarendeződés. Dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1957-1958-as esztendő történetének kutatásához. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Bp., 2008. 355 o.

háttérbe szorítása és kiiktatása). A konventről ki kell iktatni Harsányi Györgyöt. Cseréljen lakást Pintér Jenővel. Jogtanácsosi munkakörét addig elláthatná, amíg helyette megfelelő munkaerő beállításáról lehet gondoskodni.” A Valykó nevű tartótiszt véleménye: „A 'Debreceni' nevű ügynökönk javaslata, amelyet 1959-ben a többi felső egyházvezetőkkel közösen akar megvalósítani, nagyon konstruktív, reális javaslat, amelynek megvalósítása eredményezné a református egyházon belül a baloldal erősödését és az egyházi reakció visszaszorítását.” (Tehát a Debreceni fedőnevű ügynök is egyházi felsővezető volt!)

Ezután a jelentés és vélemény után nyilvánvaló volt, hogy Harsányi György lemondólevelét Dusicza Ferenc és a többi akkori egyházi felsővezető örömmel elfogadta, ahogy ez a tény saját feljegyzéseiből már ismert. A rendszerváltás után az egyházi vezetés írásban kért elnézést, és rehabilitálta Harsányi Györgyöt. Ezt a levelet felesége kapta meg...

Ismeretterjesztési módszerei

Családi összejöveteleken, már jóval a kvízműsorok megjelenése előtt, kérdés-felelet játékot szervezett a kiterjedt család gyerekei, fiataljai részére. Számtalan kérdés és felelet volt felírva egy-egy kartonlapra, és aki leghamarabb válaszolt, az kapta meg a lapot. A játék nyertese az volt, aki a legtöbb kartonlapot gyűjtötte. A kérdések mindenféle szakterületről készültek.

Játékos kedve a megpróbáltatások idején sem szűnt meg. Miután három nyelvből is nyelvvizsgát tett, folyamatosan gyakorolta és tanította a nyelveket mindenkinek, aki tőle ezt igényelte. Gyermekait már kicsi koruktól nevelte a nyelvek szeretetére: angol, francia és német nyelveken tanította őket imádkozni, bibliai idézetekre és nagy emberek aforizmáira. Munkatársainak, a Pénzügyi Központban, naponta készített egy-egy példamondatot, jellemző nyelvtani fordulatokkal. Néhány verset is írt német és francia nyelven. Szenvedélyesen gyűjtötte nagy emberek híres mondásait, amelyekből különböző tematikus összeállításokat készített, elsősorban a család részére. Ezek egyikében Márai Sándort is idézte: „Az igazi erő, mely államok és emberek életét szabályozza, nem a parancs, hanem a megértés.”

Két idézet tanításaiból:

„*Egyszerre csak egy dolgot!*” Akkoriban olyan helyen dolgoztam, ahol a legkülönbözőbb mezőgazdasági gépekhez alkatrészeket

kellett rendelnünk, lehetőleg úgy, hogy évekre előre biztosítva legyen a folyamatos ellátás. Ez a közgazdasági tervezőmunka nem volt könnyű dolog, már csak azért sem, mert rengeteg újfajta mezőgazdasági gép volt forgalomban, s az egyes géptípusokat gyakran módosították, korszerűsítették. Az alkatrészeket nagy részben külföldről kellett beszereznünk, ami még jobban nehezítette a munkát. A tervezés időszakai óriási fejtörést okoztak mindnyájunknak. Egy napon új munkatárssal gyarapodtunk. Csont és bőr, szürkés-fehér arcú, rendkívül ideges, de nagyon jóindulatú, 40-50 közötti férfi volt az illető. Egyszerre bedobták őt is a tenger alkatrész idegen világába. Szánalmas volt nézni tehetetlen vergődését, ahogy az íróasztalán lévő rengeteg iratcsomó és alkatrészlista között ide-oda kapkodott, verejtékezett. Az én első napjaim jutottak eszembe, s együtt érző szánakozással gondolkoztam rajta, hogy lehetne ezen a küszködő bajtárson segíteni. Hirtelen eszembe jutott az a mentő ötlet, amit magamnál és másoknál is már előzőleg eredménnyel használtam. Tudok egy jól bevált közmondást: *„Egyszerre csak egy dolgot!”* Leírtam egy darab papírra nagy betűkkel, s amikor új kollegám a legreménytelenebb állapotban tördelte a kezét és mormolta: „*En ezt sohasem fogom megtanulni, azt sem tudom, mihez kezdjek*” – odamutattam neki a varázsigét: *„Egyszerre csak egy dolgot!”*. Láthatóan megdöbben ötletemen, de nagyon elgondolkozott. Szóban hozzáfűztem, hogy nálam ez a módszer nagyon jól bevált, most már valóban csak egyetlen dologgal foglalkozom egyszerre, s közben nem is gondolok másra, mintha nem is volna számomra más teendő, csak az az egy, aminek az iratai az asztalomon fekszenek. Bajtársam lelkében komoly visszhangra talált az ötlet. Másnap munkakezdekör arra kért, hogy adjam oda neki ezt a mondást, s ő mindig, valahányszor elveszti a fejét a sok teendő között, igyekszik erőt és önfegyelmet meríteni abból. Igen jól esett látni, amikor barátom, naponta többször is kihúzta a fiókját, pár pillantást vetett az oda rejtett mondasra és rám, s egyre fegyelmezettebben folytatta munkáját. Ahhoz is hamarosan hozzászokott, hogy csak egyetlen ügy iratait tartsa íróasztalán, amivel éppen foglalkozik. Ahelyett hogy a gyógyulási folyamatot részletezném, csak annyit mondok el, hogy az ide-oda kapkodó, ideges új kollega aránylag rövid idő alatt, a vállalatnak egyik legjobban megbecsült, kiemelt dolgozója lett. Távol legyen tőlem, hogy ezt az egyszerű kis ötletet csodaszernek tüntessem fel, az azonban tény, hogy barátom az

idők folyamán többször, nagy hálával emlegette, hogy szinte életmentés volt számára ez az egyszerű mondat és az a pár szó, amit használati utasításként hozzáfűztem. Ez az eset adott indítást nekem, hogy a nagy emberektől (íróktól, tudósoktól, művészekről, államférfiaktól) származó aforizmaszerű megnyilatkozásokból és közmondásokból kimazsolázzam és feljegyezzem azokat, amelyek a nehéz helyzetben, kuszált lelki állapotban, depresszióban lévő emberek számára mentőövet, illetőleg olyan szalmaszálat jelenthetnek, amelybe jól esik megkapaszkodni. (Budapest, 1973. április 13.)

„*A tudás hatalom.*” Hajszás korunkban egyre több ideges emberrel találkoztunk. Ismertem egy nagyon értelmes, jó emberismerő vállalati vezérigazgatót, aki rendszeresen, sokat foglalkozott a vállalat dolgozóival, mindenkit személy szerint ismert, s véleményét nyíltan, világosan tudtára adta az érdekelteknek. Az idegeskedő, ide-oda kapkodó munkatársak előtt gyakran hangoztatta: „Tessék megérteni, hogy a tudást nem lehet idegeskedéssel helyettesíteni.” Vajon ki ne ismerne ideges, kapkodó embereket, akiknek legnagyobb bajuk az, hogy nincs meg a kellő tudásuk. Pedig bizony a tudás, szakismeret, semmi mással nem pótolható érték. Nézzünk néhány időtálló megnyilatkozást erről a nagy értékről, a tudásról. *Socrates* athéni görög filozófus, *Platon* mestere, egyenesen a tudást jelölte meg minden jó alapjául, amikor ezt tanította: „Csak egyetlenegy jó van az ember számára: a tudás és csak egyetlen rossz: a tudatlanság”. Egyébként *Socrates* nagyságára, de egyúttal szerénységére is jellemző az a valamója: „Minden, amit tudok ez: semmit sem tudok.” Hétköznapi nyelven ezt így fogalmazhatnánk meg: Minél többet tud az ember, annál inkább látja, hogy milyen sokaz, amit még nem tud. Nagyon tanulságos *Euripides*nek, az egyik legnagyobb tragédiaírónak az a megállapítása: „Aki ifjú korában megveti a tudományt, az előtt a múlt elzárva marad és a jövőre nézve halott.” *Cicero*, a nagy római államférfi, kiváló szónok és író is hangsúlyozta: „A tudományok táplálják az ifjút és gyönyörködtetik az öreget.” *Leonardo da Vinci*, a híres olasz festő, építész, szobrász és természettudós a maga sajátos művész nyelvén ezt a gondolatot így fejezi ki: „A tudomány fiatalítja a lelket és csökkenti az öregkor keserűségét.” *Francis Bacon*, angol államférfi és bölcsező, akinek fő elve volt, hogy a természet megfigyelése minden tudás gyökere, így vall a tudományról: „A tudás hatalom.” Természetesen nagyon fontos, hogy az ember tudását saját

maga és a közösség javára hasznosítsa. Az életbölcsség indiai gyűjteményében, a *Pancsatrantában* erre nézve a következő rigmust olvashatjuk: „Mit használ a tudás, hogyha fölhasználni nem tudod? Mi haszna van a lámpásnak, ha fazék alá dugod?” Ami a tudomány és az erkölcs viszonyát illeti, figyelemre méltó az a latin közmondás, amely szerint: „Aki a művészetben és a tudományban előre halad, de az erkölcsök terén visszalép, többet megy hátrafelé, mint előre.”

Gondolatai versben és prózában

Írt rigmusokat és verseket. Családi alkalmakra, ünnepekre szinte mindig verses köszöntővel készült. Az iskolai eseményekre is versebe foglalta gyermekei köszöntőit. Az érettségi bankettünkön, az ő segítségével, versben olvastuk fel a négy év alatt összegyűjtött aranyköpéseket, tanáraink jellemzését. A korra és korszakra is jellemző az 1926-ban, Sárospatakon, diákköri pályázatra írt verse:

M e g n y u g v á s

Az estharang imára kondul
S én, mint hitetlen állok mégis,
Megtagadtam Krisztust bolondul,
De, ó, miért, ugyan miért is?

Ez a kérdőjel mered elé
Mindenütt, akárhova lépek,
S rohannak bár az órák, napok,
Gyötörnek kusza álmoképek,
Feleletet sehol sem kapok.

Mégis egy csendes téli esten,
Épp harangzúgás idején,
A Bibliám lapozni kezdtem,
S azóta nyugton élek én.

1959-ben, szeretetteljes humorával próbálta rászoktatni gyermekeit az olcsó, egyszerű ételekre:

Ó d a a s á r g a b o r s ó - f ő z e l é k h e z

A legszörnyűbb gyermekemlékem:
A sárgaborsó-főzelék,
Bármilyen ízletes formában
Tálalta Jóanyám elének. ...

Múltak az évek s a bunkerben
 Ez volt az étlap-változat:
 Egyik napon borsót kell enni,
 A másikon meg ott a bab.

Így teltek a napok és hetek,
 És a hetekre hónapok,
 Átmentettük az életünket,
 Mert ehettünk borsót, babot.

Egy egyszerű hétköznapi pillanat is verselésre készítette (1959 áprilisában):

A legkedvesebb virág

Agyonszűfolt autóbuszban
 Hering módjára utazunk,
 Egy gombostű se férne már el,
 Levegőt is alig kapunk.

Megáll a busz. Leszálló nincsen,
 De feltörekvő rengeteg,
 Közöttük virággal kezében
 Betámolyog egy agg beteg.

Gyorsan felugrom a helyemről,
 Lassan leül a veterán,
 Az ülő ifjakat nézi,
 S hálás pillantást vet reám.

Aztán virágcsokrában babrál,
 S a legszebb szálát letöri,
 Átnyújtja kedvesen a rózsát,
 Figyelmem ezzel köszöni.

Életem legszebb rózsaszálát
 Nagy boldogan viszem haza,
 De töviseit mások kapták,
 Az ülő ifjak kara.

Legtöbb versét éppen a legnehezebb időszakban, a munkanélküliség, illetve az igazán nem neki való munkák idején írta. Az egyháztól történt eltávolítása után, a munkanélküliség hónapjaiban szorgalmasan tanulta a nyelveket, felfrissítette korábbi tudását. Így sem sikerült állást kapni jogi területen. Végül rokoni segítséggel egy mező-

gazdasági gépalkatrész ellátó/ellenőrző intézménynél kapott ellenőri állást, csekély fizetésért. Ezt a munkát is maximális lelkiismeretességgel, szorgalommal végezte, és igyekezett ebben is a pozitívumokat megtalálni. Minderről a családnak beszámolt levelezőlapokra írt versekben, rigmusokban.

Levelezőlapra

FŐMAV készletellenőre!
Ez a jelszó: csak előre!
Így hát örökmozgó lettem,
Írásztalt, ötven évem elfeledtem.

A múlt héten Tolnát jártam,
Babits városában szálltam.
Hétfőn repülőre ültem,
S Szombathelyre települtem.

Ott két s fél napot töltöttem,
Tegnap Zalába dőcögtem.
Holnap megyek hazafele,
Lesz majd jó koszt, terefere.

De nem soká pihenhetek,
Jönnek az új munkás hetek.
Egerbe szólít a munka,
Hogy ne unja magát Gyurka.

Csókom innen fogadjátok,
Ég áldása szálljon rátok!
(Szívesen gondolok Rátok!)

Személyiségére is jellemző az a kortörténeti dokumentum, amelyben édesapjáról írt: a könyvek szerelmese volt, ismerte a Bibliát, házi istentiszteleteket tartott, szerény volt, gondosan számon kérte a gyermekek iskolai leckéjét, a Nagykönyvtár volt a második otthona, gyülekezeti szolgálatot végzett, szerette a magyar népet és a népdalokat, „az önemésztő szeretetszolgálat gyorsan felörölte erős szervezetét”.¹⁰

¹⁰ A hosszabb írás megjelenés alatt. In: *Finkey Ferenc*: „Cipruság Harsányi István ref. Theol. Akadémiai tanárnak a sárospataki református temetőben húsz év óta pihenő hamvaira” című gépiratában [1948], amelynek digitalizálása folyamatban van.

A családtagok emlékezései

Születésének 90. és halálának 25. évfordulójára, 2001 májusában összegyűjtöttük a családtagok emlékeit.¹¹

Ezekből idézünk az alábbiakban néhány gondolatot.

„Jellemző tulajdonságai voltak a nyugodtság, szerénység, kiegyensúlyozottság, türelem. Hangját soha nem emelte fel, próbált mindenkit megérteni, mindenkin segíteni. Mindent jó kedvvel és jó humorral csinált...” (*Középső lánya Etelka, dr. Graf Zoltánné.*)

„Már 25 éve itt hagyott bennünket, de még mindig elevenen itt van velem gondolataimban, emlékeimben, hozzá tartozik életemhez nemcsak akkor, amikor fizikailag velem volt, de most is. Az ő végtelen szeretetéből, kedvességéből merítek erőt még ma is, ha nem megy mindig a legsimábbban minden, ha betegség látogat meg, ha gyengének érzem magam egy feladat elvégzésére, vagy ha döntenem kell valamilyen lényeges kérdésben.” (*Legidősebb lánya Eszter, Turchányi Sándorné, aki 2003-ban meghalt Torontóban.*)

„Édesapámnak. 90. születésnapodra: Éppen holnap lesz 25 éve, hogy nem vagy velünk, mégis azóta is sokszor úgy érzem, hogy itt vagy, és elmondhatom Neked az örömeimet, kisebb-nagyobb bánataimat, a problémákat, amelyek éppen foglalkoztatnak. Hiszen mindig Te voltál az, aki szívesen meghallgattál, megértettél, önzetlen jó tanácsaiddal támogattál minket, gyermekeidet és végtelenül szeretett társadat, édesanyánkat... Megvigasztaltál, ha bánat vagy kudarc ért, együtt örültél velünk a sikereinknek. Nem tiltottál semmit, bízottál bennünk. Boldogan emlékszem a közös éneklésekre a Te hegedű- vagy gordonkakíséreteddel, a versolvasásokra, az amatőr műfordítások élvezetes óráira. Remek humorod, vidámságod körülvelt bennünket. Édesanyánk és Te fantasztikus, gondtalan, boldog gyerekkort, fiatalkort tudtatok nekünk biztosítani a sok külső nehézség, a folyamatos gondok között is. A sokszor nagyon szerény anyagi körülmények sem tudták elrontani az otthon derűjét, biztonságát. Azt az érzést, hogy mindig örömmel, boldogan mentem haza akár csak néhány órás, akár többhónapos távollét után is, soha nem pótolhatta volna semmilyen anyagi gazdagság. Fordítva inkább.” (*A harmadik lánya Erzsé, Husz Jánosné.*)

¹¹ Emlékkönyv Dr. Harsányi György (1911–1976) születésének 90. és halálának 25. évfordulója alkalmából. 2001. május 27., 164 o.

„Még hétéves sem voltam, amikor elvesztettük Nagypapát. Már nem tudom biztosan, hogy a magnószalagokról vagy az életből emlékszem-e a hangjára. De azt tudom, hogy sok mindent csináltunk együtt az alatt a rövid idő alatt is. Emlékszem a találós kérdésekre és rejtvényekre, amelyeket mind a ketten úgy szerettünk... Arra is emlékszem, hogy lerajzoltuk a jó és rossz tulajdonságokat, és hogy a rosszakról egy listát is írtunk, amit a szigetre menet bedobtunk a Dunába. Nagypapa nagyon jól tudott már egy hatévessel is beszélgetni. Jó lenne vele így harmincegy évesen is megbeszélni a dolgokat.”
(*Unokája: Husz Orsi.*)

„... a halálakor hároméves voltam ... De Nagyin keresztül mégis volt Nagypapám... Hiszen benne volt a versekben, amiket Nagy felolvasott nekünk, a történetekben, amiket annyiszor elmesélt, a melegséggel teli hangjában, amikor Róla beszélt, és a könnyeiben, amikor születésnapján Rá emlékezett... (Unokája: Husz Dorka.)

„... egyre több megőrzendő példát mutat fel számomra nagyszüleim viszontagságos élete... Nagypapám példaként fog szolgálni mindig számomra családközpontúságával és emberiségével, amelyet – remélem – át tudok majd adni gyermekeimnek is.” (Unokája: Graf Miklós.)

„... csak emlékfoszlányaim vannak... olvasgatva ezen emlékkönyvet, újra és újra megnézve azt a pár másodpercnyi filmfelvételt, ami készült róla, és persze Nagymama és a rokonok anekdotáiból próbálom összerakni a mozaikot. Olyan ember képe alakult ki bennem, hogy büszke lehetek: génjeit magamban hordozhatom... milyen lett volna az életem, ha ő is velem lett volna az elmúlt huszonöt év alatt... talán még a fonákat is jobban ütném. (Unokája: Graf Márton.)

„Gyuszika (így hívta őt a család) személyiségét a zeneszeretet is gazdagította, mert csellóját sokszor szólaltatta meg népszerű dallamokkal. A testvérek társaságából ügyes teniszezőként emelkedett ki, de a bélyeggyűjtésnek is sikeres mestere volt. Derűs kedélye, sokoldalú érdeklődése révén számos meleg testvéri, rokoni kapcsolat kialakítására adott alkalmat.” (Testvére: dr. Harsányi István.)

„Az én drága bátyám, Gyuszika egy végtelenül aranyos lélek volt. Mindig derűsnek láttuk, mosolygott, nevetett, viccelődött, s biztatta az embert. Remek humora volt... Nagyon kellemes hangja volt, és remekül gordonkázott. Csak úgy hívtuk együttesünket, hogy 'A családi kis zenekar'. Pistuka volt a hegedűs, Lacikánk volt a zongor-

ramester, Gyuszika pedig a gordonkás. Én is belekapcsolódtam olykor egy kis énekléssel, dalolással. Szegény jó édesanyánk igen örült mindig, mikor hallotta gyermekei együttesét. Bár még ma is együtt énekelhetnénk!” (*Húga Icuka, dr. Koncz Sándorné.*)

„... franciául írt verse; amit Keresztapám az esküvőnkön mondott el, nagyon hűen illusztrálja lényét: derűs, odafigyelő szeretet, magas fokú humanitás, széleskörű kultúra, tájékozottság a világban, az irodalomban, a történelemben – a nem hivatalosban –, a művészetben. Észrevétlenül igen sokat tanultunk tőle mi, a négy lány együtt! Annuska nénivel együtt, békés szeretetben egyengette utamat!” (*Keresztlánya: Koncz Kati.*)

„... ki volt ő, az a kedves, jó kedélyű fiatalember, akinek a mosolyára évtizedek multán is jólesően emlékezünk? A példás családfő, akinek mindene volt a családjá, az otthona? A lelkiismeretes hivatalnok, aki a sokszor hozzá méltatlan munkát is legjobb tudása szerint végezte, és ha egyáltalán volt benne valami öröm, azt megtalálta? A hosszútűrés megtestesítője, aki a méltánytalanságokat, csapásokat méltósággal, keresztyéni alázattal viselte el, a rossz élethelyzetekre, sőt a neki személy szerint ártó emberek gonoszságára is igyekezett valami mentséget, vagy legalább magyarázatot keresni, s nem bosszút állni, hanem megbocsátani? Nyilván mindezt és még sok mindent e! lehet róla mondani, de ez külön-külön, vagy akár együttevve is, mind kevésnek mutatkozna ahhoz képest, amit én az ő lényegének érzek: jó ember volt, igaz ember volt.” (*Unokatestvére: Ruttkay Kálmán.*)

„Rá jóban-rosszban mindig számíthattunk, s ha most visszagondolok a múltra, mint egy stabil, biztos menedék áll előttem. Az élet kíméletlensége sajnos igen hamar megfosztott bennünket Tőle, pedig elképzelem, hogy mint bölcs öregember máig is nagy támaszunk lehetne, hiszen csak kilencven éves lenne.” (*Unokatestvére: Ruttkay Márta.*)

„Nemcsak ma emlékezünk Rád, hiszen azóta is porcikáinkban hordozzuk az Életművedet. Hiszen minden szavadból, gesztusból átható erővel áradt az empátia, és ivódott belénk. Egyszerű a dolog: legyünk mindig becsületesek. A református vallás lényege Ravasz László szerint: Jézus arcának tükrözése. Ez nem mindig megy jól, de neked nagyon jól ment, hiszen a lényedből jött, semmi erőfeszítés nem kellett hozzá” (*Unokaöccse: dr. Harsányi Ádám.*)

Harsányi Eszter férje, néhai Tuchányi Sándor (1935–2001) evangélikus lelkész (aki pályafutását Torontóban fejezte be) 2001-ben írt vívódó sorai is immár kordokumentumok: „A Talmud szerint a világon mindig él tíz igaz ember, akikért Isten fenntartja azt. Ezek nem feltétlenül zsidók, egyszerűen igazak. Szerintem apósom közülük tartozott, és 1976. május 2-án, mikor elment innen – más lépett a helyébe. Ő karizmatikusan jó volt, nem a nyálas pietisták módján, bár mélységesen hitt Istenben, aki szokása szerint agyonszekírozta őt... Könnyek nélkül fogadtam szüleim halálát, de mikor megtudtam, hogy ő elment, sírógörcsöt kaptam, mint egy kisgyerek. Ennek immár 25 esztendeje, és ma sem tudok napirendre térni Isten igazságtalansága fölött... Hiszen úgy élek, mint egy keresztény – főképp nem úgy, mint egy kiválasztott... Apósom valahogy sejtette ezt, de sosem tette szóvá. Igen boldog ember volt, aki tudatában se volt annak, hogy egyike annak a tíznek...”¹²

„Gyuszika: így emlegettük gyermekkorunkban is, mert kedves közvetlenségével nem volt tőle távolság. Tanítva viccelt és viccelve tanított. 'Nálatok hol kél fel a Nap? Nyugaton vagy nyugoton?' kérdezte. Beugrottam – és ha tovább adom, mindig megidézem személyiségét: bölcsesség, jóság és humor jellemezte. Mostanában is gyakorta bíztatom magamat a Nagyikának, 1960. március 27-én írt levelében foglaltakkal: 'Április hónapban leltári íveket fogunk géppel szorozni – összeadni, kiértékelni túlórával. Szép mulatság lesz! No, de igyekezzünk a nemszeretem dolgokhoz is jó képet vágni'.” (*Unokaöccse: dr. Koncz Gábor.*)

„Keresztapám emlékének idézésekor mindenkor egy kék tiszta szempár tekint rám az eliseumi mezőkről, amely első kislánykori észleléseimtől haláláig végig kísérte az életemet, feltételek nélkül sugározva védő szeretetét. Egy kék szempár, amelyben kendőzetlenül tükröződött tiszta lényé és az élethez való alapállása. Egyszerre tükröződött ez a tekintet jókedvűen osztozni kívánó vidámságot, a szeretteiért és az emberiségért való szorongást és minden maliciózus színezéstől mentes, maradéktalan jóakaratot...” (*Keresztlánya: Harsányi Zsuzsa.*)

¹² *Tuchányi Sándor*: Egy férfi, akit irigyeltem. In: *Ha Egyszer Meghal a Vörösbegy. Összegyűjtött írások.* Püski, Bp., 2002, 168 o. Ezt az írást és a kötet szókimondó, lelkészi és emigráns vívódásait tanulságos olvasmányként ajánljuk az ilyen témakörökkel foglalkozóknak.

FÖLDY KRISZTINA LILLA

À vos amours passés!¹ Vendégségben Mészöly Dezsőnél

Mészöly Dezső József Attila-díjas (1953) és Kossuth-díjas (1999) író, költő, műfordító Budapesten született 1918. augusztus 27-én, és ugyanitt hunyt el 2011. október 11-én, életének 94. évében. A Sárospataki Református Főiskola Gimnáziumának elvégzése után 1940-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett diplomát. Doktori disszertációját Villon Magyarországon címmel 1942-ben Kolozsvárott védte meg. 1946-tól a Nemzeti Színház, 1948 és 1958 között a Madách Színház dramaturgia, 1951 és 1954 között a Színház és Filmművészeti Főiskola dramaturgia tanszakának tanára volt. 1963 és 1978 között a Magyar Televízió munkatársaként dolgozott, 1992-től ismét itt találjuk: ekkor indította újjára népszerű, irodalmi fejtörő műsorát, a Lyukasórát. Számos kötete jelent meg: dráma- és versfordítások, esszék és versek. Ő fordította magyarra a teljes Villon-életművet, s az ő szavait halljuk a legismertebb Shakespeare-hősök szájából a magyar színpadokon. 2001-ben a Pataki Diákok Szövetsége tiszteletbeli tagjává választották. Az alábbi interjút 2008-ban, 90. születésnapja alkalmából készítettem, megjelent: Zempléni Múzsza VIII. évf. 3. számában (2008. ősz, 40–45). Az újraközléssel a magyar irodalom jeles, Sárospatakhoz is kötődő alakjára emlékezünk.

– Milyen emlékeket őriz Sárospatakról?

Az Angol Internátus miatt kerültem oda, szép emlékeim vannak. Pedig nem érdemeltem meg. Mindig az volt az érzésem: túl vagyok jutalmazva. Volt egy kedvenc, görög-latin szakos tanárunk, Szilágyi Benő. Rendkívül puritán ember volt, kiváló tanár. Hobbija volt, hogy

¹ „Régi szerelmeitekre!” Így (is) koccintanak a franciák – tudtam meg Mészöly Dezsőtől, amikor vörösborral kínált.

senki ne segítse le a kabátját. Az új fiúkat beugrattuk, ha megjön, ajánlják fel neki segítségüket. Az öreg válasza erre mindig az volt: „*Noli tangere pallidum meum.*”² Nagyszerű, diákpárti elképzelése szerint a diáknak az órán kell mindent megtanulnia, hogy délután szabad legyen. Előre kidiktálta nekünk a szavakat. Szívesen emlékszem még a tanárok közül Benkő Bélára is. Remek alak volt, matematika tanár. Hatalmas fejére sose tudott kész kalapot venni, mindig csináltatnia kellett. Egyszer talált egy olyan óriásit, ami a fejére is jó volt. Mondta: „sokkal többet is megadtam volna érte.” A diákságnak volt egy autonóm szerve: az önképzőkör. Ilyenkor diák ült a katedrán, a tanár a sarokban. Az önképzőkörben hatalmas viták dúltak, emlékszem, egyszer például a jazzről és a cigányzenéről. A diákság szavazott. A legnagyobb dicséret az volt, ha megszavazták, hogy az előadás szövege az *Ifjúsági Közlönyben* is megjelenjék.

– *A pataki Ifjúsági Közlönyben publikált először?*

Igen, elsősorban verseket írtam, de nagyon ambicionáltam a versfordítást is. Életem első versfordítását a pad alatt készítettem, egy Goethe-vers volt. Nem mondhatom, hogy egész jól sikerült, de az első strófát ma sem tudnám jobban lefordítani:

*Azt súgta szívem, föl nyeregbe!
Egy pillanat, s a ló repült.
A földet a nagy ég belepte,
És a hegyekre ráterült.
Már ködruhába burkolózva
Állott a tölgy óriási teste,
Ott hol az éj les a bozótba
Ezer sötét szemét meresztve.*

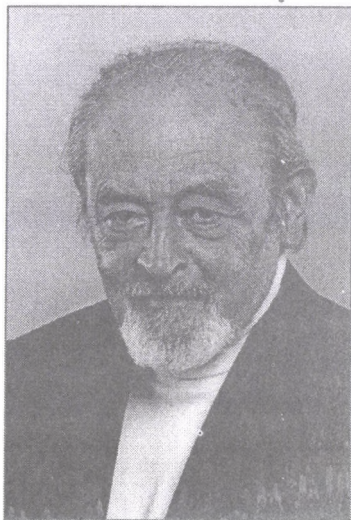
Fordító szerettem volna lenni. Ez a feladat jobban izgatott, mint a versírás, bár verset fordítani csak az tud, aki eredetét is ír. A barátaim biztatására tizenkilenc éves koromban elmentem Babits Mihályhoz. Nagy emlék. Azzal kezdte: „Jók a versei, kérem. Ha van hibájuk, az, hogy túlságosan is jók. Inkább jók, mint meglepőek. De fiatal költőnél természetes ez az indulás, a katonának fegyverkeznie kell, mielőtt csatába indul. Ön megszerezte a fegyverzetét.” Volt egy versfordítás, amit az eredetivel együtt küldtem el neki. Annak megdicsérte

² *Ne érintsd a kabátomat.*” Utalás a feltámadott Krisztus beszélgetésére Mária Magdalénával. János evangéliuma 20, 17.

az egyik sorát: „zuhogó vizeken bukfencez a fény”. Hangosan felolvasta, s azt monda: „Na, látja, ez szép.”

– Mégsem bölcsészkarra, hanem teológiára ment, miért?

A szüleim református papnak szántak. Azt mondták, a tanárokat rosszul fizetik, de a lelkésznek mindig van miből megélnie. Őszintén mindig éreztem, nem vagyok erre a pályára alkalmas. Túlságosan magamba néző voltam. Mint a majom, aki tükröt talált. Ezt meg is írtam magamról egy versben.

Mint a majom, aki tükröt talált.

Az ezeréves erdő közepén.

S míg forgatja a csillogó csodát

Bámulva nézi furcsa önmagát,

Kíváncsian én is magamra nézek.

Mint a majom, aki tükröt talált, s

Körötte bár a száz színű madárraj

Százféle hangon csattog, énekel,

De füttyre, csattogásra nem figyel,

Csak nézi, egyre nézi önmagát.

Csak ül egy helyben révülten, makogva,

Hagyva hogy a Nap nagy bíbor korongja

Látatlanul bukjék le a habokba,

S mikor a Hold piruló lampionja

előbújik a szomszéd fák mögül,

Még egyre bámul és egy helyben ül.

Én is kezembe csillogó csudámmal

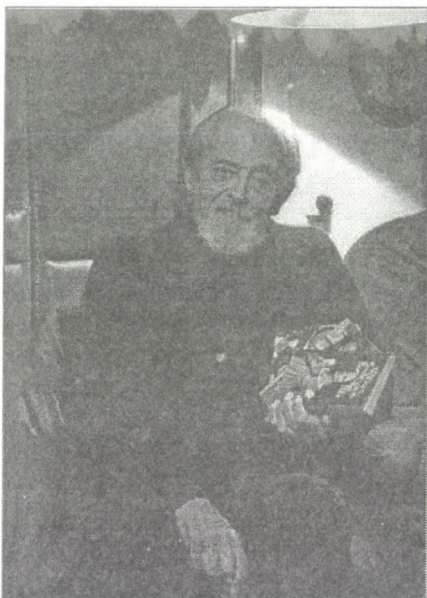
Csak ülök és nem nézek jobbra-balra,

Fejem fölött a gyors idő megállt.

Kíváncsi szemmel önmagamra nézek,

Mint a majom, aki tükröt talált.

Ez volt a véleményem önmagamról tizenkilenc éves koromban.

– Az önreflexió a költő ismertetőjegye, mi tesz valakit költővé?

Azt szokták mondani, „poeta non fit, sed nascitur.”³ Mikor az első könyvem, a doktori disszertációm: *Villon Magyarországon* megjelent, mindenki azt hitte, irodalomtudós leszek. Éreztem, ez óriási tévedés, hiszen semmi más-hoz nem értek, csak a költészethez. Költő vagyok.

– Mikortól magabiztos abban, hogy költő?

Gyerekkoromtól. Anyám össze is gyűjtötte a verseimet. Nagyszerű asszony volt, úgy

hívtuk, hogy *Tetszike*. Tekintetes asszony kérem, így szólították, s mi ezt nem tudtuk kimondani, úgyhogy Tetszike lett. Nagyon szerettem volna igazán falusi gyerek lenni, mert mi csak tavasztól őszig voltunk anyai nagyapám vidéki birtokán. Erről írtam például egy verset:

*Falusi vagyok én, falusi gyerek.
Hallgatom, hogy ugatnak a távoli ebek.
Lenyugszik már a Nap, szobámba megyek,
Nem ugatnak már a távoli ebek.*

– Aztán rövid ideig a Képzőművészeti Főiskolán is tanult.

Igen. Volt az életemnek egy korszaka, amikor szentül hittem, festő leszek. Buchwald Rezső osztályába jártam, aki lehet, hogy nem volt jó festő, de remek pedagógus volt. Hamar megértettem, ezen a pályán csak középszerű lehetek. Mégsem bántam meg azokat az éveket, amelyeket a Főiskolán töltöttem. Egészen másképp látok azóta. Érdekes, hogy öröklődik a rajzkészség. Apám kitűnően rajzolt, de soha eszébe sem jutott ezzel foglalkozni. Nyelvész volt, de tudom, sokkal tehetségesebb, mint én, akit művésznak szánt. Rengeteget tanultam Apámtól, tulajdonképpen ő volt az egyetemem. Mindig el-

³ „A költő nem lesz, hanem születik.”

mondta otthon, amivel éppen foglalkozott. Lebilincselően tudott beszélni. József Attilát is tanította Szegeden. Óriási részvéttel és szeretettel emlékezett vissza rá.

– *Hogyan talált rá Villonra?*

Faludy Györgynek volt egy pár Villon-fordítása, amit irodalmi szélhámoságnak tartottam. Nagyon bosszantott. Éreztem, ezek nem lehetnek középkori versek. Rendkívül kíváncsi lettem, milyen az igazi Villon. Belevetettem magam, s óriási szorgalommal ugyanakkor élvezettel, megtanultam annyira franciául, hogy megismerjem az igazit.

*Freres humains, qui après nous vivez,
N'ayez les cueurs contre nous endurcis,
Car, se pitié de nous povres avez,
Dieu en aura plus tost de vous mercis.*

...

Mais priez Dieu que tous nous vueille absouldre.

Úgy szeretem a zenéjét!

*Testvéreink, kik még a földön éltek
Szegény fejünkre ne mondjatok átkot.
Irgalmaz néktek menyeyi Atyátok.*

...

Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

– *Mi a lényege a műfordításnak? Az alázat?*

Ezt nehéz megfogalmazni. A legfontosabb, hogy felismerjük a költői szándékot. Ha ezt világosan látjuk, szabadabban is fordíthatunk. A költő szándékát azonban követni kell, ebben nem szabad félreérteni semmit. Igaz, hogy Villon olykor a legmerészebben naturalista, mégis van benne áhítat. S ez csodálatos!

– *Valahol azt írta, hogy komoly fájdalmak hathatós ellenszere a műfordítás. Menekülés. Mi elől kell menekülni?*

Az élet rettentő sok olyan prózai terhet rak ránk, ami másnak semmiség, nekem mégis irtózatos. Műfordítás közben egy szöveggel bibelődni az óriási narkotikum, élvezet.

– *Beszéljünk akkor Shakespeare-ről és a színházról is, hiszen hozzájuk is hűséges kapcsolat fűzi!*

Az Antonius és Kleopátra életem fontos állomása, ezt a darabomat állították először színpadra. Bajor Gizi játszotta benne a főszere-

pet. A darabnak van egy sora, amit úgy fordítottam le, hogy *Talpig szilárd, márványszilárd vagyok // A változó Hold nem az én planétám*. Bajor Gizi ehelyett egyszer azt mondta: „*Talpig szilárd vagyok, márványszilárd*.” Segédrendező voltam akkor a Nemzeti Színházban, s Major Tamás, a darab rendezője megbízott, hogy mindenkinek jegyezzem föl a szöveghibáját. Ezt is felírtam. Üres volt épp az öltözője, mikor az asztalára tettem a feljegyzést. Bajor Gizi, aki mindig rendkívül pontosan tanulta meg a szöveget, ettől hisztérikus rohamot kapott. „Micsoda kis cédula van idedobva! A színész nem gép!” Később szégyellte kiborulását, én meg megalázva éreztem magam. Sokáig kerülgettük egymást, nehogy találkozzunk. Hiába, egyszer Hertikénél, a büfésnél összeakadtunk. A társalgóban ültem, újságot olvastam. Amikor belépett, felálltam, s állva köszöntem neki. Ő oda-jött hozzám, megfogta a fejemet, s két oldalról megcsókolt. Aztán megkérdezte: „Tudja, hogy ezt miért kapta?” Mondtam, hogy nem tudom, de köszönöm. Erre azt válaszolta, „Azért, mert maga költő.” Nagyon jólesett. Annak is örülök, hogy annak idején a görögöt választottam, hiszen így az *Antigonét* is lefordíthattam. Gyerekkorom óta színházrajongó voltam. Két verses darabot is írtam: az *Éva lányát* és a *Két tűz közöttet*. Az *Éva* lánya már többször színre került, a *Két tűz között* még nem, sohasem. Remélem, megélem, hogy színre kerüljön.

– *Mindig különleges szeretettel beszél „Éva lányai”-ról, biztosan remek asszonyok vették körül.*

Szép anyám volt, s akinek szép anyja volt, olyan, aki őt kritikátlanul szerette, elfogadta, az egész életében ilyen nőt keres. Szerencsém volt, mert megtaláltam azt az asszonyt, aki feltétel nélkül szeretett, s bár elment már mellőlem, most is velem van. Sose felejttem el, Ádám Ottó egyszer azt mondta: „angyali lény volt”. Érdekes, hogy egy idegen is észrevette ezt benne. Olyan jólesett!

– *Egy őszinte vallomások versében az ellenségeinek, a kígyóknak is köszönetet mond.*

Mindig voltak irigyeim, akik igyekeztek félremagyarázni, de tulajdonképpen nekik köszönhettem a fejlődésemet, munkára ösztönöztek. Érdekes ez. A franciák mondják, semmi sem tesz bennünket olyan nagygyá, mint egy nagy fájdalom? Rien ne nous rend aussi grand qu'une grande douleur. Hát, nem gyönyörű!

– *Milyen fájdalomok tették nagygyá?*

A feleségem elvesztése és a bátyám szörnyű betegsége és halála. Isten elleni lázadást keltett bennem, amin át kellett mennie. De van, amit ki kell bírni, aminek az emlékét el kell viselni. A haláltól sose féltem, csak mindig a mások halálától, a szeretteim halálától. Ez végigkísér egész életemen. Ifjúkori emlékem, hogy egyszer nagyon hosszan beteg voltam, s elkezdtem olvasni nagyapám kis *Bibliáját*. Rájöttem, hogy rendkívül érdekes. Például a bűnbeesés: „észrevevék, hogy meztelenek.” Ez óriási! Mikor öntudatosul, hogy a meztelenségben van valami bűn! Az volt akkor a gondolatom, nagy baj, hogy a *Bibliát* mindig olyan apró betűsre nyomják. Inkább adnák ki több kötetben!

– *Rendszeresen olvassa a Bibliát?*

Azt nem mondhatom, hogy mindennapi kenyér számomra, de az *Ótestamentumot* és az *Újtestamentumot* is hallatlanul izgalmasnak tartom. Az *Ótestamentum* könyveit a korabeli legnagyobb írók írták, az *Újtestamentum* könyveit pedig egyszerű emberek: halászok és vámszedők. De éppen egyszerűségében áll a szépsége.

– *Mire a legbüszkébb az életében?*

Büszke nem vagyok semmire, legfeljebb arra a negatívumra, hogy bár mindig be akartak léptetni a pártba, ez nem sikerült. Rendíthetetlen voltam, pedig óriási érdekek lebegtek. Mindenről lemondtam, de egy percre sem haboztam. Az '56-os forradalom bukása után kizárólag műfordításból kellett megélnem, mert mindenféle állásból kirúgtak a Forradalmi Tanácsban való részvételem miatt. Óriási segítségemre volt ekkor, hogy Shakespeare-t fordítottam. Az *Antonius és Kleopátra* után az *Othellót*, a *Szeget szegelt*. A színházaknak készített műfordításaim tartottak el.

– *Akkor másképp teszem fel a kérdést, miért halás a leginkább?*

A gyerekeimért. Óriási ajándék a lányom és a fiam is. Ancsika olyan gazdag lélek gyöngédségben, szeretetben! A fiam meg sokkal okosabb, mint én. Történelem-angol szakos. Óriási műveltsége van, mindig tanulok tőle, mikor beszélgetünk.

– *Elégedett? Jól gazdálkodik a talentumaival?*

Ezen sose töröm a fejem. Nem mondhatom, hogy elégedett vagyok a teljesítményeimmel. Azt viszont biztosan merem állítani, hogy minden írásom őszinte. Nem hazudtam. Talán Illyés Gyula sor-

párja az, hogy „az igazmondást hagyja abba, ki a versírást abba-hagyja.” Ez nagyon jó! Akkor írta, amikor a barátai miniszterek lettek, s abbahagyták az írást. Életemben sok jót meg rosszat volt módomban írni, de valószínűleg az összes nekrológ a *Lyukasórár*ról szól majd. Tudja, valakinek, azt hiszem, Voltaire-nek volt az a mondása, hogy „igen kis poggyásszal érkezünk az utókorba.” Sokszor elgondolkozom, vajon mi van az én kis poggyásomban? Talán a *Shakespeare-napló*? Talán. Nem tudom, a saját verseimről mi lesz az utókor véleménye. Nem is töröm rajta a fejem, de azért kíváncsi vagyok, megszólít-e majd évek múltán valakit.

„Én magammal akarok békében élni, nem a világgal.”

Petőfi Sándor

„Mert tudom, hogy az én Megváltóm él és utoljára az én porom felett megáll.”

Jób 19.25

A hirtelen csapástól lesújtva, de Isten ígéretében bízva
és akaratában megbékélve tudatjuk, hogy

DR. MÉSZÖLY DEZSŐ

Kossuth-díjas író, költő, műfordító,
a francia 'Ordre des Chevaliers des Palmes Académiques'
tulajdonosa, életének 94. évében 2011. október 11.-én elhunyt.

Utolsó útjára a Farkasréti temető Makovecz-ravatalozójából kísérjük
november 4-én, pénteken, 14.15-kor, a református egyház szertartása szerint.

Gyászolják: gyermekei Anna és Gergely, unokaöccsei Szádeczky-Kardoss Gedeon és Géza és gyermekeik,
valamint barátai, tisztelői, tanítványai, a Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia.

Dr. Mészöly Dezsőt a Nemzeti Erőforrás Minisztérium saját halottjának tekinti.

Távíratcím: Mészöly Anna 1126 Bp. Nácisz 22/B.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

A sárospataki öregdiák-mozgalom új adattára

Az öregdiák-mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyfajta fokmérője. Az oktatás és nevelés terén elért eredmények egy tanintézet számára ugyanis nemcsak a végzett tanulók egyéni sorsának jobb vagy rosszabb alakulásában tükröződnek. Fontos mutató, s egyben visszacsatolást jelentő kapocs az egykori növendékek összetartó erejét bizonyító önszerveződés, az egymást váltó nemzedékek évtizedes távlatokban fennmaradó barátsága. Az erős öregdiák-bázis az anyaintézmény társadalmi elfogadottságát, rangját is befolyásolja, hírnevét erősíti.

A pataki öregdiák-mozgalom szempontjából a „pataki iskola” kifejezésen az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium keretében vagy utódjaként létező tanintézeteket értem. A Kollégium mai értelemben vett intézményi ágai a 18. század végére szilárdultak meg. Ezek: a gimnázium az 1952-es államosításig, majd az 1990-es újraindulástól; a teológiai akadémia az 1951-es bezárásig, majd az 1991-es újraindulástól; a tanítóképző 1857–1869 és 1929–1950 között; a jogakadémia 1793–1923 között; a népfoiskola 1936–1950 között. Jogutód állami intézmények: a Rákóczi Gimnázium 1952–1990 között, valamint a tanítóképző 1869–1929 között és 1950-től (2000 óta, mint a Miskolci Egyetem főiskolai kara).

Ami az öregdiák szervezeteket illeti, a Kollégium számára a fennállás első három évszázadában sem volt ismeretlen a végzett növendékek iskolájuk iránti ragaszkodása, bár intézményes öregdiák mozgalomról csak a 19. század második felétől beszélhetünk. Az 1945 előtt alakult szervezetek között baráti és érdekvédelmi csoportosulások egyaránt megtalálhatóak. Ezek: 1871: Sárospataki Kör,

Buda. 1916: Sárospatakot Oltalmazó Liga, Budapest. 1917: Pataki Diákok Országos Szövetsége, Budapest (érdemi működést nem fejtett ki). 1921: Pataki Diákok Szövetsége, Budapest. 1928: Pataki Diákok Országos Szövetsége, Sárospatak; illetve ennek fiókegyesületei: 1929: Budapest (a PDSZ átalakulásával), 1930: Debrecen, Miskolc és Nyíregyháza. A legjelentősebb ezek közül az 1928–43 között működött Pataki Diákok Országos Szövetsége volt.

Az 1945 után alakult szervezetek alapvetően területi alapon szerveződő baráti körök voltak, amelyek közül néhány, az évek folyamán, egyesületté alakult (a felsorolásban a jelenlegi, illetve a megszűnéskor fennálló elnevezést adjuk meg). 1952: Pataki Diákok Baráti Társasága, Miskolc; 1960: Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete; 1963: Sárospataki Diákok Debreceni Egyesülete; illetve e három város és a sárospatakiak összefogó szervezete: 1963: Pataki Diákok Baráti Társasága, Sárospatak. 1983–2004: Pataki Öregdiákok Sárospataki Baráti Köre, Sárospatak. 1987: Sárospataki Diákok Baráti Köre, Nyíregyháza. 1989–1991: Sárospataki Diákegylet, Sárospatak.

Az 1989-ben Sárospatak székhellyel, de Budapesten megalakult Sárospataki Református Kollégium Alapítvány minőségi változást jelentett a pataki öregdiák-mozgalom történetében, ugyanis kifejezetten pénzügyi forrásgyűjtő céllal jött létre, a Kollégium visszaállítása érdekében. Az 1989 után alapított szervezetek között további alapítványokat találunk: 1991: Sárospatakért Baráti Kör Alapítvány, Sárospatak; 1991: A Református Kollégium Gimnáziuma 1941. I/A. Osztályának Ösztöndíj Alapítványa, Sárospatak. Továbbá: 1995: Pataki Öregdiákok Ózdi Köre, Ózd; 1997–2003: Sárospataki Nyári Anyanyelvi Kollégium Egyesület, Budapest. Az elsősorban koordinációs funkciót betöltő Pataki Diákok Szövetségét, mint a mozgalom csúcsszervét, az öregdiák mozgalom és a pataki iskolák 1996-ban közösen hozták létre Sárospatakon. Eltérően az 1928-ban alakult PDOSZ-tól, ezt nem magánszemélyek, hanem 14 intézmény és szervezet alapította.

A pataki öregdiák-mozgalom közművelődési dimenziójának elemei már évszázadokkal ezelőtt körvonalazódtak. A külföldről visszatért diákok könyvekkel gazdagították a Kollégium könyvtárát, ők jelentették a tanári kar utánpótlását, és különösen a 19. század második felétől rendszeresen adományoztak, vagy tettek alapítvá-

nyokat az iskola javára. Ennek alapját az eredendő kulturális érték-többség jelentette, amely a pataki iskola oktatási és nevelési elveiben gyökerezett, s amely mind a nevelők, mind a diákok vonatkozásában minőségi személyi bázison alapult. Ezek segítségével a közművelődési dimenzió lényegében négy tevékenységi formában alakult ki, és van jelen napjainkban is: a lobbi-tevékenység, a tényleges kulturális produktumok, a közművelődési szervező erő és az egyesület-szervezési multiplikátor hatás. A továbbiakban, néhány példával, ezeket ilusztrálom.

A lobbi-tevékenység legfontosabb 20. századi eredményei a következők voltak: 1916: a jogakadémia bezárásának átmeneti megakadályozása. 1929: a tanítóképző egyházi kezelésbe történő visszavétele. 1931: az Angol Internátus megnyitása. 1962: a gimnáziumi angol nyelvoktatás újraindítása. 1964: a gimnázium UNESCO-asszociált iskolává válása. 1966: emelt óraszámú, országos beiskolázású angol tagozat a gimnáziumban. 1968: Sárospatak várossá nyilvánítása. 1981: a Zempléni Tájvédelmi Körzet létrehozása. 1983: A Művelődés Háza megnyitása Sárospatakon. 1987: magyar-angol két tannyelvű oktatás a gimnáziumban. 1990: a Sárospataki Református Kollégium visszaállítása.

A kulturális produktumok közül legrégebbi múlttal és folyamatossággal az ösztöndíjak rendelkeznek. Jól szemlélteti két adat: az iskolában az 1900/1901-es tanévben több mint negyven, a 2005/2006-os tanévben közel húsz ösztöndíj alapítvány működött. A nem kevésbé számottevő, legismertebb adományok, illetve hagyatékok a Béres Ferenc által alapított Sárospataki Képtár, a kollégiumi Nagykönyvtár Szathmáry Lajos-gyűjteménye, illetve Király István-könyvtára. A sárospataki köztéri szobrok közül öregdiákok adományaihoz köthető egyebek mellett Béres Ferenc, Egressy Béni, Kazinczy Ferenc, Kazinczy Gábor, Komáromi János, Móricz Zsigmond, II. Rákóczi Ferenc, Tóth Ede portréja, illetve a Pataki Diákság Emlékoszlópa. Az emléktáblák sorából az I. Rákóczi György – Lorántffy Zsuzsanna, valamint Kövy Sándor – Kossuth Lajos domborműveket, továbbá az első világháború pataki diákáldozatainak márványlapját és – legújabban – Finkey Ferenc, Jászay Pál, Péchy Tamás, Teleki József emléktábláit emeljük ki. A kiadványok közül a könyvekre *A pataki diákvilág anekdotakincse* sorozat kötetei a legjellemzőbb példák: az első kötet 1927-ben, a továbbiak 1930-ban, 1996-ban és 2001-ben

jelentek meg. A periodikák közül a Sárospatakot Oltalmazó Liga által 1916-ban alapított *Sárospataki Hírlapra*, illetve az öregdiákok által 2001-ben indított *Zempléni Múzsza* társadalomtudományi és kulturális folyóiratra hívom fel a figyelmet.

A közművelődési szervező erő fontosabb megnyilvánulásai a következő rendezvények voltak: 1948-ban: Sárospataki Népfőiskolai Találkozó. 1972-től: Sárospataki Nyári Kollégium, az Anyanyelvi Konferencia védnökségével. 1972-től: „Tegyünk valamit Sárospatakért!” mozgalom. 1976-tól: Sárospataki Népfőiskolai Találkozók. 1987-től: Sárospataki Téli Népfőiskolai tanfolyamok. 1990-től Sárospataki Nyári Népfőiskolai tanfolyamok. 2001-től: Pataki Diákok Emléknapja rendezvénysorozat. 2008-tól: a Pataki Diákok Szövetsége Bálja (Budapest).

Az egyéb, nem öregdiák szervezetek létrehozásában kimutatható öregdiák közreműködés, tehát az egyesület-szervezési multiplikátor hatás eredményei: 1973: Sárospataki Városvédő és -szépítő Egyesület; 1985: Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely; 1986: Magyar Comenius Társaság, Sárospatak; 1992: Sárospataki Népfőiskolai Egyesület; 1995: Bodroghközi Művelődési Egyesület, Sárospatak – Királyhelmec; 2006: Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete.

Az elmúlt századokra visszatekintve tehát kétséget kizáróan megállapítható, hogy a sárospataki öregdiák mozgalom komoly közművelődési értékmentő és -teremtő missziót teljesített, s eközben hozzájárult a civil társadalom alapértékeinek megerősödéséhez. Mindezek miatt évek óta fontosnak tartottam a mozgalom történetének dokumentálását, és 2011. október 31-én elkészültem *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók* című, több mint 650 ezer n terjedelmű adattárral, amely jelenleg digitálisan hozzáférhető a <http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>, valamint a http://www.zemplenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm honlapokon. A kutatómunkát a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégiuma támogatta. Munkámban a pataki öregdiák-mozgalom intézményesülésével, illetve kulturális értékteremtő és értékközvetítő szerepével összefüggő események történeti kronológiáját állítottam össze. A felvett adatok tematikai határait úgy alakítottam ki, hogy helyet kapjanak a pataki iskolák életében kulcs-

fontosságú dátumok (intézményi átszervezések, megnyitások, bezárások, fenntartó-változások, új épületek); az öregdiákok szellemi köréhez kapcsolódó egyesületek, társaságok; az ezzel összefüggő kezdeményezések, rendezvények, iskolai programok; az öregdiák mozgalom kiadványai és sajtója; az olyan kiadványok és periodikák, amelyeknek van öregdiák vonatkozása; a mozgalom jeles személyiségeinek tisztségei, illetve főbb életrajzi adatai; és a mindezeknek keretet adó magyarországi egyesületi és alapítványi jogi környezet általános változásai.

Forrásként elsősorban primer kútforrásokat használtam. Kutattam a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárában, Adattárában és Nagykönyvtárában (mások mellett Bertalan Imre, Harsányi István, Ködöböcz József, Palumby Gyula, Panka Károly, Újszászy Kálmán irathagyatékát), a Magyar Országos Levéltárban, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltárban, a Fővárosi Levéltárban, a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárban. Felhasználtam a magánszemélyeknél őrzött dokumentumokat, elsősorban saját, 1985 óta gyarapodó irattáramat, továbbá Darányi Lajosnak a debreceni és ifj. Újszászy Kálmánnak a budapesti öregdiák baráti egyesületekkel kapcsolatos dokumentumait. A forrásként is használt kiadványok, periodikák adatai a kronológiában a megjelenésük événél szerepelnek.

Munkám több mint tízéves kutatás eredménye, s valószínűleg mind formájában, mind megközelítési módjában országosan egyedülálló. Ám korántsem teljes. A pataki öregdiák-mozgalom szereplőinél lappangó források beépítése, a sajtótermékek teljes körű áttekintése további fontos feladat. Ehhez várom pataki diáktársaim észrevételeit, javaslatait.

A Comenius Társaság jubileumi ülésének résztvevői
(2011. november 18.)

KIRÁLY ZOLTÁN

Az újabb pataki diákanekdoták elé

2012-ben jelenik meg A pataki diákvilág anekdotakincse V. kötete. Az előszó közlésével egyrészt felhívjuk a figyelmet a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kiadásában hamarosan napvilágot látó műre, másrészt emlékezünk a közelmúltban elhunyt Király Zoltán (1933–2011) költőre, műfordítóra, a IV. és V. anekdotakötet sajtó alá rendezőjére.

Az anekdotagyűjtők, a közlők, a szerkesztők és a kiadó – szinte valamennyien volt pataki diákok – a pataki anekdoták ötödik kötetét nyújtják át az olvasóknak. Meglepő ez a szinte elapadhatatlan humor és elmésség, amely végigvonul a Református Főiskola elmúlt évszázadain.

A 2011-es esztendőben fennállásának 480. évét ünnepelte a Sárospataki Kollégium, amely az eltelt közel fél évezred alatt – ha sok üldöztetést és megpróbáltatást kellett is elszenvednie – Magyarország egyik leghíresebb protestáns iskolája lett. Bekapcsolódott az európai kultúra szellemi véráramába, összegyűjtötte falai között a tudós koponyákat, kiváló tanítómestereket, és a hosszú évszázadok alatt sok kiművelt emberfőt, nagy szellemet, sőt vezéregyéniséget nevelt és adott az országnak. Emellett megteremtődött, kiformalódott benne az úgynevezett *pataki szellem*, amelyet talán a régebben oly nagyra tartott *genius loci*, vagyis a *hely szelleme* fogalmával lehet érzékeltetni. Hogy ez a szellem mindmáig mennyire élő és eleven, annak sok egyéb mellett az is egyik bizonyítéka, hogy szinte kifogyhatatlan az a sok-sok vidám és szomorkás, tanulságos vagy csattanós történet, amely az ősi falak között és környezetében történt; hagyományozódik tovább és válik közkinccsé, mint a *pataki diákvilág anekdotakincse*.

„Az *anekdota* görög szó, a *'kiadatlan'*-t jelentő *anekdoton* szó többes számú alakja, jelentése tehát *'kiadatlanok'*” – írta Harsányi István egy korábban tervezett előszóban, majd így folytatta: „Java részük valóban kiadatlan, szájról-szájra terjed, csiszolódik, hagyományozódik, akárcsak egy nép mondakincse vagy mesevilága. Emlékiratokban, levelekben, kéziratokban is lappang belőlük jó néhány, de az idő múlásával egyre jobban tizedelődik állományuk. Ezért is rendkívül fontos, hogy a gyűjtők idejében lecsapjanak a veszendő anyagra és megmentsenek belőle annyit, amennyit csak lehet.” Saját meghatározásom szerint az *anekdota* rövid, személyhez, időhöz és helyhez kötött hiteles, egyes emberekre, társadalmi csoportokra, kisebb-nagyobb közösségekre, a kor társadalmi viszonyaira is jellemző, gunyoros, komikus, jóízű előadásban megfogalmazott, rendszerint több-kevesebb humorral színezett, csattanós történet. Amíg feledésbe nem merül, az *anekdotának*, *nemzedékről-nemzedékre* szállva, erős hagyományörző szerepe is van. Sokszor élesen és pontosan, sokszor görbe tükörben mutatja a hely és a kor arculatát vagy a központi személy karakterét, az irónia és a humor színes papírába csomagolva. Ám mégiscsak az akkori idők és arcok képmása tükröződik a történetekben, ha elrajzoltan és karikatúraszerűen is. Annak a világnak a tükörszilánkjai, amelyben születtek, ahol megtörténtek, amelyről mesélnek. Természetesen az elmés, tartalmas *anekdoták* meglevenedéséhez idő kell, akkor is, ha általában rövid idő alatt, egy bizonyos helyzetben vagy szituációban keletkeznek. Hiszen az iskolapadban ülő fiatalok vagy a koncentráló tanárok inkább az előttük álló jövőre összpontosítanak. S amint telnek az évek, csak jóval később kezdenek újra visszaemlékezni a „régis szép időkre”, amikor „olly csuda dolgok történtek”; és már nyugodtan be lehet vallani a furfangos csibészégeket is.

A többnyire szóbeli módon, társaságban, összejöveteleken, találkozókon elhangzó, elmesélt pataki *anekdoták* összegyűjtésének, leírásának igénye időnként fel-felmerült annak érdekében, hogy ne süllyedjenek a feledés homályába. Bizonyára azért is, hogy a volt diákok fiai, unokái, utódai okuljanak-épüljenek őseik viselt dolgaiból, jeles cselekedeteiből. A nyomtatásban megjelent első két gyűjtemény volt pataki öregdiákok, nyugdíjas tanárok és professzorok közös összefogásával jelent meg a múlt század első felében: *A pataki diákvilág anecdotakincse*, I. kötet (Komáromi János közreműködésével

szerkesztette Panka Károly dr. Kiadja a Sárospataki Diákok Országos Szövetsége, Budapest, 1927. 270 o.) és *A pataki diákvilág anekdotakincse*, II. kötet (Komáromi János közreműködésével szerkesztette dr. Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató, a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesületének elnöke. Kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetségének Budapesti Egyesülete, Budapest, 1930. 231 o.).

Ezután hosszabb ideig a viharos történelmi évtizedek nem tették lehetővé újabb hasonló kiadványok létrejöttét. Sőt, a kommunista diktatúra inkább szétverni igyekezett a nemes hagyományokat, mintsem megőrizni. 1951-ben megszüntették a Teológiai Akadémiát, 1952-ben pedig államosították a Református Gimnáziumot. A hely szellemét azonban nem lehetett megölni. Budapesten 1960-ban Pataki Öregdiákok Baráti Köre néven újjáéledt a patakiak volt országos szövetsége, amelynek lelkes szervezője, összetartója, motorja Harsányi István, a neves tudós, volt pataki diák és tanár lett. A budapesti klubestek keretében a baráti kör 1975–1978 között négyszer tartott anekdotaestet, s ezzel gyarapította a lejegyzett anyagot. Az akkori rendszer könyvkiadási politikája azonban nem engedte megvalósulni a tervet. Harsányi István utóbb fiatalabb kollégáira bízta az anekdotakincs gondozását. Így jelenhetett meg a pataki diákok 1996-ra szervezett Világtalálkozójára *A pataki diákvilág anekdotakincse* III. kötet. (Dr. Harsányi István gyűjtése alapján, Fekete Gyula közreműködésével. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 1996. 242 o.) A felbuzdult anekdotagyűjtők és a kedvező fogadtatás ösztönző hatására a szerkesztők négy esztendő alatt összeállították a következő kötetet: *A pataki diákvilág anekdotakincse* IV. kötet. (Feldolgozta és sajtó alá rendezte Király Zoltán. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Kiadja a Pataki Diákok Szövetsége, Sárospatak, 2001. 255 o.)

Amint egy-egy idősödő generáció végigtekint élete elmúlt évtizedein, ismét felmerülnek a múlt megszépült, feledhetetlen emlékei és a személyes élmények. A IV. kötet megjelenése óta eltelt kilenc esztendőben újra sok remek, szellemes, jellegzetes anekdotát gyűjtötünk össze, régít és újakat egyaránt: ebben az ötödik kötetben nyújtjuk át az olvasóknak.

A pataki világ anekdotáiban ott él, ott lebeg a genius loci, a sokszor idézett és emlegetett pataki szellem, amely több mint ötödfél évszázad alatt formálódott, vált jellegzetessé, de amelyet néhány szóval talán nem is lehet meghatározni. Jelent nemes eszméket, elkötelezettséget, Istenbe és tudásba vetett hitet, önzetlen önfeláldozást, erkölcsi tartást, bár olykor bizonyos rebellis magatartást is, vidám lelkületet és sok-sok humort. Mindezekből sok mindent megérez az az olvasó is, aki már nem ismerhette, esetleg csak hírből ismeri a bennük szereplő személyeket, eseményeket. A történetek az idők folyamán formálódnak, csiszolódnak, csattanósabbá válhatnak, ezért szerzőkről ritkán beszélhetünk. A szövegek végén a leírónak, a beküldőnek, a közlőnek a neve szerepel, kivéve, amelyekben a szerző a vele történt, vagy a szemtanúként átélt eseményeket maga írja le. Ebből ered, hogy egy-egy anekdotának több változata is közszájon foroghat. Egy azonban valamennyiben közös: a pataki szellemiségből fakadó és áradó egészséges humor.

III.

Társaságunk munkájáról

A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója alkalmából
2011. november 18-án Sárospatakon felolvasóülést tartottunk.

(Fent: az ülés elnöksége: dr. Földy Ferenc elnök, dr. R. Várkonyi Ágnes díszelnök
és dr. Hegedűs László dékán; lent: az érdeklődő közönség.)

FÖLDY FERENC

Huszonöt éves a Magyar Comenius Társaság

Tisztelt Felolvasóülés! Kedves Jelenlévők!¹

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm kedves valamennyiüket a Magyar Comenius Társaság megalakulásának negyedszázados évfordulója alkalmából rendezett tudományos felolvasó ülésünkön. Megkülönböztetett tisztelettel köszöntöm díszelnökünket, dr. R. Várkonyi Ágnes akadémikust. Köszöntöm az előadókat, örülök, hogy ilyen szép számmal mutatják be kutatásuk eredményeit.

Szomorúan értesültünk, hogy ez év nyarán dr. Deme László professzor elhunyt, aki Társaságunknak megalakulása óta tagja volt. Kérem, hogy néma főhajtással felállva tisztelegjünk a neves nyelvtudós emléke előtt.

Tisztelt Felolvasóülés!

Comenius „Életünk a világon csak vándorút” című költeményét Finta Éva költő, a főiskola oktatója adja elő. A vers ősbemutatóként először hangzik el hazánkban, itt Sárospatakon. A költeményt Martinák János fordította magyarra.

A Magyar Comenius Társaság elnöksége Martinák János középiskolai tanárnak, könyvtárigazgatónak a Társaságért végzett kiváló munkájáért Comenius emlékérmét adományoz. Díszelnökünket kérem a kitüntetés átadására.

Az 1986 júniusában megalakult Magyar Comenius Társaság 25 éves történetét könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana* V., VIII., IX., XI., XII., XIII. és XV. kötetében részletesen bemutatjuk. Most néhány jelentősebb eseményre szeretnék emlékezni.

¹ A Magyar Comenius Társaság elnökének előadása Sárospatakon 2011. november 18-án hangzott el.

A Társaság alapító tagjai voltak: Bakos József kandidátus, Kardos Béla művészeti író, Ködöböcz József főiskolai tanár, Újszászy Kálmán gyűjteményi igazgató, akik már nincsenek köztünk. További alapító tagok voltak: Földy Ferenc főiskolai tanár, Gönczy Ákos főiskolai docens, Hörcsik Richárd levéltár-igazgató, Kováts Dániel főiskolai docens, Oláh Katalin főiskolai docens, Fehér Erzsébet főiskolai docens.

A Társaság megalakulását számos tudós üdvözlötte, többek között Benda Kálmán akadémikus, Deme László egyetemi tanár, Király István akadémikus, akik már elköltöztek az élők sorából. Deme László ezt írta: „Megörvendeztetett a Magyar Comenius Társaság megalakulásának híre. Fontosnak tartok minden olyan vállalkozást, amely jövőnk érdekében foglalkozik múltunkkal. Hiszen az előremutató visszatekintések nélkül vakok és talajtalanok volnánk.” Király István pedig különösen annak örült, hogy a Magyar Comenius Társaság Sárospatakon alakult meg. Így írt erről: „Meggyőződésem, Patak ott hordja magában a magyar Oxford lehetőségét. Emberi elszánáson, odaadáson múlik, hogy ez a lehetőség valósággá is váljon.”

Az alakuló közgyűlésen a Társaság Köpeczi Béla akadémikust, művelődési minisztert, a Társaság megalakulásához nyújtott támogatásáért díszelnökké választotta, s e tisztségét 24 éven át, haláláig, 2010-ig ellátta. Ezt követően R. Várkonyi Ágnes akadémikust választottuk a Társaság díszelnökévé. A Társaság elnökei voltak az elmúlt 25 évben: 1986 és 1992 között Huszár István c. egyetemi tanár, 1992-től 1994-ig Maller Sándor nyugalmazott főtitkár, 1994-től 2003-ig Ködöböcz József nyugalmazott főigazgató-helyettes, sajnos már ők sem élnek. 2003-tól jómagam – Földy Ferenc nyugalmazott főiskolai tanár – látom el a meg-tisztelő feladatot.

A Társaság nagy és nemes célt tűzött ki maga elé. Ösztönözni kívánja Comenius szellemi hagyatékának, pedagógiai, művelődéstörténeti eszméinek, törekvéseinek kutatását, korszerű elemzését és tudatosítását. Különösen fontos feladatának tekinti, hogy szorgalmazza és támogassa Comenius sárospataki tevékenységének sokoldalú feltárását, bemutatását, s ezáltal gazdagítsa a külföldi kutatási eredményeket, színezza a nemzetközi értékeléseket.

A kitűzött célok és feladatok elérésére a Társaság összefogja azokat az önként jelentkező nevelés- és művelődéstörténeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek és a korabeli művelődési törekvéseknek a feltárására, elemzésére törekszenek. Tagjai sorába

fogadja azokat a gyakorló pedagógusokat és más érdeklődőket is, akik a magyar művelődés folyamatos korszerűsítését hatékonyabbá akarják tenni.

A Magyar Comenius Társaság munkája sokrétű. Konferenciákat, felolvasó üléseket szervez, pályázatokat ír ki, és megjelenteti a *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatot.

Rendezvényeink közül szeretnék kiemelni néhányat. 1989 áprilisában szerveztük meg Sárospatakon az 1489-ben keletkezett Szalkai Kódex jubileumi ünnepségét. 1990. szeptember 28-án avattuk fel a Comenius utcában a Mladonyczky Béla szobrászművész által készített emléktáblát. 1992-ben Comenius születésének 400. évfordulóját ünnepeltük. Országos pályázatot hirdettünk pataki munkásságának elemzésére, illetve eddig magyarul még meg nem jelent munkáinak fordítására. A *Pampaediát* ekkor adtuk ki először magyarul. Ugyanebben az évben Comenius emléklakettet és emlékérmét készítettünk a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok és kutatók kitüntetésére (lásd: XIII. kötet). 1992. szeptember 21 és 23 között nemzetközi tudományos konferenciát rendeztünk. Az emlékülés kedvező alkalmat szolgáltatott ahhoz is, hogy Comenius szellemének, törekvéseinek megfelelően erősítsük a kapcsolatot a cseh, a szlovák és az erdélyi Comenius kutatókkal. Comenius életéről és munkásságáról gazdag anyagot bemutatót adott a Nagykönyvtárban az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, valamint a sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények.

Az elmúlt 25 évben több felolvasó ülést tartottunk a Comenius Tanítóképző Főiskolával és a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel együtt. A Társaság megalakulásának 20. évfordulója alkalmából 2006-ban a főiskola dísztermében tartottuk meg nagysikerű jubileumi felolvasó ülésünket. A városunkban tartott *Crescendo con Spirito* Nyári Művészeti Akadémián 2007-ben 17 országból résztvevő külföldi vendég részére „Comenius és Sárospatak” címmel kiállítást és előadást tartottunk. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának jóvoltából a kiállításon több 17. és 18. században kiadott Comenius művet mutattunk be. Érdekességgént kiállítottuk a 2004-ben japán nyelven megjelent *Orbis Pictus* is.

Sárospatak kulturális örökségéből fakadt a 2007 novemberében megtartott tudományos ülésünk mondanivalója. Ezen a nyolcszáz éve (1207-ben) városunkban született Árpád-házi Szent Erzsébetről emlékeztünk meg. 2009 októberében a Tudományos Gyűjteményekkel közö-

sen három napos konferenciát szerveztünk Kazinczy–Comenius–Kálvin emléknapi címmel. 2010-ben a Román Televízió egyházi műsorának szerkesztője készített rövid ismeretterjesztő filmet Comenius sárospataki tartózkodásáról.

A *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatunk első kötete 1986-ban jelent meg. A negyedszázad alatt 15 kötetet adtunk ki, melyről elemző előadást tartott dr. Kováts Dániel, a sorozat szerkesztője. Örülünk, hogy a Társaság eddigi munkájával színesebbé tette a Comeniusról kialakult képet azzal, hogy ismeretlen, eddig magyarul meg nem jelent műveit, verseit, valamint keleti hatását és követőjét bemutathtuk.

A Magyar Comenius Társaság megalakulásának huszonötödik évfordulója bővelkedett eseményekben. 2011. április 17-én Comenius magyar származását megőrkítő emléktáblát avattunk a Református Kollégium udvarán, a Magyarok Világszövetsége jóvoltából. Május 10-11-én Comenius szülőföldjén Uhersky Brodban és Prágában „Comenius és Magyarország” címmel rendezett előadásokon vettünk részt, melyet a Prágai Magyar Kulturális Központ és a Magyar Köztársaság prágai nagykövetsége szervezett. Június 26-án a Társaság jubileumi ünnepségen nyitottuk meg a „Comenius, a nemzetek tanítója” című, nagy érdeklődésnek örvendő kiállítást, melyet egy éven át tekinthetnek meg az érdeklődők a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában. Itt kitüntetések adtuk át a Társaság munkáját segítő tagok részére. Emlékplakettet kapott dr. R. Várkonyi Ágnes díszelnökünk, emlékéremben részesültek: Pocsainé dr. Eperjesi Eszter, dr. Barsi Ernő, Fazekas Balogh István, Dobay Béla, Virágh Sándor és a mai napon Martinák János.

A Társaság tagjai lettek ebben az évben: dr. Gráfné Harsányi Etelka (Budapest), Lívják Emília (Sárospatak), dr. Mihalovicsné dr. Lengyel Alojzia (Veszprém), Pocsai Ildikó (Békés), dr. Szabó Rita (Sárospatak), Vismeg István (Sárospatak), dr. Zalatnayné dr. Simonfi Zsuzsanna (Budapest). Jelenleg a Társaságnak 148 tagja van.

Ma – 2011. november 18-án – a Társaság megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére szerveztük meg „Comenius és Európa” címmel tudományos felolvasó ülésünket, melynek anyagát a XVI. kötetünk tartalmazza majd. 2012-ben pedig hagyományos őszi felolvasó ülésünket „Comenius és a jövő” címmel rendezzük meg, melyre szeretettel várjuk jelentkezésüket.

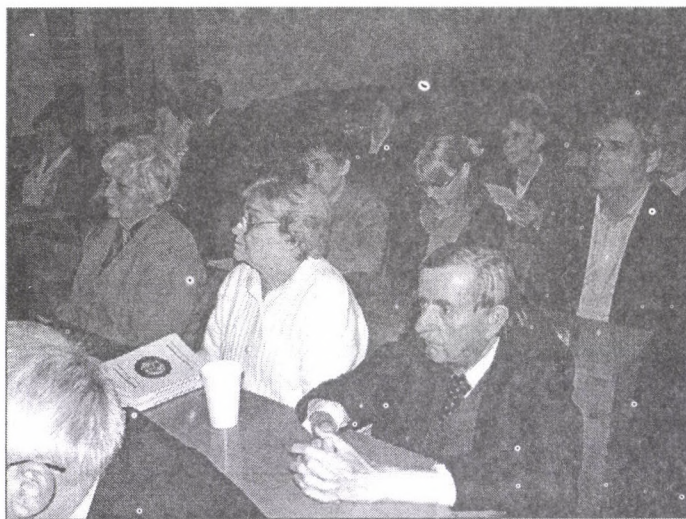
Köszönetet mondok mindazoknak, akik tudományos és szakmai munkájukkal, anyagi támogatásukkal segítették a Társaság negyedszá-

zados munkáját, kiemelten dr. Koncz Gábor alelnök úrnak. Hálásan köszönöm dr. Réthelyi Miklós miniszter úrnak, hogy egyedi támogatási kérelmünk alapján a Nemzeti Kulturális Alap a 2011. évi miniszteri keret terhére biztosította a *Bibliotheca Comeniana* XV. kötetének kiadási költségeit. Külön köszönöm a Sárospatakért Baráti Kör Alapítvány Kuratóriumának a segítségét, mellyel hozzájárult következő kötetünk megjelenéséhez.

Isten áldása kísérje a továbbiakban is a Társaság munkáját.

Gyülekezés a koszorúzás előtt
(2011. november 18.)

A résztvevők egy csoportja

KOVÁTS DÁNIEL

A Bibliotheca Comeniana 25 éve

Tisztelt Felolvasóülés! Hölgyeim és Uraim!¹

A Magyar Comenius Társaság alapszabályzatában a 3. § b) pontja kimondja, hogy a Társaság „Bibliotheca Comeniana címen kiadványsorozatot indít Comenius műveinek és a Társaság kutatómunkájának közzétételére”.² Az eltelt negyedszázad alatt, vagyis 1986 és 2011 között e szándék nyomán 15 különböző formátumú és terjedelmű kötet látott napvilágot összesen 3406 oldal terjedelemben.

A cél és a feladat

A sorozat célkitűzéséről az első kötetek hátsó borítóján három nyelven – magyarul, latinul és németül – egyértelmű állásfoglalás jelent meg: „A Magyar Comenius Társaság könyvsorozatával kívánja elősegíteni Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a Társaság kutatómunkájának közzétételét.” Ez az elkötelezettség az alapszabályzatból fakad, amely a Társaság célját öt pontban határozza meg, amelyek közül négy a Comenius-hagyomány ápolásával kapcsolatos, s csak az ötödik tekint túl a névadó kultuszán kimondván: „támogassa a neveléstörténeti kutatásokat, a pedagógiai gyakorlatot továbbfejlesztő törekvéseket”.³ Az alapidokumentum a célok megvalósulását szolgáló feladatmegoldások között több olyat említ, amelyeket kiadványsorozatunk szerkesztése során figyelembeveendő. Ilyen a rokon profilú egyesületek, a neveléstörténettel foglalkozó intézmények tagjaival, kutatóival való együttműködés, a külhoni kapcsolatok

¹ Elhangzott Sárospatakon a 2011. november 18-án tartott jubileumi felolvasóülésen.

² Bibliotheca Comeniana II. Miskolc, 1988. 78.; Bibliotheca Comeniana XI. Sárospatak, 2004. 138.

³ Uo. a 77., illetve a 137. oldalon.

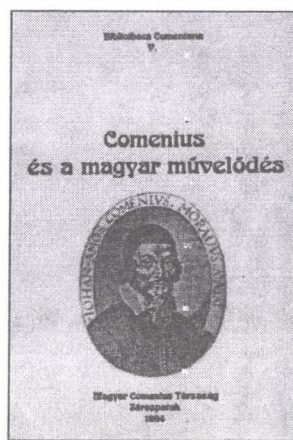
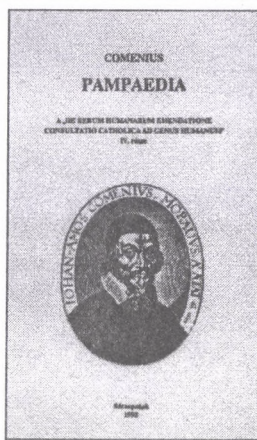
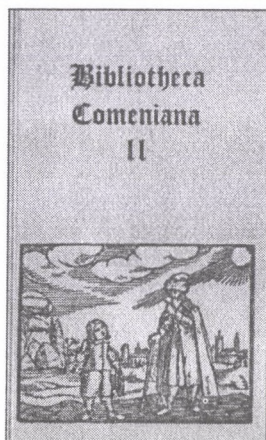
ápolása, valamint a sárospataki Tudományos Gyűjtemények és a Tanítóképző Főiskola gyűjteményeinek gyarapítása. Az elmúlt negyedszázadban változatlan célkitűzés mellett a feladatok megvalósításában különböző hangsúlyok jelentek meg, hiszen az anyagi és szervezeti lehetőségek, valamint a személyi adottságok erősen meghatározzák a kiadványsorozat egyes köteteinek profilját.

Áttanulmányozva a Magyar Comenius Társaság eddig megjelent 15 kiadványát, h á r o m f ő k o r s z a k különíthető el, s mindháromba 5-5 kötet sorolható. *Dr. Földy Ferenc* személye köti össze a teljes sortozatot, aki – főiskolai főigazgatóként, Társaságunk titkáráként, alelnökeként majd elnökeként – a kezdetektől mostanáig szerepet vállalt a sorozat megjelentetésében. Magam – *Ködöböcz József* felkérésére – a VI. kötettől kapcsolódtam be technikai szerkesztőként, szerkesztőként a Társaság könyvkiadói tevékenységébe; az utóbbi tíz kötet megformálásában működtem közre, igyekezve egységes arculatot adni a sorozatnak.

Az első öt kötet létrehozásában *dr. Csorba Csabáé* volt a meghatározó szerep, aki egyrészt történészként hathatósan közreműködött a könyvek tartalmának gondozásában, másrészt megyei levéltár-igazgatóként technikai segítséget tudott nyújtani a könyvek előállításához intézménye technikai bázisát mozgósítva.

Sorozatunk második korszakát (a hatodiktól kezdve a tizedik kötetig) *Ködöböcz József* neve fémjelzi, aki ugyan az előző kiadványok létrehozásában is kezdeményező módon közreműködött, áldozatos munkájával azonban 1997 és 2003 között a kiadványsorozatot a Társaság működésének középpontjába helyezte. Tudatosan fölépített programja volt, amely kiterjedt a kötetek tematikájára, Comenius eddig magyarul hozzá nem férhető műveinek lefordíttatására, a szerzői gárda bővítésére, külföldi szakemberek bekapcsolására. Ekkor került nagyobb hangsúly Comenius életművének tanulmányozása mellett a hazai és azon belül különösen a helyi művelődéstörténeti hagyomány vizsgálatára.

A harmadik korszakban, 2004-től (XI–XV. kötet) *dr. Koncz Gábor* lelkes menedzseri bekapcsolódása tette lehetővé a kiadványsorozat kötetinek rendszeres megjelenését. Társaságunk alelnökeként kutatási programok fölvázolásával, az anyagi alapok megerősítésével biztosította a sikeres folytatást. Ebben az időszakban a pataki iskolakutatás szorgalmazásával, a XX. századi tanári arcélek bemutatásával bővült a tematikai skála.

A Bibliotheca Comeniana eddigi kötetei

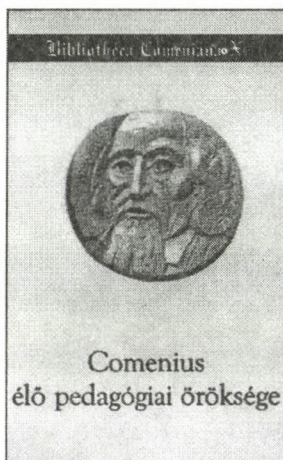
I. *Ioannes Amos Comenius: Orbis Pictus.* A Nagykönyvtárban őrzött 1793. évi pozsonyi kiadás hasonmása lett a kiadványsorozat első darabja 1986-ban.⁴ Szűkített A/5-ös formátumban, 166 oldal terjedelemben jelent meg.

II. Külön kötet cím nélkül,⁵ szűkített A/5-ös formátumban adtuk ki, terjedelme 94 oldal. Köpeczi Béla bevezetője utal a fő törekvésekre: „A kötet arról tanúskodik, hogy megindult a Magyar Comenius Társaság rendszeres munkája, és ez nem egyszerűen szervezeti életet jelent, hanem lehetőséget arra, hogy ápoljuk az európai pedagógiának e kiemelkedő hagyatékát, és felhívjuk a figyelmet annak magyar vonatkozásaira. Ezen túlmenően szolgálni akarjuk a magyar pedagógia-tudomány fejlődését, a nevelés és oktatás mai problémáinak tudományos feldolgozását, a válaszkeresést mindazokra a kérdésekre, amelyeket a tudományostechnikai és társadalmi fejlődés állít az iskola elé.”⁶ Megjelent benne egy Comenius-mű: *A lelki tehetségek kiműveléséről*, Ollé István fordításában; közli az 1986.június 21-én elfogadott alapszabályzatot.

⁴ Sorozatszerkesztő: dr. Földy Ferenc. Szerkesztő: dr. Földy Ferenc és dr. Csorba Csaba. Megjelent a Magyar Comenius Társaság, a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadásában 2000 példányban. Miskolc, 1986. Felelős kiadó dr. Földy Ferenc és dr. Csorba Csaba.

⁵ Szerkesztők: mint az I. kötetben. Megjelentette a Magyar Comenius Társaság 1988-ban, 500 példányban. Készült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár sokszorosító műhelyében. Felelős kiadó: dr. Földy Ferenc.

⁶ *Bibliotheca Comeniana II.* Miskolc, 1988. 5.

III. *Comenius és Magyarország.* Sárospatak, 1990.⁷ Szűkített A/5-ös formátum, 206 oldal. Kődöböcz József előszavában leszögezi: „Jelen kötetünk közreadásával főleg arra törekszünk, hogy széleskörűen tegyük ismertté Társaságunk munkáját, tudatosítsuk törekvéseinket s társasági tevékenységünkre nyomatékosabban felhívjuk a hazai és nemzetközi közvélemény figyelmét.”⁸ A végén 38 képet tartalmaz a kötet Comenius pataki emlékeiből. Ebben is találunk Comenius-művet latinul és Gulyás József magyar fordításában: *Magyarországra való hívásom rövid elbeszélése.*

IV. A sorozat e kötete Comenius születése 400. évfordulója tiszteletére jelent meg, s új fordításban tartalmazza *Comenius: Pampaedia* című művét, amely a „De rerum hu manarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum” IV. része.⁹ Bollók János fordította le, Kelemen Elemér írt hozzá előszót. A/4-es formátumban jelent meg, 140 oldal terjedelemben.

V. *Comenius és a magyar művelődés.* Sárospatak, 1994.¹⁰ Előszavában Kődöböcz József kiemeli: „Jelen kötetünkkel a jubileumi évfor-

⁷ Szerkesztőbizottság: Csorba Csaba, dr. Földy Ferenc, Kődöböcz József. Megjelent 1990-ben 500 példányban. Felelős kiadó: dr. Földy Ferenc. Készült a levéltári sokszorosító műhelyben.

⁸ I. m. 5.

⁹ Sárospatak, 1992. Kiadja a Magyar Comenius Társaság 1000 példányban. A szerkesztőbizottság: mint a III. kötetben. Felelős kiadó: dr. Földy Ferenc. Készült a levéltári sokszorosító műhelyben.

¹⁰ Sorozatszerkesztő és szerkesztőbizottság: mint a III. kötetben. „Kötetünk megjelenítése tiszteletadás a 400 évvel ezelőtt született pedagógus előtt.” Megjelentette a Magyar Comenius Társaság a Soros Alapítvány támogatásával 600 példányban. Felelős kiadó: Kődöböcz József.

duló munkáját, eredményeit kívánjuk érzékeltetni, bemutatni, anyagát a kutatók, érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni.”¹¹ E kötet is A/4-es formátumú, terjedelme 190 oldal.

VI. *Comenius és a sárospataki iskola.* Sárospatak, 1997.¹² Az előszót ezúttal is Ködöböcz József írta, többek között kifejtve: „A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására s a magyar nevelés és oktatás, a magyar iskola történetének kutatására ösztönözzön, s lehetőséget, megfelelő fórumot biztosítson a szóbeli bemutatáson kívül a kutatási eredmények írásbeli publikálására is.”¹³ Ezúttal először jelenik meg a tartalom ciklusokba rendezve (Comenius emlékezete; Művelődésünk századaiból; A pataki tanítóképzés 140 éve; Korunk új törekvései), s ettől kezdve alkalmazzuk következetesen az A/5-ös formátumot. E kötet terjedelme 304 oldal.

VII. *Comenius és a magyar iskola.* Sárospatak, 1999.¹⁴ Idézünk Ködöböcz József előszavából: „Az 1986-ban alakult Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadója, Comenius pedagógiai örökségét őrizze, ma is érvényes tanításaira a figyelmet felhívja, a további fejlődést is segítő eszméit tudatosítsa, mindezzel jelen nevelésünk és oktatásunk hatékonyságát fokozza. E feladatok megoldásának egyik fontos segítőeszköze a könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana*.”¹⁵ A közlemények két részbe rendeződnek: Comenius Sárospatakon írt műveiből (Lucidarium, Az írás és olvasás alapelemei; a Schola Ludus ajánlásai, Janua IV-V. rész); Tanulmányok a Comenius-művekről (Bakos József, Csorba Csaba). 298 oldal.

VIII. *Művelődésünk múltjából.* Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok. Sárospatak, 1999.¹⁶ Ködöböcz József előszavának fő üzenete megegyezik az előzőekkel: „A Magyar Comenius Társaság könyvsorozata, a *Bibliotheca Comeniana* a Rákóczi család által a kollégium korszerűsítése céljából Patakra hívott nagy pedagógus, Comenius eszméinek terjesztésére, továbbá a magyar nevelés múltja, története tanulságainak

¹¹ I. m. 6.

¹² Szerkesztőbizottság: Csorba Csaba, Földy Ferenc, Ködöböcz József (szerkesztő). Technikai szerkesztő: Kovács Dániel. Kiadta a Magyar Comenius Társaság és a Comenius Tanítóképző Főiskola. Nyomdai előkészítés: Feliciter Kiadó, Nyíregyháza, nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda.

¹³ I. m. 5.

¹⁴ Szerkesztőbizottság, technikai szerkesztő, mint a VI. kötetben. Kiadta a Magyar Comenius Társaság, nyomdai előkészítés, nyomás és kötés: mint a VI. kötet esetében.

¹⁵ I. m. 5.

¹⁶ Szerkesztőbizottság, technikai szerkesztő, mint a VI. kötetben. 1999-ben a könyvsorozatnak két kötetet jelenhetett meg. Nyomdai előkészítés, nyomás és kötés, mint a VI. kötet esetében.

ismertetésére, ezek hasznosítására törekszik.”¹⁷ Négy ciklust alkotnak a kötet közleményei: Comenius (A családi iskola eszméje, Az anyanyelvi iskola eszméje, A könyvekről, Búcsúbeszéde); I. Rákóczi György; Neveléstörténet; A Magyar Comenius Társaság életéből. Ezekhez még Függelék járul (a Bibliotheca Comeniana I-VIII. kötetének bibliográfiája, mutatója Kődöböcz József összeállításában). A terjedelem 220 oldal.

IX. *Comenius és a hazai művelődés.* Tanulmányok, előadások. Sárospatak, 2002.¹⁸ Előszavában Kődöböcz Józsefismét szól a fő törekvésekről: „A Magyar Comenius Társaság arra vállalkozott, hogy kutatja, terjeszti, tudatosítja Comenius örökségét, élő és éltető hagyományait s a magyar művelődés, nevelés történetének fontosabb alkotásait, progresszív vonásait. Nemcsak azért teszi ezt, hogy segítse megőrizni a múlt értékeit, és tisztelegjen az alkotók emléke előtt, hanem azért is, hogy a múlt feladatmegoldásainak ismertetésével, a tanulságok megfogalmazásával erősítse mai nevelésünk-tanításunk tudatosságát, segítse annak fejlődését, hatékonyságának növelését. Könyvsorozatunk jelen kötete is ezt a célt szolgálja.”¹⁹ Négy egységből épül fel a kötet: Comenius műveiből (Testvéri intelem; Vestibulum előszava); Comeniusról és hatásáról; Művelődésünk századaiból; A Magyar Comenius Társaság életéből. 256 oldal.

X. *Comenius élő pedagógiai öröksége.* Szemelvénygyűjtemény. Sárospatak, 2003.²⁰ E kötet egy speciális antológia, amelynek céljáról Kődöböcz József előszavában így szól: „Jelen kötetünket azzal a céllal bocsátjuk útjára, hogy a nagyközönségen túl, külön céltudatossággal szólítsa meg a pedagógusképzésben és továbbképzésben résztvevő nevelőket, és segítse őket Comenius haladó pedagógiai örökségének tudatos ismertetésével.”²¹ Öt fő fejezetbe rendeztük el a kötet anyagát: Comenius a nevelés-oktatás céljáról, feladatairól; Comenius a nevelés és oktatás követelményeiről; Comenius a nevelés és oktatás módszereiről; Comenius és Magyarország; Comenius sárospataki tevékenysége. Ez a legterjedelmesebb darabja a sorozatnak, 400 oldal.

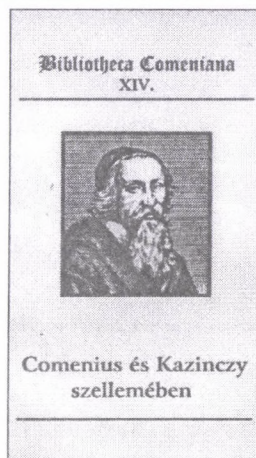
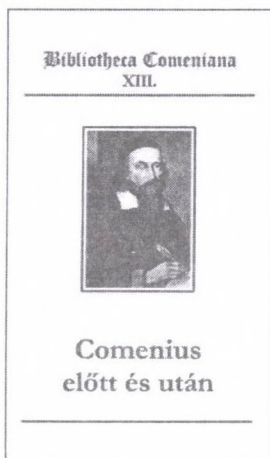
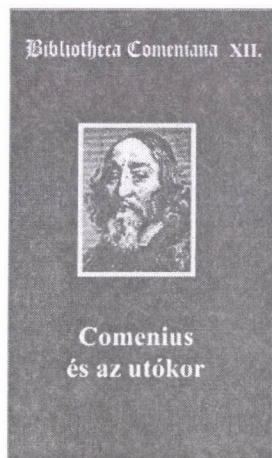
¹⁷ I. m. 5.

¹⁸ Szerkesztette: Kődöböcz József. Technikai szerkesztő: Kovács Dániel. Kiadta a Magyar Comenius Társaság, kiadványfelelős Földy Ferenc. Nyomdai előkészítés, nyomás és kötés: mint a VI. kötet.

¹⁹ I. m. 5.

²⁰ Szerkesztette Kődöböcz József. A szerkesztésben közreműködött: dr. Füle Sándor. Technikai szerkesztő: dr. Kovács Dániel. Kiadta a Magyar Comenius Társaság, felelős kiadó: dr. Földy Ferenc alelnök. Szövegszerkesztés: Fortuna 97 Bt Szeged; nyomás és kötés Start Vállalat sátoraljaújhelyi nyomdaüzeme.

²¹ I. m. 5-6.

XI. *Comenius példája.* Sárospatak, 2004.²² Földy Ferenc előszavában hangsúlyozza: „Az 1986-ban alakult Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tartja Comenius pedagógiai örökségének őrzését, ma is érvényes tanításának elemző feldolgozását, hasznosítását.”²³ Három rovat tartalmazza a kötet írásait: Adalékok Comenius életútjához; Életutak, laudációk; A Magyar Comenius Társaság életéből. 148 oldal terjedelmű.

XII. *Comenius és az utókor.* Sárospatak, 2006.²⁴ Földy Ferenc előszavában megemlíti: „Hagyományosan évente tudományos felolvasó üléseket szervezünk, és az itt elhangzott tanulmányokat könyvsorozatunkban, a Bibliotheca Comenianában rendszeresen közzé tesszük.”²⁵ Három ciklust alkotnak a közlemények: Comenius és hatása; Kultúránk múltjáról és jövőjéről; A Magyar Comenius Társaság életéből. Terjedelme 248 oldal.

XIII. *Comenius előtt és után.* Sárospatak, 2008.²⁶ Földy Ferenc előszavában utal a sárospataki tematika eleőretörésére: „A 2007-ben

²² Szerkesztőbizottság: Földy Ferenc, Kiss Ferenc, Kováts Dániel. Kiadta a magyar Comenius Társaság, felelős kiadó dr. Földy Ferenc elnök. Előállította a Fortuna 97 Bt. és a Sárospataki Nyomda.

²³ I. m. 5.

²⁴ A Magyar Comenius Társaság megalakulásának 20. évfordulója tiszteletére. Szerkesztőbizottság, mint a XI. kötetben. A minisztérium mellett megjelenik a támogatók között az NKA és a Magyar Kultúra Alapítvány. Felelős kiadó dr. Földy Ferenc. Előállítók: mint a XI. kötetnél.

²⁵ I. m. 5.

²⁶ Szerkesztőbizottság: mint XI. kötetben. Kiadta a Magyar Comenius Társaság, felelős kiadó dr. Földy Ferenc. Előállítók: mint a XI. kötetnél.

megtartott programunk Sárospatak és környezetének kulturális örökségéből táplálkozott, de az ebben gyökerező jelenbe és jövőbe is kitekinített. Könyvsorozatunk XIII. kötete éppen ezért *Comenius előtt és után* címmel jelenik meg.²⁷ Három tartalmi egysége: Sárospatak öröksége; Irodalom és művelődés; A Magyar Comenius Társaság életéből. Terjedelme 224 oldal.

XIV. *Comenius és Kazinczy szellemében.* Sárospatak, 2009. Megjelent a magyar nyelv évében Kazinczy Ferenc 250. születésnapja tiszteletére.²⁸ Földy Ferenc előszavában rámutat: „Comenius és Kazinczy szellemében születtek e kötet írásai. Mindkettőjük küldeteses életpályája sugalmazza a ma is időszerű üzenetet, a segíteni, használni akarás törekvését. A Bibliotheca Comeniana 14. kötete ennek az üzenetnek tudatos közvetítését kívánja szolgálni”.²⁹ A kötet két fő fejezete: Comenius szellemében (Arcok Sárospatak művelődéstörténetéből); Kazinczy szellemében (A magyar nyelv évszázadaiból). 288 oldal terjedelmű.

XV. *Comenius és a múzsák.* Sárospatak, 2011. Megjelent a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója tiszteletére.³⁰ Földy Ferenc írja előszavában: „Comenius gazdag életművének megismeréséhez könyvtári hazai és külföldi irodalom nyújt segítséget. A 25 éve működő Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* című sorozatának eddig megjelent kötetei is ezt szolgálják. A Társaság célkitűzéseit megalakulásakor (1986) alapszabályzatban rögzítette, ezek figyelembe vételével bocsátja útjára ezúttal a XV. kötetét.”³¹ Három ciklusa: Névadónk emlékezete; Elődeink példája; Társaságunk élete. Újra közléseink eredeti Comenius-műveket (verseket) magyarul. 224 oldalas a kötet.

Néhány jellemző vonás

Az eddigi tizenöt kötetben 115 szerző írásai jelentek meg; köztük Comenius 27 közleménnyel szerepel, ami több mint 23 %-ot jelent. Az eredeti Comenius-művek közlését továbbra is szorgalmaznunk kellene, noha ismerjük a fordítás nehézségeit, munkaigényes és költséges voltát.

²⁷ I. m. 5.

²⁸ Szerkesztőbizottság, mint a XI. kötetben. Felelős kiadó: dr. Földy Ferenc. Előállította a Feliciter Kiadó és a Sárospataki Nyomda.

²⁹ I. m. 6.

³⁰ Szerkesztőbizottság, mint a XI. kötetben. Felelős kiadó dr. Földy Ferenc. Előállítók: mint a XIV. kötetben.

³¹ I. m. 5.

A 297 névvel jelölt közlemény közül 87 dolgozat foglalkozik Comenius munkásságával és hatásával, ez csaknem 30 %. Nem nyugodhatunk bele, hogy ez a tematika az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat. Megszólaltattunk néhány külföldi szerzőt (Maria Novacká, Daniela Vaneková, társszerzővel (V. k.); Jozef Pšenák (V. k.); Viera Žbirková, (VI. és IX. k.). Ez – sajnos – kevés. Elsősorban anyagi, másodsorban nyelvi okai vannak, hogy a Társaság külkapcsolata, ennek következtében pedig külföldi szerzők jelenléte sajnálatosan gyengült.

Jól kimutatható, hogy Sárospatak művelődéstörténete is központi téma Társaságunk sorozatában, de a Bibliotheca Comeniana nem vált e téma kiemelt orgánumává. Nem sikerült még a téma valamennyi jeles kutatóját bevonnunk. Igaz, vannak más fórumok is (Sárospataki Füzetek, Sárospataki Pedagógiai Füzetek, Zempléni Múza, Széphalom évkönyv), amelyekkel e téma vizsgálatában osztozunk.

Újabban közleményeink nyomán sárospataki személyi adattár van kialakulóban. Felmerül azonban az a megvitatásra érdemes téma, hogy mennyire segíti ez elő a „*Sárospataki Iskola*” kutatását ez a sorozat. Vajon nem kellene-e egységes szempontrendszert bevezetni elődeink alakjának felidézésében?

Szerkesztői szempontból érdekes kérdés, hogy mennyire irányítható az egyes kötetek tematikája. Többnyire a szerzők egyéni érdeklődése szabja meg közleményeink témáját, alig van módunk e helyzet befolyásolására. Pedig hasznos lenne pályázati úton elősegíteni Comenius-szövegek lefordíttatását, eddig kevésbé kutatott témákkal való foglalkozásra ösztönzést, ha ehhez megfelelő forrásokkal rendelkezne a Társaság. A biztos anyagi alapok hiányában azonban igen nehéz tervezni.

Amikor kiadványsorozatunk múltját áttekintjük, nem mulaszthatjuk el, hogy köszönetet mondjunk azoknak, akik szerzőkként, szerkesztőkként, támogatókként, a megjelenési feltételek biztosítóiként közreműködtek az elmúlt negyedszázadban. Noha a jelenlegi gazdasági helyzet nem kedvez a helyi jellegű könyvkiadásnak, a vidéki szellemi műhelyek tevékenységének, bízunk benne, hogy sikerül előteremteni a folytatáshoz szükséges anyagi és szellemi javakat, és a *Bibliotheca Comeniana* továbbra is megjelenhet – kulturális hagyományaink szolgálatában.

Közművelődési harmonizációs programok

A *Magyarságszolgálati Alapítvány* (www.pano-rama.hu) a fenti címmel, a kölcsönös megismertetést szolgáló programokat szervez, a Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégium (NKA K SZK) támogatásával.

Ezúton is köszönjük, hogy a Magyar Comenius Társaság szervezési és anyagi segítséget kapott a 2011. november 18-án megrendezett *Comenius és Európa* című felolvasó üléséhez, a *Comenius: a nemzetek tanítója* című, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában megrendezett kiállításhoz és e kötet megjelentetéséhez!

Az érdeklődők szíves figyelmébe ajánljuk: az NKA K SZK és a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány támogatásával, elkészült dr. Bolvári-Takács Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalmak 19-21. századi kronológiája, intézménytörténeti és közművelődési dimenziók* című tanulmánya (2011. 180 old.), amelyről a program keretében eszmecsereket szervezünk. Ez a munka szorosan kapcsolódik a Magyar Comenius Társaság által is szorgalmazott, a *Sárospataki Iskola* téma harmonizációs kutatásához.

Teljes terjedelemben olvasható:

<http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>

http://www.zemplenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm

Összefoglaló: SZÍN Közösségi Művelődés, A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata, 2012. február, 17/1. 50-52. www.mmi.hu/kiadvanyok

Nemzeti
Kulturális
Alap

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó	5
--------------------------	---

I. Névadónk hatásáról

DR. R. VÁRKONYI ÁGNES: Comenius Európa békéjéről	11
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: Comenius és Európa jövője	25
DR. ÉLES CSABA: Comenius mint az antropagógia úttörő klasszikusa	39
HALÁSZI ALADÁR: Comenius intelme tanítványához	49
COMENIUS: Hat vers (Martinák János fordításában)	51
DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ: Pánszóphia az udvarban és az iskolában	69
HALÁSZI ALADÁR: Comenius, hazádban bujdosó! (Vers)	79
VOZDVISENSZKIJ VAGYIM: Grigorij Szkovoroda és Comenius Ámos János kapcsolatai	81
DR. KÉZI ERZSÉBET: Nyelvhasználat és nyelvoktatás az ókorban és a középkorban	91
DR. CSORBA CSABA: Comenius örökében: játékos ismeretszerzés	107
NYIRI PÉTER: Comenius nyelvszemlélete A Magyar Nyelv Múzeuma munkájában	115
DR. KONCZ GÁBOR: Az EU-identitás hiányai és lehetőségei	127

II. Régióink örökségéből

SZABÓ VIKTÓRIA: Kölcsey Ferenc emiékbeszéde Kazinczy Ferenc felett	133
DR. KOVÁTS DÁNIEL: A „falumunka” szerepe a sárospataki főiskola megújulásában	145
RÉPÁSZKY ZOLTÁN: Népfőiskola Mezőkövesden	161
KISS ENDRE JÓZSEF: Nyíró József Sárospatakon	173
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Mátrai László és a sárospataki neveléstörténeti hagyomány	181
DR. FÖLDY FERENC: Száz éve született Tóth Károly (1911–1984)	189
DR. GRAFNÉ HARSÁNYI ETELKA és HUSZNÉ HARSÁNYI ERZSÉBET: Dr. Harsányi György (1911–1976) emlékezete	193
DR. FÖLDY KRISZTINA LILLA: Vendégségben Mészöly Dezsőnél	211
DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: A sárospataki öregdiák-mozgalom új adattára	219
KIRÁLY ZOLTÁN: Az újabb pataki diákanekdoták elé	225

III. Társaságunk munkájáról

DR. FÖLDY FERENC: 25 éves a Magyar Comenius Társaság	231
DR. KOVÁTS DÁNIEL: A <i>Bibliotheca Comeniana</i> 25 éve	237
Közművelődési harmonizációs programok	246

A Magyar Comenius Társaság könyvsorozatával kívánja elősegíteni Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek feltárását és korszerű elemzését, továbbá a társaság kutatómunkájának közzétételét.

Societas Comeniana Hungarica iubet serie librorum suorum speciem hereditatemque ingenii Comenii aperire et analysem modernam eius adiuuvare atque opera societatis huius publicare.

Die Ungarische Comenius Gesellschaft wünscht mit ihrer Bücherserie dazu beitragen, die geistige Erbschaft und Ideen von Comenius zu erschließen und zeitgemäß zu analysieren, weiterhin die Forschungsarbeit der Gesellschaft zu veröffentlichen.

The Hungarian Comenius Society aims with its series of books to promote the recognition and up-to-date analysis of the spiritual inheritance and ideas of Comenius, moreover to publish the research work of the Society.

